

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Бердянський державний педагогічний університет

Інститут соціально-педагогічної та корекційної освіти

Магістерська робота

Розвиток вищих почуттів у дошкільників як чинник формування екологічної культури

студентки VII курсу
Інституту соціально-педагогічної та
корекційної освіти
Групи 701а
Спеціальність 8.01010101
«Дошкільна освіта»
Спеціалізація :практична психологія
Таран Дарини Вадимівни

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
доцент Казанцева Лариса Іванівна.

м.Бердянськ, 2013р

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	
ВИЩИХ ПОЧУТТІВ ДОШКІЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ	
ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	
1.1. Розвиток вищих почуттів як проблема психолого-педагогічної науки.....	11
1.2. Сучасні підходи до екологічного виховання дошкільників.....	31
1.3. Розвиток почуттєвої сфери дошкільників як чинник формування їхньої екологічної культури.....	51
РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК ВИЩИХ ПОЧУТТІВ у процесі ФОРМУВАННЯ	
ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	
2.1. Стан розвитку вищих почуттів старших дошкільників як вияву ціннісного ставлення до природи.....	68
2.2. Експериментальна модель розвитку вищих почуттів дошкільників у процесі формування екологічної культури.....	80
2.3. Експериментальна перевірка моделі розвитку вищих почуттів у процесі формування екологічної культури у старших дошкільників	105
ВИСНОВКИ.....	111
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	114
ДОДАТКИ.....	122

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дитя людське — дитя Землі. Народжуючись, воно починає життя у нерозривному зв'язку з усім розмаїтим світом: рослинами, тваринами, повітрям, ґрунтом, водою, камінням. І так важливо, щоб дитина уже з перших років відчула єдність з природою за допомогою дорослих, змінювала її, черпала з того джерела творче натхнення.

На сьогоднішньому етапі складних та динамічних відносин суспільства з навколишнім середовищем бережливе ставлення до природи повинно складати невід'ємну частину загального досвіду кожного громадянина нашої держави. Адже, сформований екологічний досвід не дається з народження, удосконалення важливої якості сучасної людини продовжується все життя. Філософське осмислення ситуації показує, що ключ до вирішення проблеми – в підвищенні рівня екологічної культури суспільства, обмеженні потягу до матеріального надлишку, що формувався тисячоліттями, вдосконаленні людських якостей, розвитку і заохоченні духовного, в його гармонійному поєднанні з матеріальним в кожній окремій особі. І це переводить проблему подолання кризи в галузі освіти. Саме вона покликана виростити екологічно культурну особистість, яка зможе добровільно та усвідомлено прийняти спосіб життя в рамках екологічного активу суспільства, реалізувати такі зразки діяльності і поведінки, які б підтримували стабільність природних біохімічних циклів і соціальних процесів. У зв'язку з цим однією з найважливіших проблем сучасної освіти, і перш за все природничо-наукової, є виховання у дошкільників ціннісного ставлення до природи, утвердження в їх свідомості природи як універсальної цінності для життя людини.

Природа — це невичерпне джерело всебічного розвитку дитини, ефективний засіб формування її світогляду, виховання почуттів. Природа активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її сприймання, емоційність. Недостатній розвиток цих якостей психіки дитини приводить до штучного обмеження її можливостей, до виховання людини, яка не відчуває,

не розуміє, а сліпо слідує засвоєним правилам поведінки. Природоохоронна справа залежить від свідомості кожної людини, її відповідальності за долю рідної природи. Це вимагає підвищеної уваги до виховання дбайливого ставлення до її об'єктів, починаючи з дошкільного віку — періоду становлення основ майбутньої особистості.

Сьогодні є очевидним для всіх, що екологічне виховання дошкільників — це не лише надання відповідних знань, а й спрямування на усвідомлення екологічної цінності природного середовища у єдності його з людиною. Таке усвідомлення ґрунтується на розміщенні залежностей, які існують у природі, впливу людської діяльності на неї і необхідність дбайливого ставлення до всіх її об'єктів.

У Концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної культури, морально-ціннісних орієнтацій особистості. Цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи.

Завдання дбайливого ставлення до природи зазначені в Конституції України «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі». У Державній національній програмі «Освіта. Україна 21 століття» йдеться про те, що необхідно «формувати екологічну культуру людини в гармонії її відносин з природою». «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні» визначає зміст знань дошкільників із різних сфер людської життєдіяльності: зокрема ньому зазначені загальні підходи до формування особистості через сферу життєдіяльності в природі, а саме: екологічне спрямування, виховання різнобічної і гармонійної особистості орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства, комплексний підхід, що передбачає розвиток чуттєвої сфери, засвоєнню певного кола знань та оволодіння практичними вміннями [4, 47]. В законі України «Про дошкільну освіту» визначені головні завдання дошкільної освіти, одне з них — це свідоме ставлення до себе, оточення та довкілля.

Чим краще дитина орієнтується у навколишньому середовищі, тим складніші та різноманітніші стають причини, що породжують у неї почуття прекрасного [9,14]. (Що це?)

Формуючи ціннісне ставлення до природи, необхідно виходити з наступного: головне, щоб дитина зрозуміла, що людина і природа взаємопов'язані, тому турбота про природу є турботою про людину, а те, що шкодить природі, завдає шкоди і людині.

Орієнтуючись на сучасні запити ХХІ століття щодо формування нового підростаючого покоління, можна зазначити, що метою виховання є формування гуманної, соціально-активної, різнобічної і гармонійної особистості, орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства. Це передбачає розвиток почуттєвої сфери дитини, розвиток у неї позитивного ставлення до природного довкілля, дбайливого ставлення до кожної її часточки і до всієї природи в цілому.

Оскільки формування екологічної свідомості, екологічної культури та екологічного способу життя розглядаються нами у контексті безперервної екологічної освіти, то аналіз вікових психологічних особливостей та їх урахування в процесі екологічної освіти ми починаємо із дошкільного віку.

Сучасна методика ознайомлення дошкільників з природою вважає природу важливим фактором всебічного розвитку, а тому процес ознайомлення дошкільників з природою спрямовує на здійснення розумового, морального, естетичного і фізичного виховання дошкільників.

Видатний чеський педагог Я.А.Коменський (1592-1670) зробив великий внесок у розроблення питання про роль природи у вихованні дітей. Людина, на його думку, частина природи і повинна розвиватися за законами природи. Правильне виховання, за Я.А.Коменським, має будуватися відповідно до природи дитини, її можливостей. В усьому потрібно наслідувати природу, послідовно розвиваючи сили дитини.

Ж.Ж.Руссо був прихильником природного виховання, тобто такого, яке б відповідало особливостям дітей і було близьким до природи. За глибоким переконанням Ж.Ж.Руссо, перебування дітей серед природи, на повітрі зміцнює їх фізичні можливості, впливає на формування тіла. Він рішуче відмовлявся від виховання дітей в умовах міст, вважаючи їх атмосферу нездоровою. Ж.Ж.Руссо вважав, що повноцінний фізичний розвиток можна здійснювати, лише виховуючи дітей серед природи, закликав посилати дітей відновлювати серед полів силу, втрачену у нездоровій атмосфері надто густо заселеної місцевості.

У педагогічній спадщині Марії Монтессорі (1870-1952), її праці «Метод наукової педагогіки, що застосовується до дитячого виховання в будинках дитини» важливе місце відводилося природі як засобу розумового, морального розвитку і зміцнення фізичних сил дитини.

Природа, особливо в дитячому віці, підкреслювала М.Монтессорі, потрібна для розвитку розуму і тіла, для формування людини, оскільки вона належить природі. Найкращий спосіб зміцнити дитину — організувати її спілкування з природою. Для психічного життя дитини потрібно збагачувати її враженнями від природи. Основними засобами для досягнення цього є організація праці на землі, вирощування рослин і тварин, спостереження за природою.

Не стояв осторонь питань необхідності природничої освіченості Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870). Він закликав розширити спілкування дитини з природою і дивувався тому, що "... виховний вплив природи ... так мало оцінений в педагогіці". [28, с 145]. Видатний педагог вважав, що природний ландшафт має таке велике виховне значення і вплив на розвиток молодої душі, з яким важко сперечатися навіть таланту хорошого педагога.

На думку В.Сухомлинського, природа лежить в основі дитячого мислення, почуттів та творчості. Видатний педагог вважав, що

формувати в дитини ставлення до рідного краю як частки природи слід починати з раннього віку. (Виділене узагальнити в одному абзаці)

Аналіз основних досліджень і публікацій. Наукові підходи до екологічного виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях А.Захлебного, І.Зверєва, І.Суравєгіної, які визначили мету, принципи, завдання і зміст екологічної освіти та виховання. Концептуальні положення екологічного напрямку педагогіки стосовно окремих навчальних предметів, позанавчальної діяльності, вікових груп та інших специфічних факторів уточнювались в Україні Л.Щенко, Н.Лисенко, І.Мельник, Л.Різник, З.Плохій, Н.Пустовіт, Г.Пустовітом, Г.Тарасенко, Д.Струнніковою, Л.Шаповал та багатьма іншими вченими-педагогами.

Аналізуючи стан екологічного виховання у дошкільному закладі та у початковій школі, дослідники зазначають, що воно переважно спрямоване на інтелектуальний розвиток і меншою мірою торкається емоційно-почуттєвої сфери особистості. Дослідниками Плохій З., Єлмановою С, Конюховою Т., Науменко Т., Беленькою Г., Кот Н., Лисенко Н. **(Ініціали спочатку, потім – прізвище – скрізь!!!!!!)** та рядом інших розкрито багато важливих сторін екологічного виховання дітей дошкільного віку. Аналіз літератури підтвердив, що екологічне виховання - багатоаспектний процес, в його основі лежить система доступних дітям знань про об'єкти і явища оточуючого світу, взаємозв'язки, що існують між ними. Ці знання мають бути належним чином закріплені в пам'яті та свідомості дітей для майбутнього застосування у практичній діяльності. Водночас дотримання єдності впливу на інтелектуальну, емоційно-почуттєву, діяльнісну сфери особистості має принципово важливе значення і визначає ефективність екологічного виховання. Психологічний аспект досліджуваної проблеми відображений у працях Б.Ананьєва, Л.Виготського, В.Вілюнаса, О.Запорожця, О.Леонтьєва, В.М'ясищева. У наукових працях Л.Артемової, А.Богущ, О.Кононко, В.Котирло, Я.Неверо-вич, З.Плохій, Т.Поніманської, Ю.Приходько,

Н.Яришевої підкреслюється особлива чутливість дошкільників до впливів довкілля, різноманітних емоційно-образних стимулів, їх емоційна реакція на безпосередні враження.

Дошкільний вік сприятливий для екологічного виховання, адже саме у цей період закладаються основи культури спілкування і поведінки дітей у природі. Особливої уваги потребують діти старшого дошкільного віку, оскільки у них починають формуватися основи логічного та вдосконалюється наочно-образний тип мислення. Старші дошкільники здатні розуміти й усвідомлювати зв'язки навколишнього світу. Діти цього віку мають об'єктивні можливості для самостійного спілкування з природою. Емоційна чутливість, сприятливість для розвитку моральних почуттів (О.Запорожець), новоутворення у вигляді усвідомлюваних мотивів, здатних підкоряти безпосередні потяги (О.Леонтьєв), поява етичних інстанцій (Л.Виготський, Д.Ельконін) роблять дошкільний вік сенситивним для розвитку основ особистості.

Вивчення стану проблеми екологічного виховання у педагогічній науці продемонструвало, що значна кількість досліджень у дошкільній педагогіці присвячена систематизації знань про природу (Л.Буркова, Т.Земцова, Л.Маневцова, Л.Міщик, С.Ніколаєва, А.Федотова, Т.Христовська, І.Хайдурова). В контексті нашого дослідження особливе значення мають роботи, присвячені формуванню у дітей дошкільного віку бережливого (В.Грецова), дбайливого (М.Ібраїмова, Г.Марочко, З.Плохій), свідомого (І.Комарова), ціннісного (М.Роганова) ставлення до природи.

З огляду на вищезазначене була обрана тема магістерського дослідження: **“Розвиток вищих почуттів у дошкільників як чинник формування екологічної культури”**.

Об'єкт дослідження: розвиток вищих почуттів у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: розвиток вищих почуттів у дошкільників у процесі природопізнавальної і природоохоронної діяльності.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ефективної методики розвитку вищих почуттів у дошкільників як чинника формування екологічної культури і у процесі формування екологічної культури.

Гіпотеза дослідження: передбачення про те, що розвиток вищих почуттів є основою формування екологічної культури дошкільників при дотриманні певних умов:

- цілеспрямованості, планованості, систематичності проведеної роботи;
- відповідності віку дітей;
- використання різноманітних методів і прийомів роботи, які підвищують інтерес, активність в процесі праці.

Завдання дослідження:

1. Визначити психолого-педагогічні засади розвитку вищих почуттів у процесі формування екологічної культури у дітей дошкільного віку.
2. Встановити місце вищих почуттів у процесі формування екологічної культури дошкільників.
3. Розробити і обґрунтувати ефективну методику розвитку вищих почуттів у дошкільників як чинника формування їхньої екологічної культури.

Теоретичною основою дослідження є: філософські концепції сутності культури особистості (М.Каган, М.Колесов, В.Крисаченко, Б.Марков, В.Межуєв); психологічна теорія особистості (Л.Виготський, О.Леонт'єв, С.Рубінштейн); теорія суб'єктивних ставлень (І.Бех, О.Лазурський, Б.Ломов, В.М'ясищев); концептуальні положення теорії екологічної освіти (А.Захлебний, І.Зверєв, І.Суравегіна); категорія «ставлення до природи» в системі екологічної культури (С.Дерябо, В.Ясвін), положення про розвиток особистості у дошкільному віці (О.Запорожець, Д.Ельконін, О.Кононко, П.Якобсон).

Під час дослідження запроваджувалися такі **методи**:

- ◆ інструментальні методи (бесіди, анкетування, тестування, спостереження);
- ◆ проєктивні методи;
- ◆ метод моделювання;

- ◆ логіко-системний аналіз теоретичних та методичних підходів до проблеми;
- ◆ синтез й узагальнення отриманих даних.

База дослідження. Дослідження проводилось на базі ДНЗ №197 м. Дніпропетровськ.

Обсяг та структура роботи визначається змістом і сутністю проблеми, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, шести підрозділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел та літератури (93 позиції). Загальний обсяг дипломної роботи – 153 сторінки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВИЩИХ ПОЧУТТІВ ДОШКІЛЬНИКІВ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ.

1.1. Розвиток вищих почуттів у психолого-педагогічній науці.

Дошкільне дитинство є початковим періодом становлення особистості, коли формуються основи характеру, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, важливі для особистісного розвитку якості психіки. Однією з перших моральних потреб є потреба у спілкуванні. Задовольняється вона у процесі взаємодії з дорослими, які добирають педагогічно доцільні зміст і засоби спілкування. У ньому дитина здобуває перший досвід моральної поведінки. Це аж ніяк не означає, що дорослий формує її за власним задумом чи зразком. Дитина розвивається лише тоді, коли сама активно діє. Мистецтво вихователя виявляється у пробудженні і спрямуванні її активності на самовиховання.

Пластичність нервової системи дошкільника є передумовою його високої емоційної активності. Навколишні предмети і явища завжди викликають у нього певні емоції. Тому незабутність перших вражень забезпечується не стільки глибиною їх усвідомлення, скільки силою емоційного впливу. У процесах діяльності, пізнання навколишньої дійсності і себе, спілкування з дорослими й однолітками дитина переживає різноманітні емоції і почуття, виявляє своє ставлення до того, що її оточує, що з нею відбувається. Ці переживання утворюють сферу емоцій і почуттів, які є формою відображення дійсності, наслідком задоволення або незадоволення потреб.

(1 і наступні реченні не стикуються за змістом). У 6-7 років особливе місце в розвитку особистості дошкільника посідає чуттєва сфера — емоції та почуття. Головними в розвитку стають: здатність управляти емоціями, певна раціоналізація переживань, зміна змісту й динаміки почуттів, набуття ними більшої сталості та глибини. Більш зрілими стають форми моральних, естетичних та пізнавальних почуттів — співчуття, чуйність,

почуття обов'язку, взаємодопомоги, переживання успіху - неуспіху, самолюбності, допитливості тощо. Старший дошкільник диференціює емоційні стани за зовнішніми проявами людини (мімікою, жестами, позами, інтонацією), зрозумілішими для нього стають базові емоції (радість, гнів, смуток, страждання тощо), він більш адекватно реагує на різні життєві події, виразніше передає в ролях та зображеннях людські переживання [93].

Емоції (лат. *emovere* — хвилювати, збуджувати) — психічні стани і процеси, виражені у формі безпосереднього переживання ставлення людини до світу, до того, що вона відчуває і робить [67, 308]. Вони виникли як засіб, що дає змогу живим організмам визначати біологічну значущість зовнішніх впливів і внутрішніх станів. Це — узагальнена чуттєва реакція у відповідь на сигнали, які зумовлюють зміни у фізіології організму — у свідомості людини постають не образи предметів і явищ, а переживання.

У цьому віці динамічно розвивається як характер, так і способи вияву емоцій. У найменших дітей виникає такий настрій, як і в людей, з якими вони спілкуються: дитина неначе “заражається” від них. Високий рівень розвитку емпатії (здатності до співпереживання) є результатом розуміння дитиною емоційного стану іншої людини. Цей стан вона не просто “копіює”, а сприймає душею. Така форма вияву почуттів зумовлена потребою у підтримці з боку іншої людини, в її допомозі, а тому має моральний зміст.

Процес морального формування особистості відбувається нерівномірно. У кожний період дошкільної пори дитина виходить на якісно нові рівні морального розвитку.

Такими рівнями є:

1. Уявлення про моральні норми. У молодшому дошкільному віці виникають перші уявлення про те, що добре, а що погано. Це відбувається у процесі формування нового типу стосунків між дитиною і дорослим. Розвиток самостійності дитини у цей час супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній діяльності з ними. Прагнення до

позитивної оцінки, підтримки і схвалення своїх дій сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм.

У середньому дошкільному віці яскраво виявляється позиція “захисника” норм поведінки, еталоном яких є дорослий. Як правило, у своїх скаргах діти здебільшого повідомляють, що хтось із однолітків не дотримувався вимог дорослого чи правил поведінки. Перший етап формування у дітей уявлень про добро і зло, про те, як потрібно поводитися з іншими людьми, як відноситись до своїх і чужих учинків, пов'язаний із безпосереднім емоційним ставленням до людей, які пред'являють ці вимоги [67,с 308].

2. Моральні почуття і мотиви поведінки. У старшому дошкільному віці моральні почуття і знання пов'язуються з почуттям обов'язку. Дитина у цьому віці здатна усвідомлювати моральний смисл своєї поведінки. Виникають внутрішні моральні інстанції (Л. Виготський) — прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе й інших.

Протягом дошкільного дитинства розвиваються такі внутрішні моральні якості:

- ◆ почуття власної гідності. Дитина відчуває гордість за добре виконану роботу, гідний вчинок, свою поведінку загалом;
- ◆ почуття сорому. Виявляється у ніяковості, яку дитина відчуває від невдалого вчинку, власної провини — спочатку під впливом зауважень дорослого (“Як тобі не соромно!”), а в старшому дошкільному віці воно поєднується з почуттям власної гідності і стає стійким (“Погано чинити не слід не тому, що покарають, а тому, що соромно”). Дитині також соромно, коли принижують її гідність. Щоб уникнути сорому, докорів дорослих, вона може утриматися від учинків, які викликать осуд;
- ◆ почуття обов'язку. Виявляється воно у формі емоційних станів, розвиваючись у діапазоні від задоволення, яке 3-4-річна дитина відчуває при схваленні дорослим її поведінки, до радості за добрий

вчинок, допомогу товаришеві, виконане доручення (у 5-6 років). Як стверджують дослідники, у 6-7-літніх дітей почуття обов'язку є мотивом їхніх учинків, переживається глибоко, стає стійким. Це почуття впливає на поведінку, спонукає до вияву турботи про товаришів, чуйності, симпатії, відповідальності, сприяє подоланню егоїстичних тенденцій у поведінці. Однак у цьому віці воно властиве ще не всім дітям [17, с.35].

Важливе значення для засвоєння моральних норм має така особливість дітей, як прагнення до контакту з однолітками, яке можна задовольнити лише за умови дотримання моральних вимог і правил, орієнтації на можливість бути зрозумілим у колективі. Іноді грубий учинок чи конфлікт може бути спричинений незнанням того, як слід поводитися у конкретній ситуації, чого уникати. Досвід негативної поведінки дитини може призвести до замкнутості, відчуження та інших небажаних наслідків. Більшість “важких” дітей у період дошкільного і молодшого шкільного віку відчували дефіцит уваги, розуміння у спілкуванні з однолітками і тому часто конфліктували з педагогами, батьками, товаришами.

3. Звички моральної поведінки. Виховання моральної поведінки означає забезпечення єдності мотивів і дій особистості. Моральні мотиви спонукають до певної дії, надають поведінці особистісного змісту. У дошкільному віці починається формування ієрархії (підпорядкування) мотивів поведінки, які є свідченням моральної вихованості. Адже один і той самий учинок може бути зумовлений різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння певних норм. Наприклад, одна дитина допомагає однолітку, сподіваючись на його вдячність і підтримку в майбутньому; інша — щоб її добрий учинок помітив і відзначив педагог; третя — тому що у складному становищі опинився її друг; четверта — керуючись почуттям співпереживання.

Моральне виховання передбачає становлення у дитини системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам і визначають її стосунки з оточуючими людьми. Важливим аспектом розвитку мотивів

поведінки у дошкільному віці є підвищення рівня їх усвідомленості: дитина починає розуміти, чим зумовлені її вчинки, як пов'язані вони з наслідками поведінки. Це стає можливим завдяки розвитку в дошкільника самосвідомості — розуміння того, ким він є, якими якостями наділений, як ставляться до нього інші і чим зумовлене це ставлення. Самосвідомість виявляє себе через самооцінку — вміння оцінювати свої досягнення і невдачі, якості і можливості. Розвиток самосвідомості не означає, що дитина вже не потребує виховних впливів дорослого. За твердженням французького психолога Анрі Валлона (1879-1962), для розвитку особистості дитини віком від 3 до 6 років украй необхідна прихильність людей. Без неї дитина може стати жертвою страхів і тривожних переживань, її може вразити психічна атрофія, слід від якої нерідко зберігається протягом усього життя і позначається на смаках і волі індивіда.

4. Основи соціальної компетентності. Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності у соціальній ситуації. Йдеться про вплив середовища і ставлення до нього дитини. У визнанні значущості кожного із цих явищ полягає принципова різниця між навчально-дисциплінарною та особистісно-орієнтованою (гуманістичною) концепціями виховання. Вихованням свідомого ставлення дитини до явищ дійсності займається гуманістична педагогіка, а навчально-дисциплінарна вирішальну роль відводить формуючим впливам середовища [91].

У ранньому віці починає формуватися “базисна довіра до світу” (Е.Еріксон) — уявлення дитини про надійність дорослих, емоційна близькість із ними. За правильного виховання вона переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування.

У Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні ці якості означені як основа соціальної компетентності дитини, що охоплює:

- ◆ уміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін.);

- ◆ здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки;
- ◆ уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них;
- ◆ спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності.

Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі стосунків людей, адекватно поводити себе.

Будучи спрямованим на формування творчої особистості, здатної адекватно сприймати прекрасне і потворне, наділеної чуттям міри у творенні художніх цінностей, естетичне виховання передбачає розвиток почуттєвої сфери особистості, з якою тісно пов'язаний її моральний світ. Квінтесенцією (сутністю) його є естетичний розвиток людини.

Естетичний розвиток особистості — процес становлення і вдосконалення естетичної свідомості та естетичної діяльності особистості.

Естетичний розвиток має на меті формування естетичної культури особистості — своєрідного сплаву особистісних якостей, які обумовлюють критерії її оцінювання прекрасного і потворного, вияв чуття міри у власній творчості. Під впливом суспільних умов, виховання, взаємодії з прекрасним естетична культура особистості постійно змінюється, в одних випадках збагачуючись, сягаючи висот, в інших — збіднюючись, примітивізуючись. Естетичну культуру особистості утворюють такі компоненти:

1. Естетична свідомість — сукупність поглядів, знань, суджень, оцінок, ідей, ідеалів. Її основою є естетичне сприймання — процес відображення сутності предметів і явищ естетичної дійсності, співвідношення сприйнятого зі сповідуваними особистістю критеріями.

Естетичне сприймання у процесі осмислення явищ і предметів дійсності трансформується в естетичні погляди — думки, судження, уявлення про прекрасне і потворне, які є основою ставлення до явищ буття загалом і явищ мистецтва зокрема. Спираючись на естетичні погляди, особистість визначає для себе естетичний ідеал — соціально обумовлений взірець досконалості,

який є орієнтиром в оцінюванні естетичних явищ і власної художньо-творчої діяльності.

2. Естетичні потреби — внутрішня необхідність в досягненні певних естетичних цінностей і розвитку певних умінь. Маючи у своїй основі естетичні почуття — спричинені взаємодією з естетичними цінностями (творіннями природи і людського таланту) емоції людини, естетичні потреби втілюються в естетичних смаках — здатності особистості до індивідуального відбору із сукупності естетичних явищ і предметів тих, які найбільше відповідають її поглядам та ідеалам, породжують позитивні відчуття в процесі сприймання.

Усі ці якості не даються людині від народження, а є результатом зовнішніх виховних впливів, самовиховання, художньо-творчої практики.

3. Естетична діяльність (практика) — безперервний процес формування і реалізації певних творчих умінь, навичок, здібностей, гармонізації себе і світу [92].

З огляду на це естетичне виховання можна розглядати як системну діяльність, спрямовану на розвиток почуттєвої сфери особистості, її умінь сприймати, оцінювати явища естетичної дійсності за законами краси, збагачувати у процесі їх сприймання свій внутрішній світ, оволодівати законами творчості і творити. Важливою складовою цього процесу є естетична освіта — процес засвоєння мистецьких знань, умінь і навичок.

Усі ці якості особистості необхідно розвивати уже в ранньому дитинстві, зосереджуючись на певних напрямках, добираючи засоби, форми і методи з огляду на вікові особливості дітей, передусім на особливості їх естетичного сприймання.

Естетичне сприймання є специфічною діяльністю, під час якої у дітей дошкільного віку формується здатність до пізнання об'єктів навколишнього світу з естетичних позицій. На його основі формується художнє сприймання — пізнання дійсності засобами різних видів мистецтва. Завдяки художньому

сприйманню дитина пізнає себе, свої взаємини з навколишнім світом в “уявному полі” художніх образів шляхом емоційної ідентифікації.

Динаміка становлення естетичного сприймання дошкільнят залежить від їх здатності до емоційно-естетичного переживання, яка має специфічні особливості у ранньому, молодшому, старшому дошкільному віці [17, с.36].

Особливості розвитку естетичного сприймання в ранньому і молодшому дошкільному віці. (Це що, назва параграфу?????) У цей період важливо забезпечити своєчасний розвиток чутливості сенсорного апарату дитини, сформувати емоційний відгук на сприймання найяскравіших якостей і властивостей предметів та явищ. Дитину приваблюють ритмічні рухи, музичні звуки, яскраві кольори, виразна міміка, ласкавий голос дорослого. Наприкінці другого року життя малюк починає розрізняти веселу і сумну мелодії, швидкий і повільний темп, голосне і тихе звучання музики. Ці явища пов'язані з розвитком мовленнєвого спілкування, засвоєнням етичних еталонів, формуванням ігрової та елементарної художньої діяльності (музичної, образотворчої, читання віршів тощо).

У молодшому дошкільному віці елементарна художня діяльність дитини має ознаки естетичного характеру, а її естетичний розвиток пов'язаний з індивідуальним досвідом та її інтересами. У своїх творах дитина намагається досягти образності, виявляє елементи самостійності, творчої активності.

Особливості розвитку естетичних сприймань дітей середнього дошкільного віку. У середньому дошкільному віці діти зацікавлюються настроєм творів мистецтва, помічають зв'язок між змістом твору і його виражальними засобами, починають вибірково ставитися до жанрів мистецтва і конкретних творів, порівнювати їх. Багато з них виявляють художні інтереси, прагнення до творчості, відчують радість від створення найпростіших віршиків, пісень, малюнків. Дорослі повинні максимально підтримувати ранні творчі прагнення дітей, стимулювати розвиток художньо-творчої практики, дбати про збагачення дітей життєвими враженнями, досвідом у різноманітних видах художньої практики.

Особливості розвитку естетичних сприймань дітей старшого дошкільного віку. У цьому віці дитина глибше сприймає твори мистецтва, у неї може розвинутися музичний слух або поетичний хист, вона виявляє здатність помічати й емоційно відгукуватися на виражально-зображувальні засоби творів мистецтва, пояснювати особливості, оцінно ставитися до музичних, літературних, малярських творів.

Важливе значення в естетичному розвитку старших дошкільників має розвиток уяви, яка забезпечує формування естетичних переживань і творчої діяльності дитини. На перших порах уява поширюється на зовнішні дії з предметами, створює образ не до його втілення, а в процесі діяльності. Згодом формуються мислительні форми творчої активності: діти створюють образ у своїй уяві перед втіленням його у малюнку чи грі. Формування естетичного переживання охоплює розвинені емоції, роботу мислення та уяви, потребу в естетичній діяльності.

Основним шляхом естетичного розвитку дитини є самостійна художня творчість, у якій вона відкриває нове для себе, а для тих, хто її оточує, — нове про себе. Творчість може виявлятися у виконанні художніх творів (виразній передачі їх змісту і настрою), у створенні власного продукту (малюнка, поробок із пластиліну), музичних імпровізаціях (прагненні втілити у пісеньках свої переживання, ставлення до навколишньої дійсності).

Важливим напрямом естетичного виховання дітей дошкільного віку є художнє виховання — виховання особистості засобами мистецтва, завдан-нями якого є: **Це не предмет твого**

ДОСЛІДЖЕННЯ

- ◆ систематичний розвиток естетичного сприймання, почуттів і уявлень дітей;
- ◆ прилучення дітей до діяльності у сфері мистецтва, виховання прагнення вносити елементи прекрасного в побут, природу, власну діяльність;

- ♦ розвиток художньо-творчих здібностей у різних видах діяльності [17, с.37-38].

Естетичне виховання тісно пов'язане з розвитком почуттів. Усі види мистецтва, краса природи сприяють розвитку естетично насиченого сприймання, яке викликає хвилювання, радість, захоплення, зацікавленість, прагнення створити прекрасне. Але не всяке явище природи, суспільного чи особистого життя людини породжує у неї почуття. В почуттях теж виявляється, вибірковий характер людської свідомості. Вони викликаються тими об'єктами, які набувають певного життєвого значення для людини, сприяють або перешкоджають задоволенню її різних потреб, сигналізують про зміни і ході її взаємовідношень з зовнішнім світом і іншими людьми.

Почуття виникають в ході активних взаємовідношень людини з зовнішнім світом. Залежно від того, як та чи та подія входить у ці взаємовідношення і як людина усвідомлює відношення цієї події до неї як члена колективу, до її потреб, інтересів, її прагнень, вона по – різному переживається нею, або залишається для неї байдужою. Емоції і почуття – це різноманітні переживання людини, в яких відображається хід її життєвих взаємовідношень з зовнішнім світом і іншими людьми, це ставлення дитини до навколишньої дійсності і до самого себе. Треба розрізняти мислену оцінку якого-небудь явища і емоційне до нього ставлення, ті почуття, які воно викликає. Іноді між цими двома видами відображення дійсності можуть існувати значні розходження. В одних випадках емоційне ставлення виникає раніше мисленої оцінки, і ми, наприклад, починаємо відчувати симпатію чи антипатію до людини ще до того, як зрозуміємо, чому це відбувається. В інших випадках ми вже добре розуміємо значення якої-небудь справи (наприклад, занять з фізкультури або ж вивчення іноземної мови), але залишаємось до неї безучасними або навіть відчуваємо негативне емоційне ставлення. У виховній роботі дуже важливо домагатися у дітей єдності цих

двох моментів — поєднання глибокого розуміння тих чи інших фактів дійсності з правильним емоційним ставленням до них.

Почуття є своєрідним відображенням об'єктивної дійсності, вони викликаються навколишніми предметами і явищами і залежать від властивостей останніх. Існують приємні й неприємні кольори, звуки, запахи та їх поєднання. Є прекрасні й потворні речі. Одні властивості та вчинки людей є привабливими, інші — негідними, відразливими. Проте в почуттях предмети відображуються, будучи взяті не самі по собі, а в їх відношенні до людини, до її потреб та інтересів, до її суспільних і моральних переконань, до її особистості.

На початок дошкільного віку дитина приходиться уже з відносно багатими емоційними переживаннями. У цьому віці розвиток почуттів відіграє величезну роль у загальному ході формування особистості дитини. Дошкільник характеризується великою емоційною відзивчивістю, він дуже емоційно реагує на різні радісні й смутні події, легко проникається почуттями й настроями навколишніх людей.

Вираз почуттів має у дошкільника дуже безпосередній характер, вони бурхливо виявляються в його словах, рухах, міміці тощо. Основний спосіб примусити дошкільника діяти в певному напрямі, звернути його увагу на той чи інший предмет — це зробити цей предмет емоційно привабливим, збуджуючим позитивні почуття. Так, упорядкована вмивальня, що блищить чистотою і красиво оформлена, спонукає його старанніше займатися своїм туалетом і швидше оволодівати гігієнічними навичками. Красиві, барвисті картинки, з якими можна гратися, спонукають маля уважніше їх розглядати, глибше осмислювати їх зміст.

Особливо важливе значення для маленької дитини має емоційний контакт з вихователем, встановлення теплих, ласкавих відносин між ними. Вихователь, який зумів завоювати симпатії дошкільника, легко домагається

від нього виконання пред'явлених вимог, підпорядкування моральним нормам поведінки тощо [90].

Проте почуття не тільки роблять певний вплив на діяльність дошкільника, вони самі змінюються у зв'язку з формуванням у цій діяльності нових потреб та інтересів. Залежно від особливостей потреб та інтересів у дошкільників виникають різні емоційні реакції. Якщо, наприклад, дитина малює заради інтересу до самого процесу зображувальної діяльності, не турбуючись про якість намальованого, то емоції, що виникли при цьому, є хоч і дуже живими і яскравими, проте малостійкими і легко зникають при відверненні на побічні подразники.

Інші почуття виникають у тих випадках, коли дитина не просто хоче малювати, а намагається під впливом вихователя домогтися певного результату — намалювати якомога краще і підготувати, таким чином, хороший подарунок для близького їй дорослого. В даних умовах всякого роду успіхи і невдачі в роботі переживаються з меншою зовнішньою виразністю, проте більш глибоко, і емоційні реакції мають тут більш стійкий характер.

Музичні заняття, слухання казок і художніх оповідань, ознайомлення з рідною природою, драматизовані ігри, ліплення, малювання розвивають у дошкільника естетичні переживання, навчають почувати красу в навколишньому житті та в творах мистецтва.

Заняття і дидактичні ігри, які збагачують його новими знаннями, змушують напружувати свої розумові сили для розв'язання якогось пізнавального завдання, розвивають у дошкільника різні інтелектуальні почуття. Дивування перед невідомим, цікавість і допитливість, упевненість чи сумнів у своїх судженнях, радість від знайденого розв'язання — всі ці інтелектуальні почуття є необхідною складовою частиною розумової діяльності.

Нарешті, і це найважливіше, моральне виховання, обізнаність з життям і працею людей, виконання посильних трудових завдань, практичне оволодіння нормами поведінки в сім'ї і в колективі дитячого садка формують у дошкільника моральні почуття [90].

Якщо у дитини раннього віку ми можемо спостерігати тільки зародки моральних переживань, то в дошкільному віці при належному вихованні вони досягають уже вищого ступеня розвитку.

Моральні почуття розвиваються у дитини в процесі діяльності, в результаті практичного виконання моральних вимог, які ставлять до неї навколишні люди.

У дітей дво-трирічного віку при підпорядкуванні вимогам дорослих ще не виникає почуття відповідальності за доручену справу. Емоційні реакції у малюків викликаються в цьому випадку лише ставленням до них близької людини, її схваленням або осудом виконаних дій. На четвертому-п'ятому році життя виникають складніші моральні почуття. Це пов'язано з формуванням найпростіших моральних уявлень відносно того, що добре і що погано. Виникає почуття задоволення, радості при виконанні своїх обов'язків і засмучення, незадоволення при порушенні встановлених вимог. Подібного роду емоційні переживання виникають головним чином у взаємовідносинах дитини з близькою їй людиною і поступово поширюються на більш широке коло людей, з якими діти безпосередньо не спілкуються.

Зародки почуття обов'язку у дошкільника невіддільні від його дій і вчинків, які здійснюються в процесі виконання тих моральних вимог, які ставлять до дитини в сім'ї і в дитячому садку. Причому спочатку вони виявляються лише в процесі дій і вчинків і тільки пізніше — до їх здійснення начебто емоційно передбачаючи наступну поведінку. Так, у дітей трьох-чотирьох років почуття сорому і незручності виникає не тільки в процесі здійснення негарного вчинку, а в багатьох випадках уже після того, коли він здійснений. У старших такі почуття іноді виникають при одній думці про

неправильну дію і допомагають їм своєчасно утриматися від такого роду вчинків.

Розвиток почуттів у дитини пов'язаний з глибокими змінами їх фізіологічних основ. Якщо на початку дошкільного віку багато емоційних реакцій протікає під переважним впливом підкоркових центрів, то в дальшому істотного значення в їх протіканні набуває кора головного мозку. Зростаюча роль другої сигнальної системи у вищій нервовій діяльності дитини надає емоційним переживанням свідомішого характеру.

У дошкільному віці почуття стають різноманітнішими, ніж у ранньому дитинстві. При правильному вихованні у дітей розвивається почуття симпатії до навколишніх дорослих і позитивне ставлення до їх праці, почуття дружби по відношенню до однолітків. З'являється співчуття до чужого горя і негативне ставлення до поганих людей і поганих вчинків. Розвивається почуття правдивості й негативне ставлення до брехні. Дитина починає відчувати красу в рідній природі і в творах мистецтва, які правдиво і яскраво відображують навколишню дійсність.

У дошкільний період у дитини інтенсивно розвиваються різноманітні вищі почуття: моральні, інтелектуальні, практичні і естетичні. У них відображено багатство емоційних ставлень людини до соціальної дійсності.

Вищі почуття – емоційні процеси, які виражають ціннісне ставлення до світу, людей, відображають моральну позицію особистості [67,311].

Почуття, як і інші психічні процеси, розвиваються в діяльності. Для розвитку любові до праці необхідна активна участь в суспільно корисній творчій праці. Інтелектуальні почуття формуються в процесі напруженої мислительної діяльності, спрямованої на засвоєння необхідних знань, а потім і на самостійне розв'язання завдань, які мають важливе теоретичне або

практичне значення для суспільства. Естетичні почуття формуються при активному ознайомленні з великими творами передового мистецтва, з красою рідної природи, а також завдяки участі в художній самодіяльності або ж у процесі професійної художньої творчості. Розглянемо детальніше:

Інтелектуальні почуття (підзаголовки у кваліфікаційній роботі не роблять – це не підручник!)

Тільки природа у її розмаїтті й постійному розвитку спроможна забезпечити дитині задоволення потреби у враженнях. Адже на відміну від органічних потреб, потребу у враженнях неможливо задовольнити. Чим більше дитина отримує цікавих вражень, тим більше розвивається потреба в їх отриманні. Якщо потреба ця не задовольняється, у дитини виникає так званий сенсорний голод. Це можна спостерігати у дітей, які тривалий час перебували в одному приміщенні. Наприклад, під час хвороби, коли в дитини спала підвищена температура, прояви інфекції зникли, дитина нервується, не слухається, стає вередливою, упертою, дратівливою. Таку поведінку не можна віднести тільки до проявів хвороби - це прояви сенсорного голоду. Достатньо погуляти з дитиною на вулиці: у парку, саду, роздивитися дерева, птахів, комах, погратися з цуценям, як позитивні емоційні враження від спілкування з природним оточенням «вилікують» дитячу вередливість [38,2]

Отже, інтелектуальні почуття є емоційним відгуком на ставлення особистості дитини до пізнавальної діяльності в широкому її розумінні. Ці почуття виявляються в допитливості, відчутті нового, здивуванні, упевненості або сумнівах. Інтелектуальні почуття яскраво виявляються в пізнавальних інтересах, любові до знань, навчальних уподобаннях. Пізнавальні почуття залежно від умов життя, навчання та виховання мають різні рівні розвитку:

- цікавість;
- допитливість;
- цілеспрямований, стійкий інтерес до певної галузі знань;
- захоплення пізнавальною діяльністю.

Механізмом пізнавальних почуттів є природжений орієнтувальний рефлекс, але його зміст цілком залежить від навчання, виховання, оточуючого природничого довкілля.

Естетичні почуття

Відчуття краси в явищах природи, гармонійна злагодженість в об'єктах цілого та частин, ритм, симетрія, довершеність форм і відтінків пов'язані з почуттям приємного, насолодою, яка глибоко переживається та облагороджує душу дитини. Ці почуття називаються естетичними.

Естетичний смак з'являється у дитини в ранньому віці. **НІ!** Тому дуже важливо своєчасно накопичувати в дітей естетичні враження, розвивати в них відчуття кольору, відтінку, форми, вчити бачити красу природи в цілому.

Ще до того, як людина навчиться що-небудь виготовляти або робити, вона вже спроможна сильно відчувати природу, сильно переживати наплив свідомо-несвідомих відчуттів у процесі бачення її краси й величі. Звідси впливає особлива, випереджаюча роль емоційного сприймання для розвитку естетичних почуттів.

Далеко не всі люди бувають спроможні глибоко входити в світ краси і повною мірою насолоджуватися нею. Залежно від рівня загальної та мистецької культури, люди по-різному відгукуються на красу. Одні глибоко переживають гармонійно виражені ритм і риму, переходи та взаємопереходи кольорів, звуків, форм та рухів, інші не відчують цієї гармонії й захоплюються грубими, різкими звуками, безладними рухами, випадковими поєднаннями кольорів, стандартними формами.

Для того, щоб виховувати естетично культурну особистість, потрібно відкрити дитині очі на цей світ, поселити в її душі радість і натхнення. У цьому допоможуть об'єднані зусилля вихователів у дитячому садку, батьків удома і вчителів у школі. Це необхідно тому, що всі упущення в духовному житті дитини, і особливо в сфері емоційного і естетичного виховання,

неможливо компенсувати в більш зрілому віці. Якщо любов до природи і захоплення її красою не приходять до людини у дитинстві, не прищеплені їй змалку, то вони, як правило, вже зовсім не приходять. Або ці емоції, прокинувшись нарешті, носять поверхневий, невідвертий характер.

Звідси витікає неоціненне значення природного довкілля для розвитку емоційно-естетичної сфери дітей.

Безперечно навчальне і суттєве значення має педагогічний досвід Василя Олександровича Сухомлинського. Учений розробив глибокі й різнобічні рекомендації щодо того, яким чином треба здійснювати естетичне виховання дітей. «Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання діє тільки в спільній гармонії всіх засобів духовного впливу на особистість».

В.О.Сухомлинський наголошував, що при сприйнятті краси природи «до почуттів треба підвести» і що для цього потрібні «емоційні ситуації». У даному випадку не підходять ні дидактика, ні примус, ні штучне розчулення красою природи, ні будь-який педагогічний трафарет. Тут необхідна вільна організаційна і психологічна підготовка до сприйняття, наприклад, снігопаду і зимового лісу, повені, цвітіння садів тощо. Також потрібні нечисленні, але відповідні, зігріті власним відчуттям природи слова вчителя, які увиразнюють красу, допомагають побачити її так зворушливо й світло, щоб серце слухача сповнилося солодким відчуттям радості.

Усе це є, за словами Сухомлинського, створенням емоційної ситуації – «чарівним торканням» до глибини людської душі. «Відсутність емоційного знання природи, серцева атрофія до неї – є такою ж важливою втратою для людини, як і життя, прожите без кохання, таке ж невігластво, як незнання, наприклад, таблиці множення». Емоційне відкриття природи значуще для людини і в тому плані, що дає їй змогу «бачити» саму себе в об'єктивному світі, гостро відчувати власне буття, повноту й радість життя.

Через емоційне спілкування з природою дорослі мають впливати на виховання в дитини позитивного емоційного ставлення до самої себе.

«Бачення і переживання краси навколишнього світу, - стверджував В. О. Сухомлинський, - одне з головних джерел розуміння й переживання радості буття, краси життя, неповторності та унікальності думки про те, що я живу...».

Моральні почуття

Сучасні психологи розглядають естетичне сприйняття як емоційне пізнання світу, яке, починаючи з почуттів, у подальшому спирається на розумову діяльність дитини. У дошкільному віці воно відрізняється емоційною безпосередністю, підвищеним інтересом до довкілля, живою реакцією на зустріч із красою природи, що виявляється в усмішках, вигуках, міміці, жестах.

Спілкування з природним довкіллям спільно з дорослими допомагає дітям оволодіти емоційною регуляцією поведінки, засвоїти її еталони. Вже з двох років малюк орієнтується щодо моральних норм «добре-погано». Але лише цих знань недостатньо, щоб дитина поводила себе морально. Одночасно зі знайомством з природним довкіллям дитина отримує еталони ставлень і людських цінностей: одні об'єкти, явища, дії набувають знаку бажаних, приємних; інші, навпаки, відкидаються як негативні, потворні, небезпечні. У подальшому дитина вчиться співставляти еталони з власними враженнями, вчинками, діями. Протягом дитинства сила емоцій, їхня тривалість і стійкість змінюються у зв'язку зі зміною характеру діяльності дитини та її мотивів, а також у зв'язку з ускладненням відносин дошкільника з природним довкіллям.

Якщо дитина у своєму найближчому оточенні бачитиме високоморальні приклади, то, набувши певних знань та вмій шляхом пізнавальної, ігрової діяльності, вона зможе коригувати свої потреби.

Розкриваючи дошкільнятам світ природи, знайомлячи їх з потребами довкілля, педагог може відкрити й зміцнити в кожній дитині такі високі моральні якості, як правдивість, доброта, любов, терпіння, милосердя, ініціативність, мужність, турботливість, чуйність. Отже, почуття, які

мотивують дії дитини в природі, сприяють усвідомленню таких сталих норм і правил поведінки в природному доквіллі, у яких проявляється стійке ставлення людини до світу, і саме їх називають моральними.

Практичні почуття

Почуття, що пов'язані з практичною діяльністю дітей і залежні від вольової діяльності дитини, називають практичними.

Вони виявляються в захопленні, у задоволенні діяльністю, творчому підході, радості від успіхів або у незадоволенні, байдужому ставленні до діяльності. Практичні почуття розвиваються або згасають залежно від організації та умов діяльності. Вони особливо успішно розвиваються і стають стійкими тоді, коли діяльність відповідає інтересам, нахилам і здібностям дитини.

Показником позитивного розвитку практичних почуттів є те, що діти вміють долати певні труднощі, докладають вольових зусиль, відчують задоволення від своєї роботи. Наприклад, для створення сприятливих умов для життя хатніх тварин треба почистити клітку, помити поїлку, набрати чистої води, нарізати моркви, насипати зерна і т.ін. Для цього потрібен певний час і фізичні зусилля, які можна було б витратити на щось інше, не менше цікаве й корисне, наприклад, на гру. Але почуття обов'язку, турбота, можливість відчувати задоволення від добре виконаної роботи спонукають дитину працювати для маленьких улюбленців.

Яскраве уявлення дітьми змісту і форми діяльності, її процесу і результату для інших людей і природних об'єктів – основна передумова виникнення й розвитку практичних почуттів.

У дошкільному віці почуття стають різноманітнішими, ніж у ранньому дитинстві. При правильному вихованні у дітей розвивається почуття симпатії до навколишніх дорослих і позитивне ставлення до їх праці, почуття дружби по відношенню до однолітків. З'являється співчуття до чужого горя і

негативне ставлення до поганих людей і поганих вчинків. Розвивається почуття правдивості й негативне ставлення до брехні. Дитина починає відчувати красу в рідній природі і в творах мистецтва, які правдиво і яскраво відображують навколишню дійсність [90].

Висновок:

Зважаючи на все вище сказане, можна зробити висновок про те, що не всяке явище природи, суспільного чи особистого життя дитини породжує у неї почуття. В почуттях теж виявляється, вибірковий характер людської свідомості. Вони викликаються тими об'єктами, які набувають певного життєвого значення для дошкільника, сприяють або перешкоджають задоволенню різних потреб, сигналізують про зміни і ході взаємовідношень з зовнішнім світом і іншими людьми. Почуття виникають в ході активних взаємовідношень дитини з зовнішнім світом. Залежно від того, як та чи інша подія входить у ці взаємовідношення і як особистість усвідомлює відношення цієї події до неї як члена колективу, до її потреб, інтересів та прагнень, вона по – різному переживається нею, або залишається для неї байдужою. Емоції і почуття – це різноманітні переживання людини, в яких відображається хід її життєвих взаємовідношень з зовнішнім світом і іншими людьми.

1.2. Сучасні підходи до екологічного виховання дошкільників

Останні роки ХХ століття – це час розвитку двох паралельних процесів: поглиблення екологічних проблем нашої планети і їх осмислення людством. В Україні в цей період відбувалося становлення системи безперервної екологічної освіти. Проводилися присвячені цьому конференції, семінари, наради, створювалися технології, велися наукові дослідження. Формувалася концепція безперервної екологічної освіти, початковою ланкою якої – і це вже загально визнано – є сфера дошкільного виховання.

Адже, саме на етапі дошкільного дитинства формується початкове відчуття оточуючого світу: дитина отримує емоційні враження про природу, накопичує уявлення про різні форми життя. Таким чином, уже в цей період формуються першооснови екологічного мислення, свідомості, екологічної культури. Але це відбувається при одній умові – якщо дорослі, які виховують дитину, самі володіють екологічною культурою: розуміють екологічні проблеми і турбуються про їх вирішення, знайомлять дитину з прекрасним світом природи і допомагають налагодити взаємовідносини з ним.

В перекладі з грецької мови «екологія» - це наука про дім, житло («ойкос» -дім, «логос» - наука). Вона виникла в ХІХ столітті як частина зоології, екологія визначилась як наука про взаємозв'язки живих організмів із середовищем мешкання та один з одним (до складу живих організмів входить і людина). Зараз цей напрямок називають біологічним або класичною екологією. З розвитком суспільства ця наука все більше набувала соціального значення і в сучасному тисячолітті вийшла за межі природознавчих наук. З'явилася екологія соціальна – (галузь соціології, що вивчає суспільно-історичні взаємовідносини людини і природного середовища в аспекті закономірностей розвитку суспільно-економічних формацій) і екологія людини – (дослідження проблеми впливу навколишнього середовища на людину, вивчає особливості урбанізованих біогеоценозів тощо) [73, с.242].

В середині ХХ століття екологія стала відомою серед усіх людей, незалежно від їх спеціальності. Вона стала наукою, яка повинна допомогти людям вижити, зробити їх середовище мешкання можливим для існування. На жаль, людство усвідомило це, коли вже стали відчутні негативні наслідки споживчого ставлення людей до природи, коли на планеті практично не залишилося куточків незайманої природи, коли стан середовища мешкання вже негативно відбився на здоров'ї великої кількості людей.

Існування різних напрямків екології (екологія соціальна, екологія людини, прикладна екологія) повинно враховуватися і при відборі змісту екологічної освіти дошкільників. Крім того, не можна забувати і про світоглядне значення екології, її зв'язок з усіма галузями знань: історією, культурою, географією і т.п. Але в той же час не можна стирати грані цього поняття, використовуючи його в якості модного напрямку без усілякої на те основи. В наші дні слово «екологія» стало дуже популярним, причому, як правило, воно вживається в поєднанні з такими не дуже приємними для нас словами, як «катастрофа», «небезпека», «криза».

Крім того, це поняття набуло новий, часто зовсім далекий від початкового значення зміст у виразах «екологія душі», «екологія музики», «екологія мови», «екологія культури». Звичайно, кожен із цих термінів несе своє смислове навантаження, але слово «екологія» часто вживається лише заради моди, гарного звучання. Так, займаючись проблемою «екології душі» (тобто проблемою моралі), педагоги торкаються дуже важливого виховного аспекту - формування особистості, зокрема і ставлення дитини до природи, оточуючого світу. Але екологія, як наука, тут ні до чого. Звичайно, що моральні засади дуже важливі для екологічного виховання дитини, але це лише один із його аспектів, хоча і дуже важливий. Більш того, не всі закони природи моральні з точки зору людини. Людина може володіти прекрасними моральними якостями, але не знаючи законів природи, буде робити антиекологічні вчинки. Наприклад, виконуючи закони людської моралі, дитина намагається врятувати пташеня, яке випало із гнізда, бере його в

руки. Після цього в більшості випадків пташеня гине. Отже, моральні якості повинні поєднуватися з елементарними екологічними знаннями, лише тоді поведінка людини по відношенню до природи буде екологічно доцільною. Часто можна почути вираз «погана (хороша) екологія». Але слід пам'ятати, що екологія, як наука, не може бути поганою чи хорошою. Оцінювати можна лише екологічну ситуацію (нормальна, погана, небезпечна, безпечна і т.д.).

Екологічна інформація все частіше входить в наше життя, але нам не завжди вистачає знань, щоб правильно її оцінити. Інколи звичайна інформація про кількість різних викидів в оточуюче середовище, про посилення забруднення атмосфери в безвітряні дні викликає паніку і багато самих різних чуток, які не відносяться до реальної ситуації.

В той же час, ми живемо поруч з об'єктами екологічної небезпеки, не знаючи про їх вплив на наше здоров'я, вирощуємо овочі біля автотрас, де сильно загазоване повітря транспортними засобами, купаємося і ловимо рибу в річках поруч з трубами стічних вод, обробляємо свої городи великою кількістю отрутохімікатів, самі створюємо звалища сміття поруч зі своїми будинками і т.д. Одночасно ми вважаємо, що вплинути на стан оточуючого середовища може лише уряд, але ніяк не ми самі, і що від нас нічого не залежить. Така точка зору пояснюється тим, що довгий час в більшості навчальних закладів не знаходилося місця для екології. Виховувалось споживче ставлення до природи, намагання її підкорити і покращити на свій лад. Дорослим людям, вихованим не таких позиціях, зараз дуже важко змінити свої погляди на оточуюче середовище. Надія - на підростаюче покоління, яке ми повинні виховати по-новому [73, с.243].

Сутність «екології» добре відображають «закони», сформовані в популярній формулі американським вченим Б.Коммонером: «все пов'язане з усім - все куди-небудь зникає - все чогось варте - природа знає краще нас». Ці закони часто визначають наше життя, хоча ми про це і не здогадуємося. Людина може знайти багато прикладів із власного життя свого оточення, які підтверджують перераховані закони. Отже, екологічне виховання - це нова

категорія, яка безпосередньо пов'язана з наукою екологією, різними її галузями.

В класичній екології центральними поняттями є:

- ◆ зв'язок рослинних і тваринних організмів із середовищем мешкання, морфофункціональне пристосування до нього; зв'язок із середовищем в процесі росту і розвитку;
- ◆ розмаїття живих організмів, їх екологічна єдність; угруповання живих організмів;
- ◆ людина як жива істота; середовище її мешкання, яке забезпечує здоров'я і нормальну життєдіяльність;
- ◆ використання природних ресурсів в господарській діяльності людини; забруднення оточуючого середовища; охорона і відновлення природних багатств.

На сучасному етапі розвитку суспільства питання екологічного виховання набуває особливої гостроти, оскільки екологічні проблеми носять глобальний характер. Головна причина цього – тотальна екологічна безвідповідальність. У зв'язку із цим необхідно більше приділяти уваги екологічному вихованню підростаючого покоління починаючи вже з першого років виховання дітей – з дошкілля й продовжуючи **роботу в школі**. Актуальність взаємодії суспільства й природного середовища поставила перед навчальними закладами (дошкільними установами та **школою**) завдання формування в дітей відповідального ставлення до природи. Педагоги й батьки усвідомлюють важливість навчання дітей правилам поведінки в природі. І чим раніше починається робота з екологічного виховання **учнів**, тим більшою буде її педагогічна результативність. При цьому в тісному взаємозв'язку повинні виступати всі форми й види **навчальної й позанавчальної діяльності** дітей.

В системі екологічного навчання і виховання дошкільників педагоги враховують той факт, що ставлення до природи включають такі аспекти.

Перший виражає ставлення до природи як предмета матеріального виробництва, об'єкта праці та життєдіяльності людини. Другий - як ставлення до особистих природних даних, до свого організму, який включений в систему екологічної взаємодії. Третій показує ставлення людей до діяльності, пов'язаної з вивченням і охороною навколишнього природного середовища [6, 52].

Система екологічного виховання дошкільників містить кілька взаємозалежних блоків, які охоплюють всі сторони еколого-педагогічного процесу в дошкільному закладі: зміст екологічного виховання, способи його реалізації (методи й технології), організацію й керування процесом.

Фундамент всієї системи – теоретичний блок, що розкриває основні поняття, провідні ідеї екології. Він має велике значення для фахівців і реалізується на практиці виховання дітей: забезпечує новий погляд на природу, нове розуміння навколишнього середовища, демонструє взаємозв'язок всіх компонентів природи й місце людини в ній. Саме тому даний блок є системоутворюючим – він функціонально поєднує всі інші, "пронизує" і наповнює їх необхідним теоретичним змістом, забезпечує усвідомленість практичної діяльності працівників дошкільного виховання. Основними є ідеї сходження від окремо взятого організму й умов його існування до біосфери як середовища життя всього планетарного співтовариства, а також ряд значущих понять, таких як живий організм, середовище існування, екосистема, круговорот речовини й енергії в екосистемі, рівновага в екосистемі та її порушення, екологічні ніші, ланцюги харчування тощо [73, с.244].

На основі теоретичного блоку будується дидактичний – знання про природу, відомості з галузі біоекології, екології людини й соціальної екології, підібрані й адаптовані до рівня розвитку дошкільників. На їхній основі побудовано програми з екологічного виховання дошкільників [4, с.55].

[Створюючи проект з екологічного виховання дітей дошкільного віку ми в свою чергу керувалися вимогами нині чинних програм виховання та](#)

навчання в ДНЗ. Дидактична система розкриває різні аспекти взаємозв'язку живих організмів із зовнішнім середовищем:

- ◆ зв'язок як єдино можливий варіант існування живого, що володіє певними потребами, задоволення яких здійснюється через контакт із зовнішнім світом. Демонстрація цього зв'язку можлива на прикладі різних видів рослин і тварин в будь-який період і в різних умовах їхнього життя (наприклад, рослина на вікні, що тягнеться до світла, харчування й рух хом'яка, що живе в клітці тощо);
- ◆ зв'язок тривалий в часі й поступово мінливий за своїм характером;
- ◆ зв'язок організму із середовищем у процесі його онтогенетичного розвитку. Цей зв'язок дошкільники можуть пізнати на невеликій кількості спеціально організованих прикладів, шляхом регулярного простежування життя конкретної рослини або тварини, від її народження до дорослого стану (наприклад, спостереження за канаркою або хвилястими папужками, що висиджують в гнізді яйця, а потім вигодовують пташенят);
- ◆ конвергентна подібність групи організмів, що перебувають в однакових умовах, що є підсумком філогенетичного розвитку форм живої природи й що демонструє морфофункціональну єдність в їхньому розмаїтті. Наприклад, групи рослин і тварин, добре знайомі дошкільникам і доступні для спостереження (наприклад, тварини, що літають – птахи, комахи, кажани). Однотипний характер їхнього взаємозв'язку із середовищем існування дозволяє формувати в дітей узагальнене уявлення про деякі явища природи.

Реалізація екологічного виховання дошкільників здійснюється за допомогою відповідних методів і технологій виховно-освітньої роботи з дітьми. Залежно від етапу формування в дітей знань і навичок виділяють методи прямого впливу (показ, пояснення та ін.), методи опосередкованого впливу, коли діти проявляють самостійність, і методи проблемного

виховання й навчання, коли дошкільникам дається можливість самостійно вишуквати способи вирішення пізнавальних, ігрових та інших завдань.

Методи обираються з урахуванням специфічних і значущих для дошкільного періоду педагогічних аспектів:

- ◆ продуктивна взаємодія вихователя й дітей в будь-якій спільній діяльності;
- ◆ сполучення в кожній діяльності освітніх й виховних компонентів у їхній органічній єдності й взаємному доповненні. Відтак, трактування педагогічного методу як цілеспрямованої спільної діяльності спирається на положення Л.С.Виготського про зону найближчого розвитку [6, с.78].

Побудова методів екологічного виховання базується на наступних принципових моментах:

- ◆ врахування специфіки змісту екологічного виховання, що виходить із біоекології з її центральним поняттям взаємозв'язку організма й середовища;
- ◆ підхід до будь-якої спільної діяльності як педагогічного методу, якщо ця діяльність насичена екологічним змістом, дозволяє вирішувати завдання екологічного виховання дітей; систематична, регулярно повторювана; планується й організується вихователем; націлена на досягнення освітньо-виховного результату;
- ◆ одночасне вирішення в діяльності виховних і освітніх завдань й розуміння їхньої співвідпорядкованості в екологічному вихованні.

В дітей дошкільного віку ставлення до природи – емоційно насичене, а не емоційно спрямоване. Емоційні переживання усвідомлюються у зв'язку зі зростанням ролі другої сигнальної системи у вищій нервовій діяльності. Лише в юнацькому віці особистість здатна до усвідомленого естетичного сприймання природи. Діти, ще не здатні чітко диференціювати своє "Я" і навколишній світ. Оскільки досвід спілкування з довкіллям обмежений, вони роблять поверхневі узагальнення і встановлюють причино-наслідкові зв'язки

лише за допомогою дорослих. Тому важливо звернути увагу на формування екологічної компетентності дітей, враховуючи їхні вікові та індивідуальні особливості, що позначається на характері мислення, почуттів, поведінки, діяльності. Перші взаємовідносини з навколишнім світом формуються в системах "дитина-дорослий", "дитина-одноліток". Людські норми взаємин дошкільники переносять на об'єкти природи, що призводить до олюднення способу осмислення світу, а відтак – сприйняття об'єктів природи як суб'єктів.

Ставлення до природи є важливим показником екологічної культури. Психологи (Дерябо С.Д., Леонтьєв О.М., М'ясищев В.Н., Рубінштейн С.Л., Ясвін В.О. та ін.) розглядають категорію ставлення в аспекті особистості, як її прояв. Ставлення завжди має емоційне фарбування, воно суб'єктивно й знаходить своє вираження у вчинках, практичних діях, діяльності. Значущою характеристикою ставлення є його усвідомленість, що формується на основі знань і поєднана з переживаннями. На наш погляд екологічному підходу найбільше відповідає характеристика ставлення як усвідомлено-правильного. При цьому під правильним розуміється таке ставлення, що склалося на знанні конкретних екологічних залежностей, існуючих між будь-яким живим організмом і середовищем його існування. Без врахування потреб конкретної рослини, тварини, неможлива правильна, а відтак, – і гуманна взаємодія з ним. Під усвідомленим мається на увазі те, що дитина володіє розумінням екологічних залежностей на вербальному рівні: вона може сама сказати, пояснити (при гарному розвитку мовлення), чому треба так вчиняти, або (при недостатньому розвитку мовлення) розуміє слова дорослого, котрий їй пояснює, просить, забороняє. При цьому мається на увазі, що емоційний аспект ставлення присутній в ньому як обов'язковий, оскільки він забезпечує весь процес його формування.

Усвідомлено-правильне ставлення дошкільника до природи в різних ситуаціях і в різних дітей може мати естетичний, етичний або пізнавальний

відтінок. Практичний метод дозволяє формувати необхідне ставлення насамперед у процесі догляду за живими істотами. Але поряд із практичними діями велике значення має зміст супутніх пояснень, які діти одержують від вихователя. Дія й слово доповнюють один одного – це два прийоми, які зливаються в єдиний педагогічний акт і виступають як зразок взаємодії людини із природою, зокрема на прикладі мешканців живого куточка.

Формуванню усвідомлено-правильного ставлення дітей до природи сприяють і пізнавальні методи. Різноманіття явищ природи, довкола дошкільників, створює для вихователя умови для організації спостережень. Загальна педагогічна мета при цьому полягає в тому, щоб збудити інтерес, пізнавальну активність дітей, розвинути їхню спостережливість, бажання й уміння спостерігати за навколишнім світом. При такому підході спостереження стає цілісним педагогічним процесом, спільною інтелектуальною діяльністю вихователя й дітей. При цьому дії дорослого спрямовані на планування й організацію спостереження, на вирішення освітньо-виховного завдання, а розумові зусилля дітей – на повноцінне сприйняття об'єкта, на пошук й одержання потрібної інформації. При такій схемі сумісно-розподіленої інтелектуальної діяльності спостереження стає методом екологічного виховання, за допомогою якого в дошкільників взаємозалежно формується коло конкретних екологічних знань про об'єкти спостереження й ставлення до них.

Спостереження розвиває в дітей різні відтінки ставлення до природи: пізнавальний інтерес, естетичне переживання, співчуття. Потреба пізнання нового формується завдяки багаторазовому звертанню до об'єкта, супроводжуваному коментарями дорослого про причинно-наслідкові зв'язки живого організму з середовищем його існування. На основі розуміння цих зв'язків в житті мешканців куточка природи, залежності їхнього самопочуття від умов в яких вони перебувають, виникають переживання за них, співчуття, початкові форми моральної відповідальності, готовність допомогти. Це той випадок, коли знання трансформуються у ставлення.

Народженню естетичного ставлення до природи в процесі спостережень сприяє детальне й почуттєве сприйняття об'єкта, всіх його сенсорних особливостей – форми, кольору, пропорцій, розміру тощо. Всі природні об'єкти, якщо вони перебувають у сприятливих умовах життя, демонструють морфо-функціональну красу – красу будови й різних проявів. При цьому вона завжди має свою яскраво виражену (видову) специфіку. Спостереження, спеціально присвячені красі об'єкта, розвивають в дітях здатність бачити й відчувати гармонію форми, кольору, ліній, пропорцій, їхній взаємозв'язок й функціональність в кожній тварини й рослини.

Для формування усвідомлено-правильного ставлення до природи за допомогою спостереження має значення діяльність моделювання – ведення календарів природи, відображення в них результатів спостережень. Педагог вчить дошкільників самостійно заповнювати сторінки календаря, орієнтуватися в його параметрах, правильно користуватися відповідною символікою. Велике значення має те, що ця спільна діяльність довготривала, здійснюється постійно протягом усього навчального року. Ставлення, що виникає в старших дошкільників до спостереження й моделювання його результатів, – це пізнавальне ставлення до природи й інтерес до навчальної діяльності одночасно, а це дуже важливо для особистості дитини напередодні її надходження до школи.

Зародження позитивного ставлення дітей до природи в процесі використання словесного методу зумовлено сутністю спілкування як бажаної для дітей діяльності, що приносить їм задоволення. Доброзичливість, проникливість і щира участь вихователя в розмові з дітьми стверджує їхнє позитивне ставлення до змісту бесіди. Навчальний діалог також сприяє виробленню усвідомлено-правильного ставлення до явищ природи, особливо якщо педагог акцентує увагу на формі повідомлень, на вмінні дошкільників правильно побудувати висловлювання, пояснити взаємозв'язок об'єктів.

Ігрова діяльність як самомотивована приносить дошкільникам велике задоволення, легко й швидко викликає позитивне ставлення до її змісту.

Результатом нашого дослідження стала розробка різних ігрових навчальних ситуацій (ІНС) – спеціальної форми сюжетно-рольової гри, насиченої екологічним змістом. Вони спеціально створюються педагогом для вирішення конкретних дидактичних завдань на екологічних заняттях, екскурсіях, спостереженнях. Хороший результат дають три типи ігрових навчальних ситуацій, що мають різні дидактичні можливості: ІНС із залученням іграшок моделей (тобто іграшок, що зображують об'єкти природи – рослин і тварин); ІНС з використанням ляльок – персонажів казок, сюжет яких пов'язаний із природою; різні варіанти ігор в подорожі ("Туристичний похід", "Екскурсія на виставку квітів", "Подорож до Північного полюса або Африку" та ін.). **Це в 2 розділ!**

Гра, спеціально організована вихователем і привнесена до процесу пізнання природи, з успіхом виконує функцію методу екологічного виховання, що полегшує дітям засвоєння екологічних знань і формує усвідомлено-правильне ставлення до їхнього змісту. Саме застосування еколого-педагогічних технологій дозволяє одержати бажаний ефект екологічного виховання. **Нами виявлені два фактори, що забезпечують успіх в цьому процесі: докладний опис технологій – всіх заходів із вказівкою їхніх освітньо-виховних цілей (завдань), способів організації, сценарієм варіанта можливого проведення; чітке щомісячно-тижневе планування заходів. Встановлено, що технологія, що враховує психолого-педагогічну специфіку й режим життя дітей в ДНЗ, стає авторським баченням втілення проекту "Екологічне виховання в ДНЗ" в повсякденну освітньо-виховну реальність і забезпечує досягнення запланованих цілей. Що це????????????????**

Важлива умова екологічного виховання – створення еколого-розвивального середовища. Про влаштування природної зони на території ДНЗ досить багато написано (методичні посібники, програми, довідкова література).

Зауважимо тільки, що, на нашу думку, природну зону слід облаштовувати в такий спосіб, щоб дитина мала можливість діяти і створювати.

В екологічному вихованні однією з важливих тенденцій є інтеграція. Відповідно до завдань інтегрованого навчання і виховання нами розроблювались тематичні проекти, які, об'єднанні однією темою, охоплювали декілька видів занять, ігри та вправи. Наприклад, тема "Рослини": мета: спостереження за деревами на майданчику ДНЗ (будова, колір листя, квітучість); де може рости (ліс, садок, парк, поле, гай), які умови догляду за рослинами.

Ігри "Хто звідки прийшов?", "З якого дерева листочок?", дидактична гра "Хто це?", "Що це?". Театралізована гра "А ми у ліс ходили". Досліди: пророщення гороху, цибулі, кісточок вишні, догляд та спостереження за ними. Трудові доручення зібрати листя дерев для гербарію та класифікувати їх. Розвиток мовлення. Читання художніх творів про рослини (казки, оповідання, вірші, малі фольклорні твори). Образотворча діяльність. Малювання на тему: "Садок навесні", "Осіннє дерево". Конструювання: "Екібана зі штучного та природного матеріалів". Фізична культура. Рухлива гра "Добіжи до дерева"; комплекс основних вправ "Виростемо великими, як дерева".

Провідною діяльністю дошкільного віку (3 – 5 років) є рольова гра, у процесі якої дитина оволодіває фундаментальними смислами людської діяльності. Отже, у процесі екологічного виховання дітей дошкільного віку найбільш ефективним буде саме застосування рольової гри. Так, з метою формування у них суб'єктного ставлення до елементів природи – дерев, квітів, тварин та птахів потрібно розробити сценарії рольових ігор, де діти будуть грати ролі не тільки людей, але й ролі рослин, тварин, комах, птахів. Завдяки застосуванню екологічних рольових ігор, які є одним із елементів рольової гри у цілому, що виступає провідною діяльністю дошкільного віку, у дітей формуватимуться певні психічні новоутворення, які характеризуватимуть екологічну свідомість дошкільника. Це, перш за все, таке

новоутворення, як елементи суб'єктного та емпатійного ставлення до природи: діти починають розуміти, що жива природа має певні відчуття і реагує на наше до неї ставлення, що ставитися до природи потрібно як до свого друга і не завдавати їй шкоди [56, с.10].

У дошкільному віці дитина пізнає світ, складає своє враження про нього, на основі цього враження вона у подальшому будуватиме свої стосунки із цим світом, тому, головною метою екологічної освіти та виховання у дошкільних закладах є закладення основ для формування екологічної свідомості дитини, її емотивного, мотиваційного, когнітивного та конативного компонентів.

Когнітивний компонент **екологічної свідомості** у дошкільному віці, це, перш за все, поняття про існування довкілля та про його зв'язок із людиною. Пізнання навколишнього світу у дошкільному віці відбувається через розповіді вихователя або батьків та через безпосереднє спілкування із довкіллям, яке організовують дорослі.

Емотивний компонент являє собою певне ставлення до елементів довкілля – тварин, рослин, водойм тощо. Тут важливо закласти підвалини суб'єктного ставлення дошкільників до цих елементів. Найбільш ефективною у цій ситуації буде рольова гра.

Мотиваційний компонент позитивного ставлення до навколишнього середовища у дошкільному віці можна сформувати на основі такої характеристики, як артифікалізм (за Ж.Піаже). Адже, оскільки, як вважає дитина, усе, що знаходиться навколо, існує для неї, то вона має піклуватися про нього, як про своє, як про те, що вимагає від неї турботи.

І, нарешті, поведінковий компонент екологічної свідомості у дошкільному віці формується на основі усіх вищеназваних компонентів (когнітивного, емоційного та мотиваційного) у процесі взаємодії із природою, у процесі діяльності, спрямованої на охорону та розвиток довкілля, яку організовують дорослі: вихователі, психологи, батьки. Також важливе значення для формування екологічної поведінки особистості у довкіллі має

насичення її мікросередовища об'єктами живої природи. Якщо людина з дитячих років росте серед рослин і тварин, піклується про них, отримує від їх присутності позитивні емоції, вона сприймає більш особистісно і докілья, яке знаходиться за межами її безпосереднього оточення.

Важливим також є той момент, що у старших дошкільників починає формуватися моральний компонент екологічної свідомості. І, оскільки у дошкільному віці діти орієнтуються на поведінку та оцінки дорослих, то дорослим потрібно показувати дітям, як потрібно турбуватися про довкілля: саджати дерева, кущі, квіти та доглядати за ними; прибирати сміття та не смітити тощо.

Розвиток когнітивного, поведінкового, емотивного, мотиваційного та морального компонентів екологічної свідомості у дошкільному віці в має створити підґрунтя, на якому формуватиметься екологічна культура та екологічний спосіб життя особистості.

Багато років в нашому суспільстві переважав споживацький підхід, у відповідності з яким людина є господарем і хазяїном природи, яка здатна змінити її для задоволення своїх потреб. Зараз з'являється інше бачення, необхідно переходити до нової системи поглядів, які зводяться до того, що при вирішенні будь-яких проблем пріоритет віддається не соціально-економічним, а природнім фактором. Кінцевою метою цієї системи поглядів є також людина, але не прямо, а опосередковано, через збереження її середовища мешкання.

Які ж положення повинні стати центром екологічного виховання: людина - частина природи; міра речей - унікальність життя; узгодження потреб з екологічними вимогами; повага до всіх форм життя.

Чого необхідно уникати в екологічному вихованні дітей?

- ❖ «Людина - господар природи». Виходячи з цієї точки зору всі об'єкти природи розглядаються з позиції корисності для людини; вважається, що людина може змінювати природу для створення комфортності життя, але без врахування природних закономірностей.

- ❖ «Шкідливі і корисні рослини і тварини». В результаті такого поділу спостерігається споживчий підхід до природи, а у дошкільників уже на підсвідомому рівні формується негативне ставлення до хижаків, отруйних рослин і грибів (змії, вовки, мухомори) [56, с.11-12].

А справедливо було б відмітити, що в природі немає шкідливих і корисних тварин, такими вони можуть бути лише по відношенню до людини. Так і жаби, і жуки, і слимаки, і метелики, і їх гусінь - всі вони є ланками одного харчового ланцюга, і кожен з них виконує свою роль в природі.

- ❖ Є ще один стереотип, який вживається майже всіма вихователями, які займаються екологічним вихованням дітей: «Необхідність бережливого ставлення до об'єктів природи і їх охорона», але пояснюється це лише з точки зору використання, корисності природи для людини. Вираз «ліс - наше багатство, бо дає нам гриби, ягоди, свіже повітря» не базується на екологічних позиціях. Звичайно, ми повинні говорити дітям, як використовуються природні багатства, для чого вони потрібні людині, але, перш за все, необхідно говорити про самоцінність природи. Недоречним буде такий підсумок спостереження в природі, який зробив вихователь: «Природа потрібна нам, бо вона нас годує, взуває, одягає, дає нам все необхідне для життя». В даному випадку у дітей буде формуватися лише споживацьке ставлення до природи, шанобливе ставлення буде лише до тих об'єктів, які мають практичне значення, і байдуже ставлення до «некорисних» для них об'єктів природи, що заперечує ідею самоцінності всіх видів без винятку.

- ❖ Досить розповсюдженим є стереотип, коли ділять природні об'єкти на красиві і негарні, небезпечні і безпечні. При цьому велике значення має ставлення самого вихователя до об'єктів природи, яке зразу ж передається дітям («мурашок не можна чіпати, бо вони кусаються») про це, звичайно, потрібно сказати дітям, але з

екологічної точки зору діти повинні знати, що мурахи виконують свою функцію в біоценозі лісу.

Емоційно забарвлене негативне ставлення вихователя до об'єктів природи часто можна прослідкувати при ознайомленні дітей з природою: «жаба - не красуня, але вона корисна, бджоли - кусючі, але вони лікують, зозуля - погана матір». Говорячи так, наприклад, про зозулю, необхідно пам'ятати, що цей птах займає в природі своє місце, і інтенсивно робить те, що сприяє її збереженню як виду.

У дітей старшого дошкільного віку чітко сформовані уявлення про їстівні і неїстівні гриби, але, на жаль, у цих дітей виробилося позитивне ставлення до їстівних грибів і негативне - до отруйних. Результатом такого ставлення є незнання дітей, що гриби сприяють перетворенню мертвих залишків і сприяють утворенню ґрунту.

Часто педагоги, батьки дозволяють собі в присутності дітей висловлювання: «Не бери в руки, воно бридке, слизьке, не гарне». У дітей в цьому віці емоційне несприйняття тварин переходить до практичної дії: вигнати, роздавити, зламати. А тому з екологічної точки зору необхідно сформувати у дитини бережне ставлення до всіх живих істот без виключення, незалежно від того, подобаються вони чи ні.

Сприйняття краси природи, звичайно, підсилює емоційне ставлення до неї дитини і тому є дуже важливим виховним моментом. Але з позиції екологічного виховання необхідно дати зрозуміти дитині, що зовнішній вигляд будь-якого організму – це результат його пристосування до життя в певних умовах, навчити розуміти красу, як прояв доцільності, усвідомлювати необхідність існування будь-якого організму не залежно від наших симпатій і антипатій. Не обов'язково любити всі рослини, тварини, але поважати всі прояви життя на Землі – це необхідно. Оціночні судження по відношенню до об'єктів природи повинні бути виключені із екологічного виховання дошкільників. З позиції екології живі організми не можуть бути хорошими чи

поганими, корисними чи шкідливими. Вони мають рівне з людиною право на існування, кожен з них відіграє свою, виключну роль в природі.

Оціночні судження можуть використовуватися лише для характеристики вчинків людини по відношенню до світу природи, тварини не можуть вчиняти добре чи погано, їх поведінка визначається біологічними законами.

Звичайно, елементарні знання про лікарські, отруйні, їстівні рослини, гриби необхідні, але не це повинно бути головним в екологічному вихованні дошкільників. Діти мають усвідомлювати уявлення про те, що бережного ставлення потребують всі організми без виключення, не залежно від ступеня небезпечності чи корисності для людини.

Наша мета – показати дитині, що будь-який живий організм входить в складний ланцюг природних взаємозв'язків і його втрата може викликати непередбачені наслідки. Утвердилися й інші поняття в методиці екологічного виховання: «допомагати природі», «множити її багатства». Дійсно, ці поняття можуть мати право при умові, що дитині паралельно подається інформація про необхідність дотримання законів природи, про те, що дика природа прекрасно живе за своїми власними законами і може обійтися без людини.

Отже, посадити дерево, квітку – це добре чи погано? Звичайно добре, якщо ми прикрашаємо своє місто, подвір'я, але при цьому треба знати, де і що необхідно садити, щоб рослини не загинули.

Намагаючись «покращити природу», людина завозила з інших континентів рослини, тварини, але не завжди це йшло на користь і людині і природі. Всі пам'ятають про кролів, які були завезені з Америки в Австралію. Але для природи Австралії ця любов обернулася трагедією: в австралійських саванах не було хижаків, які б регулювали кількість кролів, а тому їх розплодилось дуже багато, і місцеві жителі почали вести з кролями боротьбу, бо вони знищували посіви фермерів.

То як же бути? Хіба не потрібно вчити дітей допомагати природі? Потрібно, і треба пам'ятати про те, що ми відповідаємо за тих, кого приручили. Необхідно допомагати тваринам, які живуть поруч біля нас, бо їх

благополуччя залежить від нас, наших дій. Догляд за живими організмами, турбота про них мають великий емоційний вплив на дитину. Але при цьому вона повинна розуміти: в дикій природі допомога людини, якщо вона дійсно необхідна, повинна бути добре продуманою.

Таким чином, ми повинні чітко розмежовувати дії людей в оточуючому середовищі і в природних умовах. Кожна дитина повинна розуміти, що «покращувати природу», «допомагати» їй можна лише в тому середовищі, яке вона сама змінила: в місті, селі, в сквері, на ділянці дитячого садка, в куточку живої природи. Саме в такій ситуації підходить відомий вислів А. Сент-Екзюпері: «Ми відповідаємо за тих, кого приручили».

Виходячи із всього вище сказаного, як же бути? Які природні об'єкти можна добирати для спостереження з дітьми? Чого необхідно уникати?

На жаль, практика показує, що для вирішення завдань екологічного виховання самі вихователі часто завдають шкоди природі: так, наприклад, для проведення порівняльних спостережень за розвитком дерев і кущів на вулиці і в теплому приміщенні, вихователі зрізують гілки, ставлять їх у вазу і при цьому виховують спостережливість і бережне ставлення до природи (для такого заняття в групу можна занести такі гілки, які були обрізані садівниками для покращення крони дерева).

Ні в якому разі не можна збирати букети дикорослих квітів для свята чи для спостережень за ними в групі (пролісок, дзвоник, конвалію). Якщо немає можливості поспостерігати за ними в природі, то ці рослини необхідно посадити на ділянці дитячого садка в куточку лісу [56, с. 14].

Не допустимим є демонстрація колекції висушених комах або ж земноводних, які плавають в банці з формаліном. З цими об'єктами необхідно знайомити дітей під час спостережень в природі, а якщо це неможливо – то ознайомлення відбувається через розгляд картин, перегляд діафільмів, слайдів. Звичайно, з точки зору пізнавальної діяльності, колекції метеликів, жуків, чучел звірів, птахів дають дітям більш реальні уявлення про тварин, ніж знайомство за картинами. Але з позиції екологічного

виховання такий підхід повинен бути повністю виключений з практики роботи дошкільних навчальних закладів. Крім того, екологічне виховання передбачає, перш за все, формування у дитини емоційного, бережного ставлення до об'єктів природи, здібності бачити їх красу, а не детальні біологічні знання особливостей кожного виду рослин і тварин.

Таким чином, в екологічному вихованні дошкільників необхідно відмовитися від багатьох стереотипів, які були сформовані в попередні роки. Природа не повинна розглядатися лише з утилітарної точки зору. Необхідно показати дітям її унікальність, красу і універсальність (природа–середовище життя всіх істот, включаючи людину; об'єкт пізнання, задоволення її етичних і естетичних потреб; і лише потім–об'єкт людського споживання). Ми повинні охороняти природу не лише тому, що вона нам щось дає, а й тому, що вона самоцінна. Тобто девізом в роботі з дітьми повинно стати: «Не зламай–якщо можна, не рубай–якщо можна, пожалій–ти це можеш».

В останні роки в дошкільній педагогіці з'явилися поняття «дошкільна освіта», «освітній простір дошкільного закладу», «освітні програми», а самі дитячі садки офіційно названі дошкільними навчальними закладами. В зв'язку з тим, що дошкільна ланка є частиною системи безперервної екологічної освіти, стає можливим використання терміну «екологічна освіта дошкільників», (але все ж таки у дошкільників буде переважати екологічне виховання).

Висновок

Людина – частина природи, потяг до всього живого закладений у ній від самого народження, та чи не найяскравіше виявляється в дитячому віці.

Дошкільний вік – найважливіший етап у становленні екологічного світогляду людини, передбачає створення передумов гуманної взаємодії з природним довкіллям.

Головною умовою реалізації завдань екологічного виховання є створення еколого – розвивального предметного середовища, яке сприяє формуванню в дошкільнят екологічної вихованості, яка передбачає набуття

уявлень про самоцінність та неповторність компонентів природи, прояв гуманних почуттів до живих істот, оволодіння початковими вміннями відчувати красу та милуватися нею, виважено поводитися в довкіллі, знати правила безпечної поведінки в природі.

Під екологічною освітою дошкільників ми розуміємо безперервний процес навчання, виховання і розвитку дитини, спрямований на формування його екологічної культури, яка проявляється в емоційно – позитивному ставленні до природи, оточуючого світу, у відповідальному ставленні до свого здоров'я і стану оточуючого середовища, в дотриманні певних моральних норм, в системі ціннісних орієнтацій.

Важливо навчити дитину не лише сприймати красу, бачити її, відчувати і розуміти, а й щоб одержані естетичні враження викликали бажання діяти чесно, гуманно, відповідати власною посильною участю у створенні прекрасного.

1.3. Розвиток почуттєвої сфери дошкільників як чинник формування їхньої екологічної культури

Почуття виникають в ході активних взаємовідношень дитини з зовнішнім світом. Залежно від того, як та чи інша подія входить у ці взаємовідношення і як особистість усвідомлює відношення цієї події до неї як члена колективу, до її потреб, інтересів та прагнень, вона по – різному переживається нею, або залишається для неї байдужою. Емоції і почуття – це різноманітні переживання людини, в яких відображається хід її життєвих взаємовідношень з зовнішнім світом і іншими людьми. (Це повтор)

Емоційна сфера дошкільника завжди була в центрі уваги психологів, оскільки виховання передбачає розвиток у дитини певного емоційного ставлення до навколишнього світу, зокрема до цінностей, норм та ідеалів суспільства. Проблеми розвитку емоційної сфери знайшли відображення у вітчизняній психології (Л.І.Божович Л.С.Виготський, Д.Б.Ельконін, О.В.Запорожець, А.Н.Леонтьєв, М.І.Лісіна, Я.З.Неверович, Т.І.Рєпіна, Е.О.Смирнова, Л.П.Стрелкова та ін.). Але, на жаль, цей напрям розвитку дитини все ще недостатньо розроблений у сфері дошкільної освіти і виховання [8, с.123-124].

Емоційний розвиток – це закономірний процес, що має певну логіку та визначається загальною логікою розвитку особистості дитини в цілому, зміною видів діяльності, у яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей та предметів. Для дитини молодшого дошкільного віку «красиве» – це яскрава, блискуча іграшка, чепурний костюм тощо. У старшому дошкільному віці дитина починає бачити красу в гармонії фарб та ліній, ритмічності звуків, пластичності рухів. Сильні переживання викликає у них краса та могутність природних явищ, пейзажів, краєвидів.

В дошкільному віці значного прогресу зазнають вищі почуття, як невідмінна ознака особистості. Їх розвиток відбувається у процесі виконання різних видів діяльності дитини — трудової, продуктивної, ігрової. Важливу роль відіграє спільний характер виконання діяльності дошкільниками, коли вони мають змогу порівнювати свої результати, прагнучи до оригінальності. Наприклад, завдання прикрасити кімнату, ділянку, ялинку прямо передбачає вирішення дітьми естетичного завдання, а при його досягненні діти керуються своїми естетичними уявленнями. Подальший розгляд і аналіз виконаних дітьми робіт збагачує їх уявлення про красиве. Так, Т. С Комарова підкреслює, що цілеспрямовані спостереження об'єктів природи для їх наступного зображення становить єдиний процес природничо-наукового та естетичного пізнання. Знайомлячи дітей з об'єктами природи, слід звертати увагу на красу зовнішнього вигляду, викликати позитивне емоційне ставлення. Зображаючи природу, діти переживали естетичні почуття [19, с 253].

Розвиток почуттів у дошкільному дитинстві пов'язаний з розумовим розвитком дитини, пізнанням навколишнього світу, ознайомленням з наслідками своїх вчинків, усвідомленням, що добре і що погано. Бездушність, навіть жорстокість маленьких дітей у ставленні до тварин (розчавлюють мух, топчуть жуків, розривають метеликів, хапають за горло кошенят, зламують гілля та обривають квіти) є наслідком бажання проникнути всередину речей і нерозуміння суті таких дій. Головними в розвитку вищих почуттів стають: здатність управляти емоціями, певна раціоналізація переживань, зміна змісту й динаміки почуттів, набуття ними більшої сталості та глибини. Більш зрілими стають форми моральних, естетичних та пізнавальних почуттів — співчуття, чуйність, почуття обов'язку, взаємодопомоги, переживання успіху - неуспіху, самолюбності, допитливості тощо. Старший дошкільник диференціює емоційні стани за зовнішніми проявами людини (мімікою, жестами, позами, інтонацією), зрозумілішими для нього стають базові емоції (радість, гнів, смуток,

страждання тощо), він більш адекватно реагує на різні життєві події, виразніше передає в ролях та зображеннях людські переживання [38,6].

Чим краще дитина орієнтується у навколишньому середовищі, тим складніші та різноманітніші стають причини, що породжують у неї почуття прекрасного [9, с.14]. (Потор) Особливу групу складають естетичні емоції, пов'язані з ліричними переживаннями:

- ◆ відчуття прекрасного, витонченого;
- ◆ насолода від спостереження за звуками, красою, величчю;
- ◆ почуття хвилюючого драматизму тощо.

Завдання педагога – виховати у дітей культуру естетичного сприймання природи, допомогти їм зрозуміти такий складний феномен, як естетична виразність, що є передумовою розвитку естетичної обдарованості особистості.

Поряд із цим, не можна не враховувати того, що визначальним у ставленні дошкільнят до природи, згідно з даними В.Ясвіна та С.Дерябо, є когнітивний компонент, тобто готовність та прагнення дитини одержувати, шукати і переробляти інформацію про об'єкти природи [4]. Якщо дорослий радіє красі метелика, то першою реакцією дитини буде піймати його і дізнатися який він на дотик. Існує розповсюджена думка про те, що діти часто є бездушними, жорстокими по відношенню до рослин та тварин.

Психологи експериментально дослідили, що рівень сформованості у дітей уявлень про живе (здатність диференціювати живе від неживого – Д.Петяєва), а також рівень розвитку пізнавальної сфери, визначають характер взаємодії з природними об'єктами і ставлення до них. Чим вищий рівень знань дітей про природу, тим частіше вони виявляють пізнавальний інтерес до неї, орієнтуючись на стан благополуччя самого об'єкта, а не на оцінювання його дорослими [9, с.15]. Нас іноді вражає жорстоке поведіння дітей у дошкільній школі. У більшості випадків вона є ні чим іншим, як нерозуміння

того, що така поведінка є повною протилежністю виявам співпереживання та співчуття до інших живих істот (рослин і тварин).

Переживання дитини особливо тісно пов'язані, з одного боку із пізнавальними процесами, а, з другого, із етичними уявленнями. Пізнавальна активність дитини забарвлена інтенсивними переживаннями, набуваючи тим самим для дитини особливої цінності. Відкриваючи нові властивості предметів, знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ природи, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування і сумнів, що стають надбанням її досвіду на все життя. У дитячій свідомості спонтанно формується суб'єктивний образ природи, що є результатом емоційно-чуттєвих контактів з навколишнім світом. Цей досвід є хаотичним нагромадженням вражень. Цікавість та інтерес дитини до речей та об'єктів довкілля, поєднуючись з дитячою безтурботністю щодо наслідків її вчинків, призводить до прояву бездушності та жорстокості. Але упродовж дошкільного дитинства почуття дитини набувають більшої глибини та стійкості. Важливо вчасно використати цю вікову особливість для організації процесу їхньої взаємодії зі світом природи у напрямі до розвитку почуттів дошкільників, а саме – до набуття «розумності» почуттів, пов'язаного з розумовим розвитком дітей. Останнє залежить від навколишнього середовища та забезпечення його розвивального характеру [59, с.112].

Необхідно також зважати на те, що без достатнього нагромадження фактологічного матеріалу дитячі емоції й почуття можуть лишатися поверховими. На цю проблему та її вирішення звертає увагу Н.В.Лисенко в статті «Від почуттів - до дії» [?]. Науковець зазначає, що у процесі навчання важливо знайти правильне співвідношення між фактами, що подаються дошкільникам, їхнім узагальненнями у процесі сприймання та ще й надати цьому процесові відносної завершеності. Автор зауважує, що одна група уявлень усвідомлюється і засвоюється дітьми вже на початковому етапі їх формування. При цьому позитивне емоційно-вольове ставлення рухає процес пізнання далі, а завдяки спостереженням, зіставленням, пошуковій діяльності

не лише знання засвоюються на якісно вищому рівні, а й почуття стають усвідомленішими й стійкішими [11, 18]. **Поставь правильную нумерацію !**

Здавалося б, сьогодні має бути зрозуміло, як важливо виховувати у дитини почуття любові до матінки природи. Однак практика показує, що навчити «говорити із Сонцем і Небом» непросто, але набагато легше «озброїти» дітей основами природничих знань. Проте знання про природу – важливий блок інформації, але все ж недостатній для більш глибокого та ширшого розуміння екологічної ситуації, оскільки не завжди визначає ставлення індивіда до неї. Нині життя вимагає ширше дивитися на екологічне виховання молоді, враховуючи багатоплановість цього процесу.

Екологічне світорозуміння формується в процесі засвоєння екологічної культури суспільства, яка відображає досвід взаємодії людини та природи. Процес пізнання навколишнього світу починається ще в ранньому дитинстві та зростає відповідальність дорослих за те, щоб жадоба до пізнання в дітей не згасала, щоб на її основі розвивалися пізнавальні здібності, що пов'язані з власним досвідом пізнання кожної дитини, розвитком потреби у пізнанні.

Засадою формування феномена культури є унікальність особистості як універсальної єдності можливостей бажати, мислити і могли.

За своєю сутністю екологічна культура є своєрідним кодексом поведінки, що лежить в основі екологічної діяльності. Екологічна культура - це екологічні знання, пізнавальні, морально-естетичні почуття і переживання, зумовлені взаємодією з природою, екологічно доцільна поведінка в довкіллі. Екологічна культура визначає способи і форми взаємовідносин людей з навколишнім середовищем. Це – поведінка і життя суспільства (окремого індивіда) на основі пізнання та раціонального використання законів розвитку природи з урахуванням змін середовища під впливом людської діяльності [4].

У концепції загального екологічного освіти вказується що «екологічна культура спирається на духовний і практичний досвід минулих років і нинішніх поколінь, і навіть враховує прогнози фахівців із зміни екологічної якості середовища наступного третього тисячоліття». Н.Ф. Мамедов розглядає систему екологічного освіти як основний засіб формування екологічної культури, а саму екологічну культуру як новий спосіб сполучки людини із дикою природою, примирення із нею з урахуванням глибшого її пізнання. М.С.Дежнікова вважає, що «контрапунктом виховання екологічної культури... є формування такого ставлення до місця й ролі людини в взаєминах із навколишнім середовищем, у якому ні людина не протиставляється природі, ні природа людині, які існують сприймає єдності та нерозривний зв'язок один з одним».

Н.Ф. Винокурова підкреслює, що у екологічній культурі «інтегруються всі сфери свідомості особистості: когнітивної (пізнавальної), афективної (емоціонально-цінностної) і психомоторної». І.Д.Зверев зазначає, що «екологічна культура відбиває цілісне розуміння світу, синтез різноманітних видів діяльності, заснованих на виключно знаннях унікальних властивостей біосфери, домінуючого положення у ній людини. Понад те, екокультура стає провідним компонентом загальної культури, розвитку потребує матеріальних та духовних цінностей» [83].

В.А.Ясвин передбачає, що «екологічна культура – це здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями й вміннями в практичній діяльності». Люди, які мають не сформовану екологічну культуру, може бути необхідними знаннями, але з керуватися ними. Екологічна культура людини включає його екологічну свідомість та екологічну поведінку. У дошкільній педагогіці, зазначає Н.А. Рижова, ми не маємо єдиної думки щодо цілей, завдань і термінології екологічного освіти. Автори програм, посібників до роботи з дошкільнятами найчастіше

використовують терміни «екологічне виховання» і «екологічна культура». Термін «екологічна освіта» почали вживати педагогів дошкільного ланки лише у останні роки і звичайно вживається як синонім терміна «екологічне виховання».

С. Николаєва зазначає, формування екологічної культури – «це становлення усвідомлено-правильного ставлення до природи в усьому її різноманітті, з урахуванням її багатства матеріальні і духовні цінності» [83, с.67].

Під екологічною освітою дошкільнят розуміється безперервний процес навчання, виховання та розвитку дитини, направлений на формування його екологічної культури, яка проявляється у емоційно-позитивному ставленні до природи, навколишнього світу, в відповідальне ставлення до свого здоров'я і стану довкілля, дотримання певних моральних норм, у системі ціннісних орієнтацій (Н.А. Рижова).[83].

Дитина прагне пізнати те, чого вона ще не знає, виявляючи при цьому індивідуальні відмінності, реалізуючи здатність сприймати, запам'ятовувати, уявляти, мислити, розмовляти [8, с.121].

У трирічному віці закладається фундамент загальнолюдських здібностей дитини через цілеспрямоване навчання. Засвоюючи елементи екологічної культури, особистість стає екологічно вихованою. Це нова якість особистості, що виявляється в системі особистісних утворень, у свідомості, діяльності, в емоціях і почуттях. Це у 1. 2.

Емоційність є особливою формою життя дошкільника у світі людей і речей, оскільки в емоціях і почуттях виявляється вибіркового характеру свідомості дитини. Вони допомагають їй відрізнити «добре й зле», «красиве і погане», відіграють важливу роль в організації та закріпленні поведінки, впливають на сприймання подій, учинків людей, формування унікальних рис особистості [3, с.6].

Екологічна освіта та виховання ставлять за мету докорінно змінити психологічні особливості людини щодо її взаємовідносин з природою, перетворення зі споживацьких на екологічно відповідальні та особистісно значущі. Ця система навчання, спрямована на засвоєння основ екології для формування у кожного члена суспільства усвідомлення тісного взаємозв'язку природних і соціальних процесів, необхідності захисту довкілля та його поліпшення [4, с.56].

На думку В.Сухомлинського природа лежить в основі дитячого мислення, почуттів та творчості. Він вважав, що формування в дитині дошкільного віку ставлення до рідного краю як частки природи слід починати з раннього віку [65, 16]. В.Сухомлинський наголошував на необхідності вводити малюка в навколишній світ природи так, щоб кожний день він відкривав в ньому для себе щось нове, щоб ріс дослідником, щоб кожен крок його був мандрівкою до живих джерел природи, облагороджував серце і загартовував волю. Земля - наша спільна оселя, і якою вона буде, залежить від нас самих. Дітям потрібно подавати знання, які спонукали б пізнати навколишнє, у доступній для них формі. Ці знання повинні впливати і на пізнавальні процеси.

Кожний колектив по-своєму вирішує складні завдання формування основ екологічної культури у дошкільників, знаходячи індивідуальні шляхи до вирішення проблеми.

У дошкільному навчальному закладі санаторного типу №197 м. Дніпро-петровська це відбувається шляхом введення у педагогічний процес краєзнавчо-туристської діяльності. На нашу думку, ця діяльність і є особливим розвивальним середовищем, що забезпечує свободу і активність маленької дитини, максимально задовольняє її потреби та інтереси, формує духовні цінності та естетичні почуття.

Дитячий навчальний заклад працює за напрямками:

- ◆ **формування екологічної культури дошкільників;**
- ◆ **становлення правильного стилю діяльності дітей і дорослих з охорони природи та поліпшення стану довкілля як основи**

виживання і тому основний напрям роботи ДНЗ – еколого-інноваційний.

Природоохоронну просвіту в діяльності ДНЗ спрямовано на вирішення таких завдань:

- ◆ формування уявлень дітей про природу, стан якої підтримує людина;
- ◆ усвідомлення того, що будь-який об'єкт природи існує доти, доки для цього є необхідні умови, а руйнування умов існування веде до загибелі;
- ◆ пропагування ідей охорони природи серед батьків і населення;
- ◆ виховання екологічної культури, тобто відповідального ставлення до природи.

Живий контакт з об'єктами тваринного та рослинного світу – це комплексна діяльність, яка складається зі спостережень, занять-милування, трудової та дослідницької діяльності, висновків і ефективно здійснюється на цільових прогулянках та екскурсіях. Такі форми роботи проводимо з пізнавально-практичною метою. Це збір:

- насіння дикорослих рослин для підгодовування птахів узимку;
- насіння квітів та овочевих культур для висівання;
- природного матеріалу для створення колекції.

Працюючи з дітьми у цьому напрямі, у своїй роботі педагоги надають перевагу саме цільовим прогулянкам. Дитячий садок розташований так, що є можливість виводити дітей і за його межі. Поруч сквери, лісопосадка з водоймами. Діти вчаться обґрунтовувати свої судження та здогадки, робити самостійні висновки. Це досягається спеціально створеними проблемними ситуаціями та запитаннями. Робота над вирішенням проблемних ситуацій набуває характеру нескладного експериментування.

Важливою формою екологічної роботи є заняття, які систематично проводяться в комплексі з іншими розділами програми.

Основні методи та прийоми занять екологічного змісту:

- ◆ пошуковий;
- ◆ порівняння;
- ◆ практичної діяльності дітей;
- ◆ екологічної бесіди;
- ◆ дидактичні ігри екологічного спрямування тощо.

Такий інтегрований підхід сприяє появі нових мотивів у поведінці дітей:

- ◆ переживання за стан природи;
- ◆ нетерпимість до поганих вчинків;
- ◆ активне почуття доброти до всього живого;
- ◆ турбота про слабких та беззахисних;
- ◆ свідомість вибору правил, вчинків у природі [59, с.113].

Взимку та восени діти активно працюють у куточках природи у групах. Вони вчаться доглядати за кімнатними рослинами, які потребують різних прийомів догляду. Діти розуміють, що кімнатні рослини вирощують не тільки для краси, вони мають ще й лікарські властивості. З метою реалізації завдань загальносадкового проекту «Екологічна стежка» вихователі, діти та батьки активно беруть участь в обласних та районних конкурсах «Галерея кімнатних рослин».

У полі зору нашої уваги не тільки рослини, але й тварини. Сьогодні в живому куточку садка мешкають хом'як, рибки, черепаха, мадагаскарські жуки. Турбота про живих істот – частина екологічної культури дитини.

Для систематизації роботи з екологічного виховання у садку протягом кількох років діяв екологічний гурток «Природничі мандрі», на базі якого нещодавно було створено екологічну студію «Паросток». Педагогічне проектування – інноваційна технологія в навчально-

виховному процесі. У дошкільному закладі розроблено і реалізуються педагогічні проекти «Диво-дерево», «Екологічний світ моєї родини», «Гриби – діти лісу» в рамках реалізації завдань загальносадкового проекту «Екологічна стежка».

Одним із пунктів перспективного планування еколого-педагогічної роботи є тісна співпраця з родинами вихованців. З приємністю зазначу, що батьки стали активними учасниками освітнього процесу, зокрема з питань екологічного виховання. У системі роботи з батьками – бесіди, поради, консультації, участь у педагогічних проектах (дні відкритих дверей, дні здоров'я, спільні заняття тощо). Діти, їх батьки охоче долучаються до проведення природоохоронних акцій, тижнів, місячників. Це можна використати в 2.2.

Формування у дошкільнят основ екологічної культури ми поділили на три важливих складові.

- Формування пізнавального інтересу до оточуючого, подання дітям доступних знань про природу рідного краю, до того ж нові знання здобуваються ними як результат особистих відкриттів і ґрунтуються на раніше сформованих уявленнях.
- Виховання емоційно-позитивного ставлення у сприйнятті природного довкілля, естетичних почуттів та моральних цінностей у спілкуванні з природою.
- Організація практичної діяльності дітей у «куточку природи», на садово-городній ділянці, ягіднику, створення лісового куточку та куточку лікарських рослин на території дошкільного закладу у системі «екологічної стежки», залучення дітей до природоохоронної діяльності та суспільно корисної праці.

Серед розмаїття об'єктів та явищ ми відбираємо типові для нашого середовища. Під час цілеспрямованих спостережень добираємо невелику кількість об'єктів (для молодших дошкільників їх може бути один-два, для старших – три-чотири). Організуємо спостереження та екскурсії з

огляду на вікові можливості дітей: від простого до складного, з упізнавання явища за зовнішніми ознаками до розуміння його суті. Ми враховуємо, що у молодшому дошкільному віці інтенсивно накопичуються конкретні уявлення, дитина засвоює правильну назву об'єкта, його виразні зовнішні ознаки, якості, властивості. Часто організуємо ігри під час прогулянки: «Знайди червоний і жовтий листочок, (великий і маленький, круглий і видовжений)»; пропонуємо вправи на упізнавання предметів із заплющеними очима тощо.

Дітям старшого дошкільного віку, які мають конкретні уявлення про об'єкти природи, зв'язки й залежності, пропонуємо ігри на порівняння, упізнавання предметів за частинами, словесні ігри, що вимагають від дитини не тільки знань, а й вміння розповісти про предмети чи явища.

Цікавий у навчальній та виховній діяльності дошкільного закладу є розділ «Природа і ми». Під час прогулянок, походів у ліс діти навчаються допомагати усьому живому, помічати й спостерігати зміни, сприймати й відчувати «музику природи», розповідати про побачене, ділитися враженнями. Пізніше, на заняттях з образотворчої діяльності, діти відтворюють враження у малюнках, аплікаціях та у різних виробах з природного матеріалу.

Під час подорожей та прогулянок звертаємо увагу дітей на пошкоджені дерева (найчастіше – берізки), з'ясовуємо причини та «лікуємо» їх. Ми створили «Аптечку швидкої допомоги для дерев», за допомогою якої діти можуть поставити опору кволому дереву, перев'язати зламану гілку, «обробити рану». На практиці показуємо, що під поліетиленовими пакетами земля гине, на ній нічого не росте; розповідаємо, що викинуте скло може поранити людей чи звірів, може спричинити пожежу в лісі, спрацювавши як лінза.

Якщо зустрівся мурашник, пояснюємо, що мурашки – санітари лісу, а дощові черви – зрошують землю. Піклування про птахів – улюблена

справа малюків. Узимку організуємо прогулянку з метою прикрасити ялинку смачними подарунками до Різдвяних свят для звірів і птахів.

Ознайомлення з природою передбачає дотримання принципу екологічної діяльності, що полягає у педагогічній доцільності залучення дитини до різноманітної пізнавальної діяльності, пов'язаної зі світом природи [9, с.15]. Добираючи інформацію про природу (когнітивний канал формування екологічної свідомості), ми враховуємо психологічні стимули, що сприяють кращому засвоєнню дітьми природничих знань. Так, коли ми знайомимо дошкільнят з особливостями поведінки мурах, не узагальнюємо, а детально розповідаємо про цікаве у їхньому житті: як вони будують мурашник, чистять його, тягнуть важку ношу до свого помешкання, як охороняють, поділяють роботу між собою. Такі відомості є психологічним стимулом, що активізує пізнавальний інтерес. Згодом у дітей формується вміння самостійно проводити спостереження, здатність аналізувати й узагальнювати, встановлювати взаємозв'язки й залежності в природі.

Глибшому зацікавленню дітей сприяють підібрана вихователем інформація: художні твори, твори мистецтва, розповіді дорослих з власного досвіду та обов'язково – спілкування з живою природою.

Психологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку зумовлюють використання активних форм та методів пізнавальної діяльності. Тому, перевага надається безпосереднім спостереженням, іграм, дослідам, догляду за рослинами і тваринами. Добре, коли діти сприймають явища природи, а не ознайомлюються з результатами чийось спостережень. Під час екскурсій активізуються органи чуття дитини. Рівень розвитку чуттєвої уваги (вміння вдивлятися, а не дивитися, прислухатися, а не слухати, принохуватися, а не нюхати) та чуттєвої пам'яті (уміння розрізняти кольори, форми, звуки, запахи тощо) є основою розвитку наочно-образного, а надалі – словесно-логічного мислення [21, с.12].

Під час спостереження за птахами, рибами, кішками, собаками у дітей є можливість під наглядом дорослих погодувати тварин. Діти переконуються у тому, що тваринам необхідна їжа. Порівнюючи живу тварину з її образом-іграшкою, діти усвідомлено відрізняють живу істоту від неживого об'єкта. Це легко зробити, випустивши в миску з водою живу рибку та іграшкову. Насипаючи корм, діти бачать, що до нього підпливає жива, а не іграшкова рибка. До того ж, щоб задовольнити потребу в їжі, вона змушена пересуватися. Під час наступних зустрічей з тваринами, діти дізнаються, що тварини по-різному вживають їжу: ссуть, лижуть, ковтають, відкушують, жують, гризуть.

Разом із дітьми робимо висновок, що людині і тварині, щоб жити, необхідне повітря. Дітям пропонуємо закрити носик і ротик на деякий час. У такому стані виникає нагальна потреба вдихнути. Діти це добре відчують. Спостерігаючи за кішкою, собакою, діти бачать, як підіймається їхній животик.

Почуття дітей нестійкі та легко змінюються під впливом дорослих. Тому ефективним прийомом є коментування дорослими дій та вчинків дітей, спостережуваних явищ. Необхідно враховувати при цьому те, що дошкільники легко відрізняють правдиве і щире від фальші й лукавства. Тому більше намагаємось виявити свої почуття у мовленнєвому супроводі спостережень.

На городніх рослинах і квітнику звертається увага дітей на зів'ялі листочки. Разом із ними поливаємо рослини, згодом роздивляємось як ростуть листочки. Розповідаємо, що рослини не можуть жити без світла і тепла, так як і без води. Для цього піднімаємо з трави камінь і роздивляємось, яка трава під каменем, а яка навколо. Як залежить ріст рослин від кількості тепла бачимо у період сезонних змін у природі. Діти у процесі спостережень усвідомлюють, що рослини живі, але живляться не у такий спосіб, як тварини.

Живі істоти люблять чистоту. Це ми показуємо на цікавих прикладах: як чистяться горобці, вмиваються кішки, пташки. Розповідаємо, що іноді птахи сідають на мурашник, розправляючи крила, і мурашки чистять їхнє пір'я. Бджоли, оси, джмелі протирають передніми лапками очі та вусики. Дітям цікаво спостерігати за метеликами, кониками, мухами тощо. Після вживання їжі чи випадкового забруднення, комахи довго і старанно чистять себе.

Перебуваючи з дітьми в лісі, пояснюємо, що довкола мешкає безліч живих істот: на дереві, на землі, у повітрі. Пояснюємо, що кожна тварина пристосувалась до життя в своєму середовищі і навчилася ховатися від небажаних гостей. Здається, що поряд нікого немає, але це не так. За нами стежать десятки очей. Треба поводитися дуже обережно, щоб не зашкодити мешканцям лісу. Звідси й головне наше правило: «Ти прийшов у гості до Природи – не роби нічого, щоб ти не робив у гостях».

Дошкільнята знають, що птахи чутливі до шуму. Особливо вразливі вони під час розмноження, висиджування яєць, годівлі та навчання дитинчат. Цей період (квітень-червень) вони називають «сезоном тиші», це – наш закон.

Діти ставлять безліч питань. Правило для педагогів – пояснювати тільки те, що дитина не здатна зрозуміти сама. Жодне із питань не залишається без відповіді. Пояснення лаконічні і містять інформацію, лише про те, що дитина запитала і що безпосередньо спостерігає [21, с.13].

У процесі спостереження за дітьми ми виявили, що спочатку їх увага спрямовується на прямі безпосередні залежності між конкретними рослинами і тваринами: (метелики – квітучі рослини; жук-сонечко – попелиці; бджоли – перші медоноси тощо). Отже, першим об'єднуючим поняттям у дітей про взаємозалежності живих організмів є уявлення про потребу в їжі.

Відомо, що центральним поняттям в екології є багатоманітність об'єктів природи та їх взаємозалежність [9, с.15]. Ми усвідомлювали, що у дошкільнят важливо сформувані початкові наукові уявлення про взаємозв'язки між живими організмами та природним довкіллям. Наявність таких знань допомагає зрозуміти, як тісно взаємодіють між собою компоненти природи і, як людина та інші живі організми, залежать від природного середовища.

Під час прогулянок почали звертати увагу на небо, визначали стан ґрунту, повітря, рослин, наявність і поведінку тварин. Нами встановлено, що організовані таким чином спостереження дають змогу дитині зрозуміти окремі причинно-наслідкові зв'язки з однієї-двох ланок. Ми говоримо: «Погляньте як квітнуть дерева. А нещодавно вони стояли зовсім голі. Чому зацвіли дерева?» (Рослини зацвіли тому, що земля тепла, її зігріло сонечко). Пізніше почали знайомити дітей з народними прикметами, вчили визначати погоду за станом рослин і поведінкою тварин.

Ідею екологічної єдності діти усвідомлюють через розкриття поняття «живий організм», - істота живиться, дихає, відчуває, розмножується, самостійно пересувається. Усвідомлюючи потреби живої істоти та необхідність їх задоволення, дошкільники знайомляться з наявними в природі екологічними зв'язками між неживими об'єктами (повітря, ґрунт, вода) і живими істотами, а також усвідомлюють взаємозалежність між живими організмами. **Описання Вашої діяльності в експерименті не може бути в теоретичній частині.**

Висновок.

Враження, одержані від рідної природи змалку, глибоко западають в душу малюкам, а в майбутньому стають чи не вирішальними у ставленні до оточуючого. В екологічному вихованні особливе місце посідають радісні

емоції, відчуття волі на лоні природи, задоволення від активності у взаємодії з навколишнім середовищем; можливість самовираження через конкретні дії дослідницького змісту. Тому вихователь у своїй роботі має використовувати такі прийоми, за допомогою яких спілкування дітей з природою залишило б у їхній пам'яті глибокий слід, позитивно впливало на почуття і свідомість. Природа при цьому повинна відкритись перед дитиною не лише як нероздільне ціле, жива лабораторія, де можна спостерігати і вивчати життя її мешканців, а й школа, в якій можна успішно оволодіти елементарними правилами поведінки, навичками розумного використання природи, примноження і охорони її багатств.

Вихователь покликаний прищепити дітям відчуття різноманітності форм, фарб, звуків у природі; прищепити потребу не лише милуватись, а й пізнавати, спостерігати і, працюючи в її скарбницях, заглиблюватись у таємниці, розкриваючи для себе доступні явища. Необхідно активізувати інтерес дітей до явищ природи, розвивати гуманне ставлення до неї, почуття обов'язку за збереження її багатств, патріотичне виховання на основі уявлень про красу рідного краю, а також формування таких моральних якостей, як доброта, чуйність, любов і увага до всього живого.

Важливо навчити дитину не лише сприймати красу, бачити її, відчувати і розуміти, а й щоб одержані естетичні враження викликали бажання діяти чесно, гуманно, відповідати власною посильною участю у створенні прекрасного.

інтелектуальних почуттів, таких як: допитливість, пізнавальна активність. (Це не змінювати! Це критерії у констатувальному експерименті).

За вказаними вищими почуттями як критеріями у визначенні розвиненості емоційно-почуттєвої сфери, були описані рівні розвитку вищих почуттів у дошкільників: достатній, середній і низький.

Достатній характеризувався

Середній характеризувався.....

Низький рівень характ.....

З метою визначення рівня сформованості особистості старшого дошкільника відповідно до виокремлених критеріїв та показників ми підібрали ряд методик.

Моральні почуття

Мета: перевірка здатності дітей виявляти почуття милосердя.

Педагогічна ситуація:

Мета: перевірка здатності дітей виявляти почуття небайдужості.

Педагогічна ситуація:.....

Інтелектуальні почуття

Мета: перевірка здатності дітей виявляти допитливість.

Педагогічна ситуація:.....

І т.д.

Достатній рівень сформованості вищих почуттів проде

Так, загальний рівень обізнаності дитини ми визначали за допомогою тесту загальної обізнаності, суть якого полягає у тому, що діти повинні були відповісти на 20 запитань (див. додаток А). При цьому ми виявили, що високий рівень мають 39 % ЕГ та 31 % КГ дошкільників. Ці діти за відповіді на питання набрали 14 балів і більше. Вони володіють величинами (більший-менший), часовими відношеннями (день-ніч, ранок-вечір, старий-молодий), узагальнюючими поняттями (фрукти, міста, спорт), дошкільники можуть

назвати більше двох ознак схожості та відмінності тварин та предметів, здійснити порівняння.

Старші дошкільники із середнім рівнем загальної обізнаності (52% ЕГ та 58% КГ) володіють величинами (більший-менший), часовими відношеннями, деякими узагальнюючими поняттями та називають по одній ознаці схожості та відмінності тварин.. Вони набрали від 0 до 13 балів за відповіді.

Діти із низьким рівнем не можуть здійснити порівняння, назвати деякі узагальнюючі поняття, визначити ознаки схожості та відмінності предметів. Їх нараховано 9% ЕГ й 11% КГ дітей.

Проілюструємо результати на рисунку 2.1.

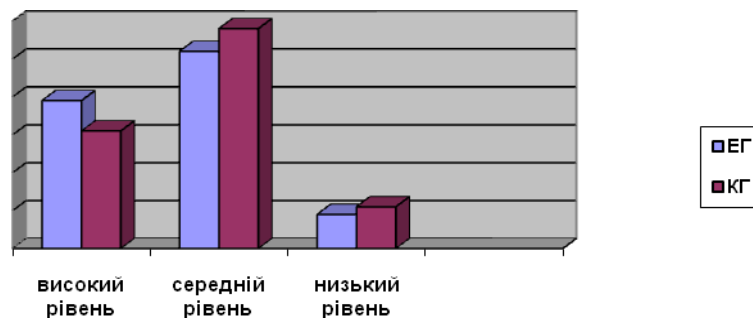

Рис. 2.1. Порівняльні результати рівня загальної обізнаності дошкільників ЕГ та КГ

Також нами було продіагностовано, які соціальні емоції домінують у дошкільників на даному етапі, та на якому рівні знаходиться розвиток соціальних цінностей дитини. Для цього було використано проєктивний тест особистісних відносин, соціальних емоцій та ціннісних орієнтацій „Будиночки” (див додаток Б). За допомогою цього тесту було виявлено 3 групи дітей.

До I групи ми віднесли тих дітей, у яких домінують позитивні емоції (щастя, доброта, захоплення). Їх кількість становить 33% (39% ЕГ, 27% КГ). У цьому випадку можна констатувати, що середовище розвитку є сприятли-

вим для дитини, вона не відчуває дискомфорту та самотності. Можливо, протягом дня дошкільники отримали багато позитивних емоцій від занять, гри, читання казок вихователем.

II група, яка є найчисельнішою (46,5%, з яких 35% ЕГ і 58% КГ), склали дошкільники, емоційний стан яких можна назвати нейтральним. У їх емоційній сфері відсутнє домінування позитивних чи негативних емоцій. Це можна пояснити тим, що емоційний стан дитини є дуже мінливим, і він переважно є нейтральним.

До найменшої III групи (20,5%, з яких 26% ЕГ та 15% КГ) увійшли дошкільники із домінуючими негативними емоціями (горе, нудьга, злоба). Як правило, такі діти виховуються у неблагополучних сім'ях, де відбуваються постійні сварки між батьками, або вони бачать насилля. Також вони можуть відчувати себе нещасними через те, що батьки надто зайняті та мало уваги приділяють своїм дітям. Негативні емоції можуть проявлятися і тому, що на дітей просто насварилися протягом дня, і вони відчувають себе пригніченими (див. рис. 2.2).

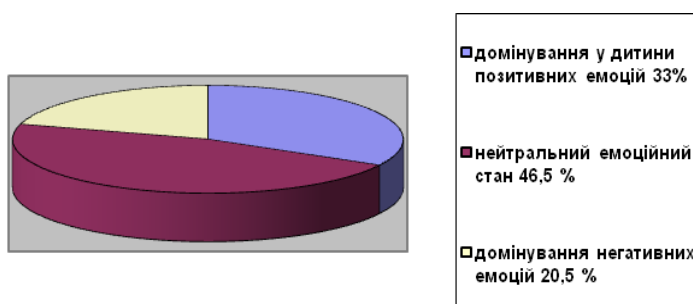

Рис. 2.2. Показники розвитку емоційного стану дошкільників ЕГ і КГ

Також за допомогою проективної методики „Будиночки” ми з’ясували, на якому рівні знаходиться розвиток системи соціальних цінностей у дитини. У ході дослідження ми виділили три рівні їх розвитку: високий, середній та низький. Низький рівень ми визначили у дошкільників (8,5 %, з яких 9% ЕГ та 8 % КГ), які не зробили жодного вибору або обрали асоціальні

цінності. До середнього рівня розвитку (63,5 %, з яких 65 % ЕГ, 62 % КГ) відносимо дітей, які обрали природні потреби (їжа, відпочинок, сон, прості дії), світ речей і тварин, гру, „я сам”. А високий рівень (28 %, серед яких 26 % ЕГ, 30% КГ) виявлено у дітей, які обрали у шкалі особистісних цінностей рідних, друзів, явища оточуючого світу, подорожі, навчання, працю, мистецтво, почуття людини (див. рис. 2.3).

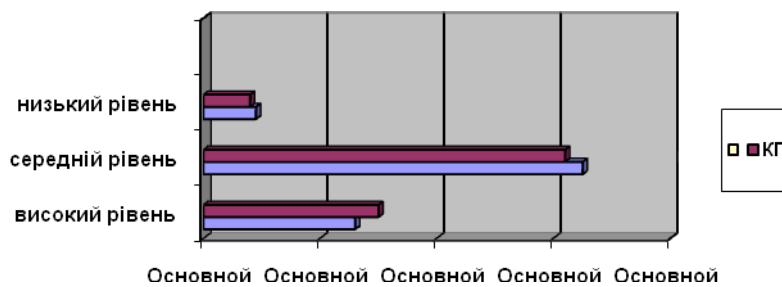

Рис. 2.3. Порівняльні результати рівня розвитку соціальних емоцій у дітей ЕГ та КГ

Оскільки емоційно-почуттєва та мотиваційна сфери дошкільників тісно пов'язані, для визначення, які мотиви домінують у діяльності старших дошкільників (прагнення в усьому досягти успіху чи прагнення уникати невдач), ми обрали методику «Запам'ятай і відтвори малюнки» (див. додаток Б). Дошкільникам було дане завдання протягом хвилини подивитися на малюнок і спробувати запам'ятати його. Потім вони повинні були відтворити його на картці такого ж формату (14 на 14 см). Після цього дітям пропонувався ще один малюнок і ставилося таке ж завдання. Зробивши якісний та кількісний аналіз, ми виділили 3 групи дошкільників старшого віку щодо мотивації успіху.

До I групи ми включили тих дітей, у яких чітко виражений мотив досягнення успіху. Їх кількість становить 61% ЕГ та 62% КГ. Для них характерна висока активність у розв'язанні завдань й вирішенні проблем.

До II групи (17% ЕГ, 15% КГ) ми віднесли тих дітей, які мають чітко виражене прагнення уникати невдачі у своїй діяльності. Такі діти зазвичай не

беруться за складні завдання, вирішення яких потребує певних зусиль, а зіткнувшись з якимись труднощами, взагалі відмовляються від подальшого його виконання.

До III групи увійшли ті, у кого слабо розвинені обидва мотиви. Їх кількість – 22 % ЕГ й 23 % КГ. Вони характеризуються відсутністю інтересу до успіху. Проілюструємо дані на рис. 2.4.

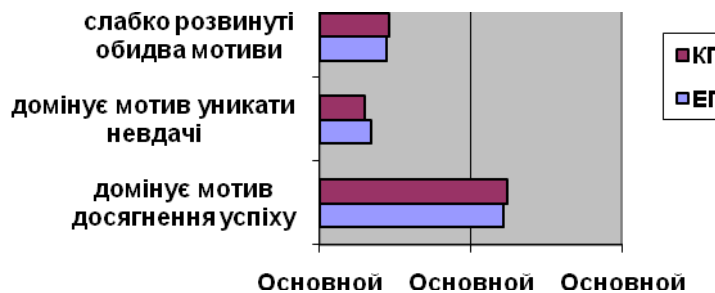

Рис. 2.4. Порівняльні результати діагностики мотивації досягнення успіху

Це тебе не стосується – це інше дослідження

Для того, щоб визначити рівень розвитку емпатії у старших дошкільників, було проведено бесіду, яка включала такі питання: Якщо твій друг, виконуючи завдання вихователя, зробив усе правильно, то ти будеш радіти разом з ним, заздритимеш йому, злитимешся чи тобі буде байдуже? А якщо не друг отримає похвалу, а дитина, яка тобі не подобається, і ти з нею весь час сваришся, бо вона тебе ображала? А якщо все зробить правильно і отримає похвалу байдужа тобі дитина, що ти будеш відчувати? Чи допоможеш ти другу (ворогу, незнайомій дитині), якщо він цього потребуватиме?

В результаті ми з'ясували, що для дитини велике значення має те, як вона ставиться до тієї чи іншої дитини. Таким чином, за друга радітимуть 65% дітей ЕГ та КГ, заздритимуть 13% ЕГ, 12% КГ, ніяк не реагуватимуть 22% ЕГ, 23% КГ. Якщо ж на місці друга дитина, з якою дошкільник постійно

свариться, то радіють 26% ЕГ і 27% КГ; заздять – 30% ЕГ, 27% КГ; зляться – 14% ЕГ, 14% КГ; байдуже ставляться 30 % ЕГ, 32 % КГ. За байдужу дитину радітиме 39 % ЕГ, 35% КГ; заздритиме їй 17% ЕГ, 23% КГ; злитиметься через її успіх 9% ЕГ, 4% КГ; ніяк не реагуватиме 35% ЕГ, 38% КГ. Якщо у біді опиниться друг, то придуть йому на допомогу 91% ЕГ, 88% КГ; якщо це буде ворог – 26% ЕГ, 27 % КГ, а незнайомій дитині готові допомогти 52% ЕГ, 54% КГ. Інші не будуть нічого робити.

Таким чином, у старших дошкільників було визначено три рівні розвитку емпатії. Високий рівень розвитку емпатії (26% ЕГ, 27% КГ) ми відзначили у тих дітей, які володіють її гуманістичним різновидом. Вони радіють не лише за своїх друзів, а й за байдужих їм дітей та ворогів; завжди придуть на допомогу незалежно від того, хто її потребуватиме.

До групи із середнім рівнем розвитку емпатії (56% ЕГ, 57% КГ) ми зарахували дошкільників, які співпереживають другові та байдужій собі дитині, але не ворогу.

Низький рівень відзначено у дітей, які мають егоцентричний різновид емпатії. Вони радіють з того, що у когось трапилася біда або, навпаки, зляться і заздять тим, хто отримав похвалу. Їх ми нарахували 18% ЕГ і 16 % КГ (див. рисунок 2.5).

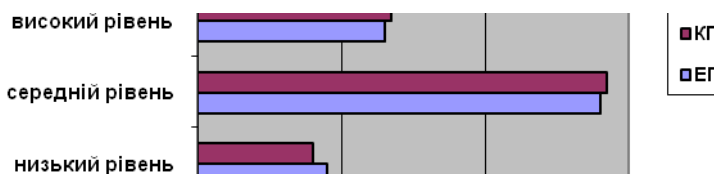

Рис. 2.5. Порівняльні результати рівня розвитку емпатії у дошкільників ЕГ, КГ

Щоб визначити рівень сформованості відповідального ставлення дітей до об'єктів природи ми використали методику С. Ніколаєвої «Добровільні

помічники» - спостереження за реакціями дітей на діяльність вихователя у куточку природи (див.додаток В). Проаналізувавши отримані данні ми отримали такі результати (див.таблицю 2.1):

Треба описати за алгоритмом методики «Добровільні помічники»

Таблиця 2.1. Результати проведення методики С. Ніколаєвої«Добровільні помічники»

Рівень	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
Високий	7	29,16%	8	30,7%
Середній	12	50%	15	57,7%
Нижче середнього	4	16,6%	4	11,1%

Високий рівень (3 бали). Діти відгукуються на повідомлення вихователя. Діти реагують з ініціативою – пропонують свої послуги. За результатами спостережень за реальним поведінкою дітей, їх вчинками, діяльністю, характером взаємодії з рослинами і тваринами найближчого оточення, спостереження за грою, малюванням, висловлюваннями, діти виявляють різні впочуття і емоції: співчуття і співпереживання, пізнавальну зацікавленість, радість від сприйняття краси природи, позитивних змін - у світі рослин і ін. Позитивні відносини виявляється у справах та вчинках:

- добровільне і зацікавлена що у догляді за мешканцями куточка природи;
- відсутність агресивних і що руйнують дій, вкладених у живі істоти найближчого оточення.

- в вербальних проявах: діти ставлять запитання, роблять повідомлення, охоче слухають пояснення, читання книжок, розгляд ілюстрацій.

Середній рівень (2 бали). Діти реагують на повідомлення вихователя, відриваються від своїх справ, підходять до дорослого, дивляться, що як він ставить, ставлять запитання. Іноді висловлюють бажання включитися у діяльність дорослого. Діти іноді виявляють співчуття і переживання до живих істот найближчого оточення. Діти на прохання вихователя беруть участь у догляді за мешканцями куточка природи, у спільній праці у природі. У дітей відсутні агресивні дії до об'єктів природи.

Рівень нижчий від середнього (1 бал). Діти не реагують на повідомлення вихователя, продовжують займатися своїми справами. За результатами спостережень вихователя над поведінкою дітей, їх вчинками, характером взаємодії з рослинами і тваринами найближчого оточення, висловлюваннями, діти не виявляють пізнавальну зацікавленість, співчуття, переживання стосовно об'єктів природи. Спостерігаються агресивні і руйнують дії, створені задля живі істоти найближчого оточення.

Для того, щоб дослідити рівень сформованості моральних почуттів (милосердя, співчуття, відповідальність, почуття обов'язку, вдячність), естетичних почуттів (піднесення, захоплення, смуток (від побаченого, почутого), радість(від побаченого ,почутого)) та рівень сформованості інтелектуальних почуттів (допитливість, цілеспрямованість,захоплення пізнавальною діяльністю) нами були проведені індивідуальні бесіди з дітьми та вихователями, спостереження за проявами вищих почуттів під час навчальної та ігрової діяльності, під час праці на ділянці, прогулянок та екскурсій до лісопосадки, а також ми провели анкетування батьків дошкільників на тему « Ставлення до об'єктів природи» (див.додаток Г), читання та обговорення з дошкільниками казок В.О.Сухомлинського «Вітер та флейта» та Г.Х.Андерсена «Ромашка» (див.додаток Г). Результати

досліджень рівня розвитку вищих почуттів у дітей старшого дошкільного віку ми занесли до таблиці 2.2

Таблиця 2.2. Результати досліджень рівня розвитку вищих почуттів у дітей старшого дошкільного віку.

Види вищих почуттів	Рівні емоційно-почуттєвого розвитку (у%)					
	Високий		Середній		Низький	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Моральні почуття						
- Милосердя	29,2	38,5	54,2	53,8	4,2	7,7
- Співчуття	41,6	46,1	50	38,5	8,3	15,4
- відповідальність	41,6	45,3	37,2	34,6	20,8	19,2
- обов'язок	54,2	38,5	20,8	30,8	25	30,8
Естетичні почуття						
- піднесення	29,2	19,2	20,8	75	8,3	11,5
- захоплення	50	38,5	41,6	46,1	8,3	15,4
- смуток	83,3	84,6	16,6	11,5	0	3,8
- радість	87,5	88,5	12,5	11,5	0	0
Інтелектуальні почуття						
- допитливість	16,6	23,1	75	65,4	8,3	11,5
- цілеспрямованість	29,2	38,5	66,6	53,8	4,2	7,7
- захоплення пізнавальною діяльністю	16,6	15,4	62,5	50	20,8	26,9

Отже, за допомогою системи методів дослідження (індивідуальні бесіди, анкетування батьків, тестування дошкільнят, спостереження, читання художньої літератури тощо) ми мали змогу виявити рівень розвитку емоційно-почуттєвої сфери та сформованості особистості дошкільника та

виділити відповідно три групи дітей. Дані, отримані в контрольній та експериментальній групах, на етапі констатуючого експерименту суттєво не відрізнялись (таблиця 2.3.).

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість чоловік	%	Кількість чоловік	%
Високий	5	?%	8	%
Середній	15	?%	15	%
Низький	4	%	3	%
Всього	24	100 %	26	100 %

До високого рівня сформованості особистості та розвитку емоційно-почуттєвої сфери старшого дошкільника віднесено 30,43% ЕГ та 38,46% КГ дітей. Вони мають адекватну самооцінку, досить добре розвинені пізнавальні процеси, здатні до співчуття та милосердя по відношенню до об'єктів природи; відчувають піднесення та захоплення від співу пташок та милуються красою природи; з відповідальністю ставляться до домашніх тварин та мешканців куточку природи; під час прогулянок та екскурсій допитливі, проявляють інтерес до нового, цілеспрямовані. Особистісно важливими для них є позитивні емоції й цінності, орієнтовані на соціум, працю, мистецтво. Виконуючи певне завдання, вони можуть оцінити правильність його виконання, у них домінує потреба у досягненні успіху. Такі діти мають досить добре розвинені комунікативні уміння.

Середній рівень складають діти (52,18% ЕГ, 50% КГ), які мають дещо завищену самооцінку, у них домінує мотивація уникнення невдачі. Такі діти здатні співчуття та милосердя, але мають низький рівень відповідальності та почуття обов'язку. Що стосується естетичних почуттів, то у таких дошкільників досить яскраво проявляються почуття захоплення, радості і смутку, а от почуття піднесення не виражене. Діти досить допитливі, проявляють захоплення пізнавальною діяльністю. Цінності орієнтовані на власне „Я”, свої потреби, гру. У них простежується високий рівень самоконтролю. Вони здатні співпереживати як другу, так і байдужій собі дитині, але не ворогу. Для них характерним є середній рівень розвитку комунікативних умінь.

До низького рівня розвитку емоційно-почуттєвої сфери та особистості дошкільника (17,39% ЕГ, 11,53% КГ) віднесено тих дошкільників, які мають занижену самооцінку, слабо розвинені мотиви досягнення успіху чи уникнення невдач, дошкільники дуже стримано проявляють співчуття до того, хто потрапив у біду, проявляють байдужість до домашніх тварин, та агресивні дії до рослинного світу (ламають гілля, обривають квіти). У них розвиненою є егоцентрична емпатія, тобто вони радіють з невдачі іншого або зляться, коли хтось досягає успіху.

Загалом нами виявлено, що у старшого дошкільника досить добре розвинені такі моральні почуття, як милосердя та здатність до співчуття; такі естетичні почуття, як смуток і радість; та таке інтелектуальне почуття, як допитливість; діти досить відповідально ставляться до мешканців куточку природи, але часом забувають про свої обов'язки. Слід звернути увагу на розвиток естетичних почуттів, а особливо захоплення та піднесення, а також на розвиток цілеспрямованості та інтерес до нового. Корекції потребують загальний рівень обізнаності дитини, емпатія, система цінностей; також слід звернути увагу на мотивацію досягнення успіху та соціальні емоції.

2.2. Експериментальна методика розвитку вищих почуттів

Природа активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її сприймання та емоційність. Недостатній розвиток цих якостей психіки дитини приводить до штучного обмеження її можливостей, до виховання людини, яка не відчуває, не розуміє, а сліпо слідує засвоєним правилам поведінки.

Ставлення до природи – своєрідна проекція тих ціннісних підходів, що виробляються людством у процесі культурного розвитку. Процес становлення та розвитку людських потреб і ставлень обумовлений емоційними переживаннями, що базується на наявному фонді потреб, мотивів і ціннісного ставлення.

Досвід емоційно-ціннісного ставлення включає емоційні переживання, що відповідають потребам і системі цінностей певного суспільства, і відрізняються якісними характеристиками, динамічністю й об'єктами, на які спрямовані.

Психологи зазначають, що у процесі виховання ставлення до навколишньої дійсності мають значення як позитивні, так і негативні почуття. Проте саме позитивні почуття, що базуються на задоволенні, є психологічним механізмом формування активної просоціальної позиції особистості (Б. Бітінас). Та лише емоційне ставлення ще не обумовлює визначеності ціннісного ставлення. Психологічну структуру людського ставлення складають пізнавально-емоційні утворення, їх своєрідний «сплав»

(І. Бех).

Отже, у ставленні до навколишньої дійсності емоційний компонент є провідним. Тому особистісні ставлення характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань, виявляються у поведінці, діях і переживаннях суб'єктів, виступають рушійною силою діяльності особистості у довкіллі.

Процес виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи (як складової екологічної культури особистості) складний і пов'язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості:

- 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля;
- 2) емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи;
- 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи;
- 4) особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Посилення уваги до емоційно-почуттєвої сфери особистості у процесі екологічного виховання характерне для досліджень, здійснених стосовно дошкільного та молодшого шкільного віку (В. Зотова, Г. Марочко, Д. Мельник, Н. Пустовіт, Л. Різник, М. Роганової, Д. Струннікової, І. Цветкової, Л. Шаповал). Здійснення роботи з екологічного виховання дітей потребує глибокого усвідомлення комплексу завдань, спрямованих на використання природи для їхнього всебічного розвитку.

Для того, щоб виховувати естетично культурну особистість, потрібно відкрити дитині очі на цей світ, поселити в її душі радість і натхнення. У цьому допоможуть об'єднані зусилля вихователів у дитячому садку, батьків удома і вчителів у школі. Це необхідно тому, що всі упущення в духовному житті дитини, і особливо в сфері емоційного і естетичного виховання, неможливо компенсувати в більш зрілому віці. Якщо любов до природи і захоплення її красою не приходять до людини у дитинстві, не прищеплені їй змалку, то вони, як правило, вже зовсім не приходять. Або ці емоції, прокинувшись нарешті, носять поверхневий, невідвертий характер.

Проведене нами дослідження рівня розвитку почуттєвої сфери у дітей дошкільного віку показало, що рівень сформованості емоційно-почуттєвої сфери та розвитку вищих почуттів на жаль не на високому рівні. Вихователі та батьки дошкільнят приділяють замало уваги розвитку почуттєвої сфери. Слід звернути увагу на низький рівень розвитку відповідальності та почуття обов'язку, а також на недостатній розвиток естетичних почуттів, а особливо захоплення та піднесення, а також на розвиток цілеспрямованості та інтересу до нового. Корекції потребують загальний рівень обізнаності дитини, емпатія, система цінностей.

Вищі почуття становлять емоційно-почуттєву сферу особистості дошкільника, яка впливає на формування ціннісного ставлення до природи і є базовим компонентом екологічної культури дошкільників.

Отож нами була розроблена модель розвитку емоційно-почуттєвої сфери та ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку (таблиця 2.4).

Таблиця 2.4. Модель розвитку емоційно-почуттєвої сфери та ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку.

НАПРЯМКИ		
Розширення уявлень дітей про такі почуття як: милосердя, відповідальності, захоплення від пізнавальної діяльності.	Розвиток уваги до самого себе, своїх емоцій і переживань.	Розвиток уміння адекватно виявляти свої почуття.
ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ (реалізується в різних видах діяльності та формах активності)		

Експерсії до скверів та лісосмуги
Ігри-заняття, бесіди
Розвивальні ігри
Вправи на розвиток емпатії
Етюди, милування
Спостереження
Розглядання картин, малюнків,
Розповіді педагога і розповіді дітей
Читання художніх творів
Праця на квітнику та куточку природи
Моделювання ситуацій
Слухання звуків природи
Малювання «Мої почуття»
Драматизація, інсценування
Індивідуальні бесіди з батьками
Психогімнастика, кольоротерапія
Сміхотерапія, пісочна терапія
Міні-конкурси
Ігри-змагання
Виставки
Казкотерапія, дидактичні ігри

Мета моделі : розвиток емоційно-почуттєвої сфери дітей; навчити дошкільників правильно діяти при виникненні ситуацій, учасники якої потребують співчуття та допомоги; формувати ціннісне ставлення до об'єктів природи, сприяти розвитку і становленню емоційної культури дошкільника. Дбаючи про розвиток та корекцію емоційної сфери вихованців, ставимо за мету розвивати у дітей такі вміння:

- ◆орієнтуватися в різних емоційних станах дорослих та однолітків, адекватно на них реагувати;
- ◆виробляти елементарні припущення з приводу вірогідних причин тієї або іншої поведінки близьких дорослих;
- ◆діяти вибірково, відповідно до власних бажань, приймати елементарні самостійні рішення;
- ◆надавати комусь (чомусь) перевагу, проявляти прихильність, симпатію, бажання підтримати контакт, продовжувати спільну діяльність;
- ◆розпоряджатися собою, конструктивно заповнювати вільний час, змістовно його проводити й відчувати від цього задоволення;
- ◆виробляти елементарні прогностичні оцінки, встановлювати причинно-

наслідкові зв'язки між вибором та наслідками для тих, хто навколо;

◆культурно проявляти почуття — шляхетно вигравати, гідно програвати, виразно проявляти своє позитивне ставлення до когось (чогось), стримувати недобррозичливі прояви щодо інших;

◆застосовувати елементарні форми вербалізації власних переживань, опису свого настрою, стану, аналізу чинників, які їх викликають, передачі їх у малюнку. Для того, щоб реалізувати цю мету, педагоги поставили перед собою такі завдання: підтримувати й розвивати відчуття самоцінності, життєздатності, створювати умови для психічного розвантаження дитини, забезпечувати їй можливість усамітнитися на якийсь час, відпочити від крику, галасу, шуму, метушні;

◆збагачувати внутрішній світ дитини позитивними емоціями, насичувати її життя приємними враженнями, коригувати форму прояву дитиною негативних емоцій;

◆створювати позитивний психологічний клімат, забезпечувати емоційне благополуччя дошкільника;

◆розширювати й поглиблювати уявлення дитини про людські переживання, про етичні, пізнавальні, естетичні почуття;

◆вправляти в доборі адекватних проявів своїх почуттів;

◆збагачувати досвід самостійних виборів, надання переваг, прийняття елементарних рішень, простих форм відповідальності за них перед іншими;

◆виробляти здатність використовувати прийнятні для людей, що навколо, способи емоційного реагування на різні життєві події, створювати умови для прояву дитиною емоційної чутливості до стану рідних та близьких, навчати емоційної регуляції поведінки та діяльності;

◆сприяти засвоєнню дітьми емоційних станів, що виникають при взаємодії з різними людьми (рідними, знайомими, чужими);

◆виховувати бажання бути приємним для тих, хто навколо;

◆учити адекватно реагувати на успіх/неуспіх діяльності, розвивати оптимістичне ставлення до труднощів;

- ◆виховувати позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи, людей, створених руками людей предметів, творів мистецтва, до самого себе;
- ◆акцентувати увагу дитини на її чеснотах, а не на недоліках, формувати упевненість у собі, виховувати самоповагу, вміння з розумінням ставитися до негативних оцінок та критичних зауважень на свою адресу;
- ◆розвивати рефлексію, запобігати емоційній "глухоті", виховувати сприйнятливості як важливу рису особистості і використовувати музику, образотворче, театральне мистецтво для виведення назовні негативних переживань дітей, звільнення від них.

Введення моделі розвитку емоційно-почуттєвої сфери проводилися в експериментальній групі. Зміст і методику розвитку емоційно-почуттєвої сфери та ціннісного ставлення до природи дошкільників викладено нижче.

Проективні методики формування ціннісного ставлення до об'єктів природи.

Формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання у неї ціннісного ставлення до природного середовища.

Теоретичний фундамент поняття «емоційно-ціннісне ставлення» складають, з одного боку, теорія цінностей, що розроблена у філософській літературі В. Василенко, О. Дробницьким, В. Тугаріновим, а з іншого – загальна теорія ставлень (Б. Ананьєв, О. Лазурський, В. М'ясищев та ін.), теорія емоцій (В. Вілюнас, Б. Додонов, К. Ізард, П. Симонов та ін.).

Посилення уваги до емоційно-ціннісної сфери особистості у процесі екологічного виховання характерне для досліджень, здійснених стосовно дошкільного та молодшого шкільного віку (В. Зотова, Г. Марочко, Д. Мельник, Н. Пустовіт, Л. Різник, М. Роганової, Д. Струннікової, І. Цветкової, Л. Шаповал). Здійснення роботи з екологічного виховання дітей потребує глибокого усвідомлення комплексу завдань, спрямованих на використання

природи для їхнього всебічного розвитку.

Ми пропонуємо слідуючі проєктивні методики формування ціннісного ставлення старших дошкільників до об'єктів природи.

«Лист зеленому другові»

Методика допомагає не тільки визначити готовність старших дошкільників допомагати природі і піклуватися про неї, але і розвиває в них почуття співчуття, співпереживання представникам тваринного і рослинного світу. Дітям пропонується наступна ситуація:

«Уявіть, що десь у глибині лісу росте невелике деревце. Іноді його поливає дощик, іноді похитує вітер. Буває, що до нього прилітає зграйка птахів – співають, метушаться, б'ються і відлітають. Це деревце сказало по секрету, що йому дуже хочеться мати друга – людину, (краще дитину, ніж дорослого). І що спочатку йому хочеться отримати від нього листа»

Далі вихователь пропонує дітям: «Давайте всі разом спробуємо написати листа дереву. Може, хтось із вас виявиться саме тим, кого воно чекає. Подумайте, про що йому хотілося б прочитати у нашому листі, на які питання відповісти, що ви могли б запропонувати, щоб воно з радістю погодилося товаришувати з вами».

Методика може бути проведена як невеликий твір, краще – з ігровими елементами: лист вкладається в конверт, супроводжується малюнком, заповнюється адреса тощо.

«Радість і смуток».

Методика ґрунтується на попередній екскурсії до лісу, парку, водойми. Після бесіди, що нагадує дітям про їх подорожі в природу, кожен отримує по два запитаннями:

Що тебе найбільше порадувало під час прогулянки в лісі?

Що тебе найбільше засмутило під час прогулянки в лісі?

Питання можуть бути сформульовані з акцентом на емоції дитини:

Коли під час прогулянки в лісі ти найсильніше відчував радість?

Коли під час прогулянки в лісі ти найсильніше засмучувався?

При аналізі відповідей користуйтеся схемою:

Прізвище, ім'я.

Радість/смуток: пов'язані з самим собою, з іншими людьми (друзями, дорослими), естетичного характеру, пов'язані з природою.

Зауважимо, що проводити методику відразу по поверненні дітей з прогулянки небажано, адже на отриману інформацію може вплинути емоційне збудження та враження від прогулянки.

Більш об'єктивним буде той матеріал, який заснований на аналізі кількох подорожей.

«Секретна розмова».

Методика сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери особистості старшого дошкільника в процесі спілкування з природою, а також виявляє наявний у нього досвід подібного спілкування.

Варіант 1. Дітям пропонується пригадати про те, як вони розмовляли з якоюсь рослиною чи твариною: «Про що ти запитав його? Про що він тобі розповів?»

Далі діти отримують завдання розказати свою секретну розмову. Цілком імовірно, що деякі діти такого досвіду не мали зовсім. Тоді вони можуть придумати свою розмову, наприклад, з домашнім тваринам, кімнатною рослиною тощо.

Варіант 2. Дітям пропонується уявити, що під час прогулянки в ліс вони зустріли гарне дерево (квітку) і «по секрету» поговорили з ним. Далі вони отримують завдання сказати, які питання вони б поставили цій рослині, про що розповіли самі, що хотіли б від нього почути.

«Ліс дякує і сердиться» .

Методика дозволяє виявити ставлення старших дошкільників до природи і розвивати уявлення дітей про правила, норми взаємодії з нею.

Після попередньої бесіди, в ході якої діти згадують свої прогулянки в ліс, відновлюють в пам'яті побачені картини природи, позитивні і негативні приклади впливу людини на природу, їм пропонується відповісти на два запитання, вихователь заповнює картку в наступній формі:

«Скажи, за що ліс міг би сказати тобі: спасибі; розсердитися на тебе» .

При аналізі дитячих робіт рекомендуємо звернути увагу на наступне:

Що переважає в дитячих відповідях у графі «Ліс дякує» – перерахування норм і правил поведінки в лісі (наприклад, «Ліс скаже спасибі, якщо ми не будемо кидати сміття, рвати листя, ламати гілки» тощо) або приклади практичної екологічно орієнтованої діяльності (наприклад, «Ліс скаже спасибі за те, що ми зберемо сміття або будемо підгодовувати птахів» тощо.)

Очевидно, що другий варіант відповідей свідчить про більш високий рівень екологічної культури дітей, тому що відображає активну позицію дбайливого господаря і захисника природи.

Чи наводять діти виконану ними природоохоронну діяльність у якості прикладу.

Як часто в графі «Ліс сердиться» з'являються відповіді, що вказують у тій чи іншій формі на бездіяльність дітей (наприклад, «Ліс сердиться, якщо ми не годуємо птахів, якщо не приходимо очистити його від сміття» тощо) Ці відповіді також говорять про активну позицію дитини як захисника природи. Надання допомоги природі – норма поведінки особистості (на відміну від норми «не завдавати природі шкоди»).

Які екологічні проблеми звучать у відповідях дітей як найбільш актуальні.

Які норми і правила взаємодії з природою, а також які практичні справи діти висувують на перший план.

Емоційно-ціннісний розвиток та соціалізація старших дошкільнят.

Спілкування – є процес взаємодії конкретних особистостей, які певним чином відображають одна одну, відносяться одна до одної та діють одна на одну.

З самого народження дитини поступово оволодіває соціальним досвідом через емоційне спілкування з дорослими, однолітками і через іграшки та предмети що оточують її, через мовлення та інше.

Спілкування дитини – це не лише здатність вступати в контакт і вести розмову з співбесідником, але й уміння уважно слухати, використовувати міміку, жести для ефективного вираження своїх думок, а також розуміння особливостей себе та інших людей і врахування їх під час спілкування.

Емоційне спілкування має бути естетичним, красивим, сповненим теплоти та гуманного ставлення до оточуючих

Пропонуємо комплекс комунікативних вправ, які орієнтовані на розвиток комунікативної культури особистості як активного учасника культурного діалогу, сприятимуть популярності дитини в спілкування з оточуючими, дозволять підвищити комунікативну компетентність дитини.

Комплекс вправ «Школа спілкування»

Вправа «Дозвольте назватися»

Треба розповісти (творчо відрекомендувати) себе, причому ім'я може бути будь-яким (справжнім, вигаданим, героя казки, мультфільма, свого друга).

Вправа «Кажу, що бачу»

Учасники сидять у колі та уважно спостерігають за поведінкою інших. Потім по черзі, що вони побачили відносно будь-якого учасника.
(Сергійко дивиться у вікно. Марійка стукає пальцями по стільцю.)

Вправа « Міст симпатії»

Дітям пропонується побудувати міст симпатії. Симпатія – почуття, яке виникає у людини по відношенню до іншої і яка їй до вподоби. Міст побудувати не так просто. Треба встановити контакт з будь-якою дитиною, використовуючи фразу: «Мені дуже подобається». Далі треба відмітити специфічні дії, які більше усього подобаються.» Мені подобається як ти посміхаєшся» і т.п.

Вправа «Гарно, погано»

Вихователь пропонує будь-яку якість, актуальну для цієї групи дітей. По колу діти висловлюють свою думку про цю якість. При цьому перша дитина починає висловлювання зі слів « Гарно бути..... тому що.....». Наступний продовжує «Погано бути.... тому що....»

Вправа « 5 Я»

Запропонувати 5 разів відповіді на питання «Хто я», «Який Я», використовуючи характеристики, риси характеру, інтереси для опису себе, починаючи з «Я» займенника.

Вправа « Покажи, а ми відгадаємо»

Запропонувати дітям за допомогою пантоміми передати будь-яку емоцію чи почуття.

Художні перлини для емоційно-почуттєвого розвитку дитини.

Казка, незмінний, як би звичайний супутник дитинства, давно привертала увагу психологів. Різні наукові школи по-різному уявляють її психологічний зміст. Але сходяться всі в одному: казка є необхідним засобом у осягненні дитиною світу, як зовнішнього, так і внутрішнього. Вона дозволяє зробити процес емоційно-морального розвитку дитини контрольованим і цілеспрямованим. Велика її роль і в плані естетичного розвитку особистості. Дослідження, проведені як вітчизняними так і зарубіжними психологами показали, що правильно організоване естетичне сприйняття має великий вплив на духовний розвиток дитини, приводячи до придбання окремих знань і вмінь, формування окремих психічних процесів, сприяючи виникненню нових мотивів діяльності дитини.

«Бабушкина сказка».

Тихим летним вечером сидели на крылечке бабушка Настя и её внучка Катя. И вот какую сказку рассказала бабушка....

Жила-была на земле девушка по имени Любовь... Скучно ей было жить на свете без подружки. Вот и обратились она к старому, седому, прожившему сто лет волшебнику:

- Помоги мне, дедушка, выбрать подружку, чтобы я могла дружить с ней всю отпущенную мне Богом жизнь.

Подумал волшебник и сказал:

- Приходи ко мне завтра утром, когда первые птицы запоют, и роса ещё не просохнет....

Утром, когда алое солнце осветило землю, пришла Любовь в условленное место, к трем соснам, что стояли на краю леса... Пришла и видит: стоят у сосен пять прекрасных девушек, одна другой краше.

- Вот, выбирай, - сказал дедушка-волшебник. Одну – зовут Радость, другую – Удача, третью – Красота, четвертую – Печаль, пятую – Доброта.

- Они все прекрасны,- сказала Любовь.- Не знаю, кого и выбрать...

- Твоя правда,- ответил волшебник,- они все хороши, и ты в жизни ещё встретишься с ними, а может, и дружить будешь, но выбери одну из них. Она и будет тебе подружкой на всю твою жизнь.

Подошла Любовь к девушкам поближе и посмотрела в глаза каждой: у одной, как небо – синие, у другой, как изумруд – зелёные, у третьей, как яхонт – серые, у четвертой, как тёмный бархат – черные, у пятой, как незабудки – голубые.

Задумалась Любовь..... Потом подошла к девушке по имени Доброта и протянула ей руку.....

- Вот и вся сказка,- закончила бабушка и спросила: - Ну, а ты внучка, кого бы выбрала себе в подружки?

И Катя задумалась.....

Вопросы для обсуждения:

Кого бы из прекрасных девушек выбрали вы?

Почему так сложно сделать выбор?

Почему Любовь выбрала Доброту?

Что значит быть добрым человеком?

«Как был наказан медведь».

Раньше медведь никому житья не давал. Большой и сильный, он то громко рявкнет, не на шутку напугает кого-нибудь, то нечаянно, неуклюжий, придавит насмерть маленьких зверюшек и птиц, то сломает деревья и разорит гнезда, сделанные обитателями леса с превеликим трудом и упорством. Многих обижал и не давал им покоя.

Попытались как-то звери унять хозяина тайги. Ну, куда там, и слушать их не стал. «Не учите меня,- ответил он, - я сам знаю.... Что хочу, то и делаю...»

Стояла середина октября. Саянская осень сняла с деревьев пожелтевшие листья и шумом холодного ветра призывала всех готовиться к зиме. Впереди – нелегкая пора года.

И вот звери задумались: как быть дальше с медведем, если он так же будет вести себя, то добра от него не жди, будет худо. Со всей тайги дружно собрались на свой суглан звери, птицы, заполнили поляну, сели на деревья, камни, пни, и было их видимо-невидимо. Собрались решать, что делать с грубияном.

Устроили суд над медведем. Судьёй избрали сохатого. Много обид высказали большие и маленькие звери – каждый из них говорил, и стоял такой шум, что, казалось, поднялся ураган небывалый. Медведь такого в жизни не видел – он сжался, стал каким-то маленьким и жалким. Вынесли приговор – наказать медведя, чтобы он был в заточении на всю зиму.

С тех пор косолапый зимой не ходит по тайге, а ложится в спячку в наказание за свою грубость.

И намного он присмирел.

Звери сказали:

- Надо жить мирно!

Вопросы для обсуждения:

За что устроили звери суд медведю?

Встречали ли вы в жизни человека с такими качествами?

Как бы вы поступили на месте зверей?

«Ленивый филин».

Свили птицы себе гнёзда, вывели птенцов, поют песни, радуются. Только ленивый филин сидел на ветке и грелся на солнышке.

Наступила осень, птицы собрались улетать на юг, а филин по-прежнему сидел на ветке и дремал.

Пришла зима, выпал снег. Задрожал филин от холода. Стал искать старое дупло, чтобы от мороза спрятаться. Нашёл, залез в него и обрадовался – сидит в темноте и дремлет.

Долго сидел, захотелось поест, вылетел из дупла. Солнце ярко светило, снег блестел синими искрами. Ослеп филин. Летит, на деревья натывается, едва нашёл своё дупло. Сел и заплакал.

- Ду-ду-ду, как жить буду?

А эхо ему ответило:

- Худо, ленивый, худо!

Летает теперь филин лишь по ночам и громко охает. В тайге слышны его печальные стоны.

Вопросы для обсуждения:

Какими качествами отличался филин?

Встречали ли вы в жизни человека с такими качествами?

Проявляли вы когда-либо это качество?

«Дятел-труженик».

Слетелись птицы со всей тайги и стали ругать дятла. Кукушка пуще всех сердится:

- Покою от тебя нет, дятел,- стучишь, стучишь!

- Голова болит от твоего стука,- жалуется кедровка.

- Бездельники, у вас готовая еда: мухи, комары, козявки, ягоды, древесные почки, орехи. А мне надо дерево долбить, жуков под корою выискивать. Всех вас спасаю, неблагодарные,- с утра до ночи тружусь!

Засвистели, защебетали, затрещали сердито птицы:

- Как! Ты нас спасаешь?

- Смотрите, какой хвастун!

- Давайте его заклюём!

Птичий гам прервал глухарь – птица в тайге важная, слов на ветер не бросает.

Топнул он ногой:

- Зря шумите, дятел сказал правду! Он оберегает деревья от жадных жуков-короедов. Без него источили бы они все деревья, опустошили бы тайгу. А как нам жить без тайги?... Крикуны!

Кукушка, сидя на высокой сосне, первая залилась на всю тайгу:

- Ку-ку, дятел, ку-ку, милый!

За ней кедровка:

- Хвалю. Приятель, Давай – стучи, стучи.

- Тук-тук – хороший звук!- громко крикнул лесной голубь.

Птицы окружили дятла, нарушителя лесной тишины, и запели хором.

Спустилось солнце за тёмную гору, поднялись птицы в золотое небо, разлетелись по всей тайге, но долго слышалась их радостная песня. Они славили труженика.

Вопросы для обсуждения:

За что в начале сказки не любили лесные жители дятла?

Каким же дятел был на самом деле?

Есть ли у вас пример такого труженика-человека?

«Як Микола став хоробрим».

Першокласник Микола прийшов сьогодні до школи дуже рано. На лавці під високою тополею сиділо двоє дівчаток. Вони дивились на дерево. Щось зацікавило їх там, в очах у дівчаток хлопчик помітив тривогу.

Раптом над великою тополиною гілкою знялася пташка, запищала тривожно. І в ту ж мить біля лавки впало маленьке пташеня.

Микола зрозумів, що пташеня випало з гнізда, а мати його — в розпачі.

Одна з дівчаток взяла пташеня й сказала: }

— Якби ж це хто сміливий був зараз у школі... він би поліз на дерево й поклав пташеня в гніздо.

Микола був дуже боязким. Але слова дівчинки вразили його. Невже вона вважав його боягузом?

— Я полізу,— сказав Микола.

— Ти? — запитали дівчатка й з подивом подивились на хлопчика.

Микола поклав пташеня за пазуху й поліз на тополю. Від страху в нього тремтіли руки й ноги, але він ліз і ліз все вище й вище. Поклавши пташеня в гніздо, Микола зліз на землю. Дівчатка дивились на нього з захопленням.

Казка В. О. Сухомлинського «Соромно перед соловейком»

Оля й Ліда пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траву відпочити й пообідати. .

Витягли з сумки хліб, масло, яєчка. Коли дівчата вже закінчили обідати, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав.

Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда сиділи, боячись поворухнутися.

Соловейко перестав співати.

Оля збрала недоїдки й шматки газети, кинула під кущ.

Ліда збрала недоїдки в газету, загорнула й поклала в сумку.

- Навіщо ти збрала сміття? - запитала Оля.- Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

- Соромно перед соловейком,- тихо відповіла Ліда.

Питання для обговорення:

Що так причарувало дівчат в лісі?

Хто з дівчат вчинив правильно? Чому?

Чому не можна залишати сміття у лісі?

Казка В.О Сухомлинського «Флейта і вітер»

В саду на лавці сидів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухалися і пташки, й дерева, й квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті.

Грав Музикант про сонце в блакитному небі, про біленьку хмаринку, про сіреньку пташку жайворонка і про щасливі дитячі очі.

Замовкла пісня, поклав Музикант флейту на лаву й пішов до хати. Підвівся Вітер з-під куща, прилетів до флейти та й подув з усієї сили.

Загула флейта, мов осіння непогода під стріхою. Подув Вітер ще дужче, а флейта не грає - гуде та й гуде.

«Чому ж це так? - думає Вітер.- Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах із хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені –не грає?»

Питання для обговорення:

Про що грав Музикант?

Чому до гри Музиканта так все прислухалось у саду?

Чому Вітер не зміг грати так гарно, як Музикант?

Дидактичні ігри як елемент екологічного виховання дітей і передумова формування в наступному практичних умінь природодоцільної поведінки.

Добираючи і створюючи для дітей дидактичні ігри з відомостями про природу, ми спиралися на положення про єдність організмів і зовнішнього середовища. Цей зв'язок обумовлений потребами живого організму: потребою дихання, живлення, розвитку. На ці процеси впливають стан повітря, ґрунту, рослинного покриву, діяльність людини.

Також у роботі з дидактичними іграми природничого характеру враховували роль естетичних переживань. Показували дітей красу природи, вчили милуватися, відзначати найбільш красиві елементи. Кожну дидактичну гру ми також починали з естетичної оцінки об'єкта.

«Учимося піклуватися».

Мета: формувати поняття про турботливість, піклування; пов'язувати їх прояв із життєвими ситуаціями.

Хід гри.

Вихователь об'єднує дітей у групи, пропонує їм подумати, яку турботу можна виявити до рідних людей у таких ситуаціях:

- мама захворіла;
- у бабусі день народження;
- молодший братик вередує;
- тато повернувся із роботи втомлений.

Наприклад, коли тато повертається із роботи втомлений, потрібно йому всміхнутися, допомогти роздягнутися.

«Буває – не буває».

Мета: виховувати любов і дбайливе ставлення до природи, бажання милуватися її красою, оберігати; закріпити та систематизувати знання дітей про характерні ознаки осені (зими, весни, літа), встановлювати залежність між ними, описувати картину із зображенням сезонних змін у природі.

Правила. Діти уважно стежать за словами вихователя. Відповідають по черзі.

Хід гри. Вихователь каже: « Я розповім вам, яка буває погода, чим займаються діти і дорослі, а ви повинні уважно слухати і відповісти чи буває так, чи не буває, а якщо буває, то в яку пору року». Наприклад: «Випав сніг і зацвіли проліски». Діти відповідають: «Так не буває». «Чому? Коли йде сніг? Коли цвітуть проліски?» - запитує вихователь. Для гри можна використовувати таку речення: «Хлопчик поїхав на лижах збирати суниці»; «У саду цвітуть троянди, а двірник замітає сніг на стежці», «Падає жовте листя, діти вперше пішли до школи», «Випало багато снігу, діти взяли санчата і пішли кататися з гірки», «Зацвіли квіти, відлетіли птахи, на деревах розпускаються бруньки», «Хлопчик був у лісі і бачив у норі півня», Ускладнюючи гру, вихователь пропонує самим дітям придумати речення аналогічного змісту.

«Хто прийде на допомогу».

Мета: формувати уявлення дітей про дружбу, товаришування, взаємодопомогу.

Хід гри. Вихователь об'єднує дітей у групи і пропонує кожній придумати оповідання про те, як ті, хто є частиною живої природи, зможуть допомогти людям у таких ситуаціях:

- дитина почала тонути в морі (собака, дельфін);
- у дім залізли злодії (собака);
- у людини заболіло серце (конвалія);
- у людини часто болить горло (бджола).

«Яку квітку подарувати мамі (бабусі, сестрі, подрузі)?»

Мета: виховувати увагу, доброзичливість, готовність дарувати радість близьким; вчити ввічливо спілкуватися, цінувати дружні стосунки, розуміти іншого та себе самого; продовжувати вчити зв'язно, послідовно висловлювати свої думки; розвивати комунікативні навички; перевірити і закріпити знання дітей про різні матеріали; спонукати їх до активних ігрових дій.

Обладнання: вітрина для експозиції квітів у горщиках; набір листівок із зображенням домашніх квітів; конверти для покупців, портрет дівчинки-садовода.

Хід ігри.

Вихователь. Квіти люблять усі. Одержані у подарунок, вони тішать, викликають почуття вдячності до того, хто їх подарував. Кому б ви хотіли подарувати квіти?

Діти. Мамі, бабусі, татові...

Вихователь Зараз ми пограємо у гру "Яку квітку подарувати мамі?"»А де взяти квіти? Квіти можна виростити — найдорожчий подарунок. Квіти можна купити у магазині. Влаштуємо квітковий магазин!

(Ігри в "магазин" відомі, і у дітей є досвід їх влаштування та розподілу ролей. Треба створити умови для активної участі у грі всіх дітей, вияву ініціативи, видумки.)

Після відкриття "магазину" вихователь стає його директором. Своїми діями і словами він начебто моделює спілкування продавця з покупцями без прямих вказівок. Звернути особливу увагу на рекомендації щодо догляду за квітами.

«Подорож містом».

Мета: вчити дітей розповідати, що бачили і що чули, не поспішаючи, послідовно, використовуючи відповідні слова про побут, працю людей, засоби пересування і зв'язку, домовлятися з товаришами, узгоджуючи свої дії з діями інших дітей, додержувати правил гри.

Правила. Добирати картинки тільки вказаної вихователем групи. Цікаво розповідати про місто.

Обладнання: на окремих картинках зображені люди різних професій: поштар, продавець, лікар, учитель тощо; на інших – види транспорту: трамвай, автобус, тролейбус, велосипед, мотоцикл; ще на інших – різні заклади та установи: школа, поліклініка, пошта, магазин (книгарня, продовольчий). Картинки розкладають на столах, розташованих у різних місцях кімнати.

Хід гри. За допомогою лічилки діти об'єднуються у кілька груп (по 2-3 чоловіки) за кількістю картинок. Кожна група дістає завдання: одна – подивиться, хто працює у місті, і зібрати картинки, де зображені люди різних професій; друга – чим їздять люди, і зібрати картинки, де зображено транспорт, третя – розглянути, де люди працюють, тощо. Решта дітей чекають мандрівників. «Повернувшись», мандрівники ставлять на підставку зібрані картинки і розповідають про них. Якщо картинок небагато, то діти розповідають про кожну, якщо ж їх багато – то лише про деякі з них.

«Сонячні зайченята».

Мета: сприяти психологічному розвантаженню; виховувати доброту, чутливість.

Хід гри. Діти утворюють коло. Усі вони — «сонячні зайченята». Одна дитина — «сонечко». «Сонечко» по черзі торкається «сонячних зайчиків» своїми «промінчиками», і кожен «зайчик» каже йому будь яке лагідне слово. Після того, як «сонечко» торкнеться всіх «зайченят», воно пригадує все хороше, що казали про нього «зайченята».

Гра повторюється, доки у ролі «сонечка» не побувають усі діти. Найуважнішим є те «сонечко», яке пригадає добрі слова всіх «зайченят». Вихователь пропонує дітям придумати пісеньку чи казочку про сонечко.

«Живі кольори».

Мета: учити дітей співвідносити власні емоції, почуття із відповідними кольорами та відтінками; учити передавати свої думки в слові та малюнку; розвивати відчуття, сприймання, увагу, мислення, емоційну сферу дошкільників.

Хід гри. 1. Вихователь пригадує з дітьми, що означають такі слова як: «радість», «щастя», «сум», «тривога» тощо. Запитує, чи переживані вони подібні почуття, емоційні стани. Просить дітей назвати кольори, що асоціюються у них із цими словами. Після цього роздає малюкам кольорові картки і просить назвати почуття, з якими у них асоціюються різні кольори.

2. Вихователь просить дітей уявити, що вони відчувають гострий біль, сильне здивування, раптовий переляк та інші емоції. Пропонує дітям описати кольори й відтінки тих чи інших станів.

Вихователь може зібрати всі малюнки і, показуючи їх по черзі запропонувавши дітям відгадати, який стан передається тим чи іншим кольором. Відгадувати діти можуть колективно.

«Чарівний промінчик».

Мета: виховувати взаємодопомогу, оптимізм.

Хід гри. Вихователь пропонує дітям уявити, що одного разу сонечко з надіслало на землю добрий чарівний промінчик.

Діти повинні придумати, чим і як чарівний промінчик допоможе людям у різних ситуаціях.

- Хтось заблукав у лісі.
- Хтось посварився зі своїм товаришем.
- Хтось отримав зауваження.
- У когось захворіла мама.

- Хтось запізнився на потяг тощо.

Наприклад, людині, яка запізнилась на потяг, промінчик подарує квиток на сонячний потяг. На ньому людина доїде до сонечка, яке почастує її сонячним обідом, а потім промінчик миттєво віднесе її в те місце на Землі, куди вона хоче потрапити.

Вихователь просить дітей намалювати, як чарівний промінчик допомагає людям у різних ситуаціях. Із дитячих малюнків створюється виставка «Добрий чарівний промінчик».

«Мудра сова».

Мета: розвивати творчу активність, взаємодопомогу, симпатії.

Хід гри. Вихователь роздає дітям картинки з малюнками різних лісових мешканців. Діти утворюють коло. Один із них — Мудра Сова. Кожен придумує будь-яку ситуацію, в яку потрапив лісовий мешканець, і запитує поради у Сови.

Наприклад, двоє зайчиків на галявині побилися між собою через одну велику ягоду полуниці.

Порада Сови. Оскільки ягідка одна, зайченята повинні подарувати її своїй мамі.

Якщо Мудра Сова впродовж декількох секунд не може дати мудрої поради, то Совою стає той, кому нічим не зарадили.

Наймудрішою є та Сова, яка дасть лісовим мешканцям найбільше мудрих порад. Потім лісові мешканці малюють те, що їм порадила Мудра Сова.

«Щасливі предмети».

Мета: виховувати взаємодопомогу, чуйність.

Хід гри. Вихователь об'єднує дітей у групи і роздає їм картинки з малюнками різних предметів: вікон, дерев, будинків тощо. Кожна група повинна придумати сценку про те, як зробити, щоб той чи інший предмет був щасливим.

Наприклад, щоб вікно стало щасливим, його потрібно помити, дерево — полити тощо.

Діти повинні показати свої сценки за допомогою міміки і жестів. Решта відгадують, які предмети зображують їх товариші та що було зроблено, щоб ці предмети почувалися щасливими.

«Добрий ліс».

Мета: формувати поняття доброти, розвивати уяву.

Хід гри. Вихователь об'єднує дітей у групи, роздає їм картки зі словами або малюнками, наприклад: море, ліс, місто, дім тощо. Діти повинні описати «чарівні закони», за якими живуть у доброму морі, місті, лісі, домі тощо.

Наприклад, у доброму лісі хижі звірі навчаються в спеціальних лісових школах, де їх вчать доброти. У доброму лісі існують безкоштовні їдальні для звірів, які не можуть знайти собі їжу, тощо.

Вихователь пропонує дітям намалювати добрий ліс, місто, море і розповісти за своїми малюнками про добрі закони того чи іншого місця.

2.3. Експериментальна перевірка моделі розвитку вищих почуттів та ціннісного ставлення до природи старших дошкільників.

Після впровадження експериментальної моделі розвитку вищих почуттів та ціннісного ставлення дітей дошкільного віку до природи у контексті проблеми формування екологічної культури, нами було проведено серію діагностичних зрізів, що дають можливість оцінити ефективність запропонованої нами моделі.

Контрольний прикінцевий зріз показав, що зріс рівень загальної **обізнаності** дітей експериментальної групи, а у контрольній він майже не змінився, що можна підтвердити даними, наведеними у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5. Порівняльні результати рівня загальної обізнаності дошкільників констатуючого та контрольнього експериментів

Рівень розвитку	Констатуючий експеримент		Контрольний експеримент	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	9 (39 %)	8 (31 %)	10 (44 %)	8 (31 %)
Середній	12 (52 %)	15 (58 %)	13 (56 %)	16 (61 %)
Низький	3 (11 %)	3 (11 %)	0	2 (8 %)

У ході повторного **дослідження емоцій** дошкільників експериментальної групи було встановлено, що їхній емоційний стан покращився. Вже у 43% дітей переважають позитивні емоції (у контрольному експерименті 39%), у 48% дітей простежується нейтральний емоційний стан (у контрольному експерименті 35%), а в 9% переважають все-таки негативні емоції (у контрольному експерименті 26%) (див. рис. 2.6). Емоційний стан у дітей контрольної групи також змінився, але не так суттєво, як у ЕГ завдяки спеціальному впливу на дітей. Так, у 31% дошкільників (у контрольному експерименті у 27%) переважають позитивні емоції, у 58% дітей і в

констатувальному, і в контрольному експериментах домінують нейтральні емоції, а в 11% старших дошкільників – негативні емоції (у констатувальному експерименті в 15%) (див. рис. 2.7).

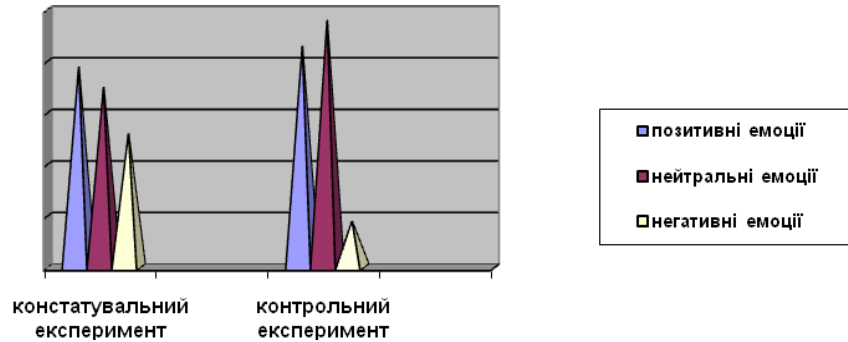
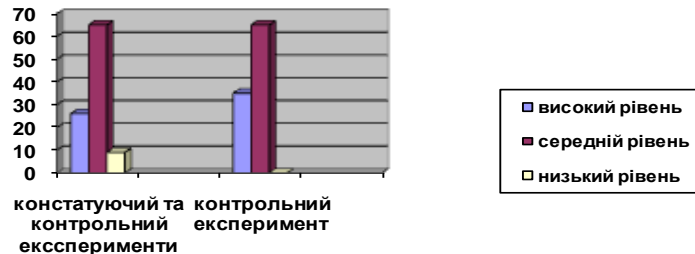

Рис. 2.7. Порівняльні результати розвитку емоційного стану дітей ЕГ констатувального та контрольного експериментів

При повторній діагностиці дітей ми виявили, що відбулися певні зрушення у системі соціальних цінностей дітей експериментальної групи, у дошкільників контрольної групи вона залишилася без змін (високий рівень – 30% дошкільників, середній рівень – 62% і низький рівень – 8%). Серед досліджуваних не було виявлено таких, які б не зробили жодного вибору або обрали б асоціальні цінності, тобто дошкільників із низьким рівнем.

Кількість досліджуваних із середнім рівнем розвитку не змінилася, їх, як і під час констатувального експерименту, 65%. Однак трохи зріс показник високого рівня розвитку системи соціальних цінностей у дошкільників, який тепер складає 35%, на противагу 26% під час констатувального експерименту (див. рис. 2.8)

Рис. 2.8. Порівняльні результати розвитку емоційного стану дітей ЕГ констатувального та контрольного експериментів

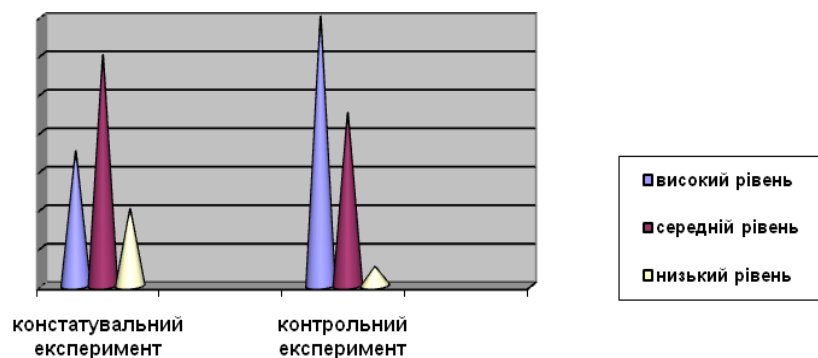

Зазнало змін і почуття емпатії у дошкільників у експериментальній групі, на відміну від контрольної, де ці показники майже не змінилися і їх різниця становить 4%. Збільшилася кількість дітей, які бажали б допомогти ворогу: вже не 26% дітей, а 39%. Якби у біді опинилася незнайома дитина, то допомогли б 60% дошкільників, на противагу 52% у першому дослідженні. Радість за досягнення свого ворога відчуватимуть вже 35% (у констатуючому експерименті цей показник становив 26%), а за байдужу дитину 52%, на відміну від 39% у I серії досліджень. Решта дітей відчуватиме заздрість, злість та байдужість. Щодо друга думка дітей майже не змінилася: радітимуть 74%, заздритимуть всього 9%, а з байдужістю ставитимуться до досягнень друга 17% старших дошкільників. На допомогу другові прийде не 91% дітей, як раніше, а 95% чоловік, а решта залишатиметься осторонь. Високий рівень розвитку емпатії відзначено у 35% ЕГ та 31% КГ старших дошкільників, на відміну від 26% ЕГ й 27% КГ у констатуючому експерименті. Середній рівень розвитку емпатії простежується у 60% ЕГ і 57% КГ (у констатуючому експерименті їх кількість становила 56% ЕГ і 57% КГ). Однак змінилася кількість дітей із низьким рівнем розвитку емпатії в експериментальній групі, і тепер становить 4% , а в контрольній – 12%.

Отже, у більшій кількості старших дошкільників експериментальної групи почуття емпатії набрало гуманістичного спрямування.

Аналізуючи дослідження рівня сформованості відповідального ставлення дітей до об'єктів природи за методикою С. Ніколаєвої «Добровільні помічники», можна зробити висновок, що позитивні зміни торкнулися моральної свідомості обох груп, але ці зміни в експериментальних групах суттєво відрізняються від показників у контрольних групах (на 29,2% в експериментальній групі та на 3,9% в контрольній групі) (див.рис.2.9)

Рис.2.9. Порівняльні результати розвитку відповідального ставлення до об'єктів природи дітей ЕГ констатуючого та контрольного експериментів

Після проведення формуючого експерименту дані щодо розвитку емоційно-почуттєвої сфери та ціннісного ставлення до природи суттєво змінилися порівняно з констатуючим експериментом, а саме: кількість дошкільників, здатних до співчуття та милосердя по відношенню до об'єктів природи збільшилась на 13,4 % і на даному етапі складає 41,6 % та 58,3 %; діти стали з відповідальністю ставитись до домашніх тварин та мешканців куточку природи (вже без нагадування вихователя) і це безумовно є проявом почуття відповідальності, що складає 70,8 % дошкільників; під час прогулянок та екскурсій діти стали більш допитливі, проявляють інтерес до нового, цілеспрямовані (порівняно з констатуючим експериментом на 16,7 %); під час праці на ділянці діти проявляли почуття обов'язку та відповідальності.

Під час формуючого експерименту дошкільники навчилися цінувати та берегти природу, милуватися та проявляти захоплення до її об'єктів та явищ. Результати порівняння даних констатуючого та контрольного експериментів занесені до таблиці 2.6 .

Таблиця 2.6.Результати досліджень рівня розвитку вищих почуттів у на момент констатуючого та формуючого експериментів.

Види вищих почуттів	Рівні емоційно-почуттєвого розвитку (у%)					
	Високий		Середній		Низький	
	Контр. експ.	Конст. експ.	Контр. експ.	Конст. експ.	Контр. експ.	Конст. експ.
Моральні почуття						
- милосердя	29,2	41,6	54,2	50	4,2	8,3
- співчуття	41,6	58,3	50	41,6	8,3	0
- відповідальність	41,6	70,8	37,2	25	20,8	4,2
- обов'язок	54,2	58,3	20,8	33,3	25	8,3
Естетичні почуття						
- піднесення	29,2	62,5	20,8	37,5	8,3	4,2
- захоплення	50	54,2	41,6	41,6	8,3	4,2
- смуток	83,3	66,6	16,6	25	0	0
- радість	87,5	70,8	12,5	29,2	0	0
Інтелектуальні почуття						
- допитливість	16,6	33,3	75	58,3	8,3	8,3
- цілеспрямованість	29,2	37,5	66,6	62,5	4,2	0
- захоплення	16,6	25	62,5	70,8	20,8	4,2
пізнавальною діяльністю						

Після проведення II серії досліджень та узагальнення всіх результатів було виявлено певні зрушення у рівнях розвитку особистості дітей експериментальної групи, чого не можна сказати про контрольну групу. Проілюструємо це у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7. Узагальнення результатів констатуючого та контрольного експериментів.

Рівні розвитку	Констатувальний експеримент		Контрольний експеримент	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	7 (30, 43 %)	10 (38,46 %)	11 (45,8 %)	11 (42,3 %)
Середній	13 (54,2 %)	13 (50 %)	11 (45,8 %)	13 (50 %)
Низький	4 (17, 39 %)	3 (11,53 %)	2 (8,71 %)	2 (7,7 %)
Всього	24 (100 %)	26 (100 %)	24 (100 %)	26 (100 %)

Отже, спираючись на отримані дані можна ми прийшли до висновку, що нам вдалося вплинути на розвиток вищих почуттів дошкільників, на вміння правильно проявляти свої почуття та адекватно реагувати на почуття інших. Самооцінка дошкільників стала адекватнішою, покращився емоційний стан дітей. Трохи зросла кількість старших дошкільників із домінуючим мотивом досягнення успіху. Зменшилася кількість дітей із низьким рівнем розвитку емпатії. Це дозволяє зробити висновок, що в емоційно-почуттєвій сфері особистості дітей експериментальних груп спостерігаються позитивні зміни, а рівень розвитку цієї ж сфери в дітей контрольних груп, де експеримент не проводився, формується та розвивається повільніше.

Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що запропонована нами експериментальна модель розвитку емоційно-почуттєвої сфери старших дошкільників виявилась ефективною.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши різноманітну наукову літературу з проблеми дослідження розвитку вищих почуттів у дітей дошкільного віку в чинника формування екологічної культури, класифікувавши та узагальнивши отриману інформацію, ми дійшли наступних висновків.

Проблема формування екологічної свідомості й культури молоді, яка повинна закласти підвалини екологічно благополучного світу XXI століття, – надзвичайно важлива й актуальна. Головними аспектами цієї культури мають бути певна наукова основа, екологічний світогляд, нове екологічне мислення, соціально-екологічний потенціал, екологічна освіта, екологічна відповідальність. Через нашу екологічну безграмотність, байдужість і неухважність до об'єктивних законів природи поняття “екологічна катастрофа” стало повсякденним, і саме тому освіта в навчальних закладах будь-якого рівня, починаючи з дошкільних, повинна мати належний екологічний рівень. Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури особистості як форми якісної взаємодії людини з природою.

Розпочинати екологічне виховання слід із дитинства, особливо в дошкільному віці. Саме в дошкільних закладах, коли діти легко піддаються наслідуванню (прикладу дорослих), а також легко й невимушено сприймають красу навколишнього середовища, екологічним проблемам варто приділяти особливу увагу. На сьогодні особливу увагу приділяють необхідності комплексного підходу до виховної роботи з дітьми, тобто завдання екологічного змісту слід вирішувати в єдності із вихованням у дітей естетичного почуття. Краса природи не залишає байдужим навіть найменших дітей. Ознайомлюючи дошкільників із природою, вихователь звертає їхню увагу на шум дерев, спів птахів, форму їхнього забарвлення, запах квітів і листя, рух тварин і таке інше. Сприймання краси і гармонії форм природи, її барв і звуків, спостереження за явищами, які відбуваються в природі, викликають почуття радості і дають велику насолоду.

Крім простого споглядання за природою, її станом, основну увагу дітей потрібно зосереджувати на тих формах роботи, які найбільше викликають у них захоплення, відповідають їхнім інтелектуальним та психічним можливостям. Важливо, щоб діти були активними співучасниками різних занять з екологічного виховання.

Природа активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її сприймання, емоційність. Недостатній розвиток цих якостей психіки дитини приводить до штучного обмеження її можливостей, до виховання людини, яка не відчуває, не розуміє, а сліпо слідує засвоєним правилам поведінки.

Ставлення до природи – своєрідна проекція тих ціннісних підходів, що виробляються людством у процесі культурного розвитку. Процес становлення та розвитку людських потреб і ставлень обумовлений емоційними переживаннями, що базується на наявному фонді потреб, мотивів і ціннісного ставлення.

Формування духовного світу гармонійно розвиненої особистості неможливе без виховання у неї ціннісного ставлення до природного середовища. Тільки природа у її різноманітті й постійному розвитку спроможна забезпечити дитині задоволення потреби у враженнях. Адже на відміну від органічних потреб, потребу у враженнях не можливо задовольнити. Чим більше дитина отримує цікавих вражень, тим більше розвивається потреба в їх отриманні.

На нашу думку, психологічна сторона ставлення до природи, тобто почуття любові до неї, не компенсує відсутності екологічних знань. Коли ми говоримо про оцінку конкретного вчинку, в результаті якого завдано шкоди природі, то потрібно звертати увагу не тільки на рівень екологічних знань дитини або ступінь розвитку естетичних почуттів, але й на моральну мотивацію. Важливо навчити дитину не лише сприймати красу, бачити її, відчувати і розуміти, а й щоб одержані естетичні враження викликали бажання діяти чесно, гуманно, відповідати власною посильною участю у створенні прекрасного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ананьєв Б.Г. Психология чувственного познания / Г.Б.Ананьєв. – М.: АПН РСФСР. – 486 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»/ Наук. керівник Кононко О.Л. – К.: Світич, 2008.- 430с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошкільне виховання. – 2009. – № 1. – С. 6-19.
4. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні.- К.:1999, с 70;
5. Беленька Г. Взаємозв'язок фізичного та інтелектуального розвитку дошкільника в процесі пізнання ним світу природи // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка, 2004. -№4.-С 55-58.
6. Беленька Г.В., Конюхова Т.С. Казки про природу. Чарівний промінь. – К.: Слово, 2009. – 472 с.
7. Білан О.І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку.- Л.:1996,71с;
8. Богініч О.Л., Беленька Г.В. Природа і рух. - К.: Кобза, 2003. – 190 с.
9. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
- 10.Бойко О.В. Забезпечення наступності у розвитку дітей 6 і 7 років через пізнання природи // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць: У 2 кн. – К.: Пед. думка, 1999. - Кн. 2. - С.121-129.
- 11.Бойко О.В. Природа відкриває свої таємниці // Дошкільне виховання. – 1999. - № 7. – С. 14 – 15.
- 12.Вашуленко Т. Екологічні ланцюжки // Дошкільне виховання.-№7, 1997,с18-20;
- 13.Вересов Н. Мы – земляне. Програма по екологическому воспитанию старших дошкольников. //Дошкольное воспитание. – 2008. – №12. – С.23-32.
- 14.Веретенникова С.А. Ознакомление дошкольников с природой / Веретенникова С.А. – М.: Просвещение, 1980. – 272 с.

- 15.Виноградова Н.Ф. Умственное воспитание детей в процессе ознакомления с природой. - М.: Просвещение, 1999. - 245 с.
- 16.Возрастная и педагогическая психология: Тексты /Сост. и коментар. Шуаре Марта - М.: из-во Моск. ун-та, 2002. - 272 с.
- 17.Войтенко В.М. Захищені законом // Дошкільне виховання. – 2006. - №3. – С. 12 – 14.
- 18.Войтенко В.М. Природа відкриває свої таємниці // Дошкільне виховання. – 2006. - № 7. – С. 14 – 15.
- 19.Воспитание детей дошкольного возраста/ Под ред.. Л.Н.Проколиенко.- К.Радянська школа.,1991.-с 208-255;
- 20.Воспитание сенсорной культуры ребенка от рождения до 6 лет: Кн. для восп. дет. сада / Л.А.Венгер, Э.Г.Пилюгина, Н.Б.Венгер; Под ред. Л.А.Венгера. – М.: Просвещение, 2000.- 144 с.
- 21.Врублевський В.О. Періоди взаємодії людства з природою // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – Випуск 14. – С. 35-38.
- 22.Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С.Выготский. – СПб.: Союз, 1999. – 221 с.
- 23.Гавриш Н.В. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі // Дошкільне виховання. – 2006. – №3. – С. 15–19.
- 24.Горопаха Н.М. Виховання екологічної культури дітей. - Рівне, 2001. - 102 с
- 25.Гріневич І.І. Захищені законом // Дошкільне виховання. – 2008. - №3. – С. 12 – 14.
- 26.Гріневич І.І. Лісові ігри //Дошкільне виховання. – 2006. - №10. – С. 20 – 21.
- 27.Гріневич І.І. Наступність у роботі з ознайомлення з природою дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.43: Педагогіка і психологія. - Чернівці: ЧДУ, 2003. - С.54

28. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология / С.Д.Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов н/Д, Феникс, 1996. – С. 480.
29. Дитина. Програма навчання і виховання у дитячому садку.-К.:Освіта, 1993, с 266 ;
30. Дитина. Програма виховання дітей дошкільного віку /наук. кер. автор. колективу Кононко О.Л. – К., Освіта, 2002. – 270 с.
31. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Навчальний посібник. - К: Академвидав, 2004. - 352 с
32. Егоренков Л.И. Экологическое воспитание дошкольников и младших школьников. - М., 2000.
33. Запорожан З.Н. Екологія для малюків / Запорожан З.Н. – К.: Абетка, 1999. – 200 с.
34. Зернятко. Програма розвитку та виховання дитини раннього віку / Під ред. О.Л.Кононко. – К.: Кобза, 2004. – 191 с.
35. Золотова Е.И. Знакомим дошкольников с миром животных. - М., 1982.
36. Иванова А.И. Методика организации экологических наблюдений и экспериментов в детском саду: Пособие для работников дошкольных учреждений. - М.: ТЦ Сфера, 2004. - 56 с.
37. История зарубежной дошкольной педагогики: Хрестоматія. Учебное пособие для студентов пед. ин-тов специальности Дошкольная педагогика и психология / Сост. Н.Б.Мгедладзе и др. - М.: Просвещение, 2004. - 456 с.
38. Князева О.Л. Особенности познавательной активности у дошкольников // Новые исследования в психологии. – 2003. - №1 (34).- С.23-26.
39. Копейкіна О. Оглядова інформація про діючі державні, регіональні, авторські, варіативні програми виховання і навчання дітей дошкільного віку. //Дитячий садок. – 2002. – Жовтень, – № 40 (184), – С. 17.
40. Копельчук Я.В. Екологічні проекти // Дошкільне виховання. – 2001. - №5. – С. 24 – 25.
41. Копельчук Я.В. Розвиток мовлення дітей через пізнання природи // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.37: Педагогіка та психологія. - Чернівці: ЧДУ, 2006. - С. 92-97.

- 42.Копельчук Я.В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку /Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та дошкільниківської молоді) – Зб. наук. праць. - К.: Пед. думка, 2006. Кн.1.- 340 с. - С. 148 – 154.
- 43.Костюк Г.С. Избранное психологические труды. – М.: Педагогика, 2000. – 304 с.
- 44.Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С.Костюк. - К., 1986.
- 45.Кравчук Н.М. Софія Русова про екологічне виховання дошкільників / Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції 17-19 листопада 2003 р. – Чернівці. - С. 163 – 166.
- 46.Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я – дошкільник. / С.Є.Кулачківська, С.О.Ладивір. – К.: Нора-Прінт, 1996. – 108 с.
- 47.Кулачківська С.Є., Ладивір С.О. Я - дошкільник: вікові та індивідуальні аспекти розвитку. - Київ.: Нора - прінт., 2005. - 115 с
- 48.Лавринович О.В. Від А до Я про природу. Навчальний посібник для учнів 1-х класів. – Кіровоград, 2003. – с.160
- 49.Леонтьев А.И. Проблемы развития психики / А.И.Леонтьев. – Изд. 3-е. – М.: Просвещение, 1972.
- 50.Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку / Н.В.Лисенко. – Л.: Світ, 1994. – 143 с.
- 51.Лисенко Н.В. Теорія і практика екологічної освіти: педагог – дошкільник. – К.: Слово, 2009. – 399 с.
- 52.Литвиненко І. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності // Дошкільне виховання. – 2002. - №4. – С.22-25.
53. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К.: Педагогічна думка, 1999. – 286 с.
- 54.Марковская М.М. Уголок природы в детском саду. - М., 1989.
- 55.Маршицька В.В. Екологічні проекти //Дошкільне виховання. – 2001. - №5. – С. 24 – 25.

- 56.Маршицька В.В. Захищені законом // Дошкільне виховання. – 2008. - №3. – С. 12 – 14.
- 57.Маршицька В.В. Лісові ігри //Дошкільне виховання. – 2009. - №10. – С. 20 – 21.
- 58.Маршицька В.В. Наступність в екологічному вихованні дошкільників та молодших школярів // Еколого-натуралістична творчість. Науково-методичний вісник №3 – К., НЕНЦ, 2002. - С. 242 – 244.
- 59.Маршицька В.В. Природа відкриває свої таємниці // Дошкільне виховання. – 2007. - № 7. – С. 14 – 15.
- 60.Маршицька В.В. Теоретичні основи виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) – Зб. наук. праць. - К.: Пед. думка, 2006. Кн.1.- 340 с. - С. 148 – 154.
- 61.Матюшкин А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности // Вопросы психологии. – 2000. - №4. – С.5-17.
- 62.Мельник С.В. Педагогічні умови забезпечення наступності в ознайомленні з природою старших дошкільників і учнів молодших класів // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. -У 6 кн. - Чернівці, 2001. – Кн.3. - С. 19-22.
- 63.Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»/ Наук. керівник Кононко О.Л. – К.: Світич, 2008. – 209 с.
- 64.Методичні рекомендації до програми розвитку та виховання дитини раннього віку “Зернятко” /Під ред. ОЛ.Кононко. – К.: Кобза. – 188 с.
- 65.Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей. - М.: Академия, 2002. – 335 с.
- 66.Николаева С.Н. Юный эколог: Программа экологического воспитания дошкольников. - М., 2004.

67. Охрімчук В.К. Екологічна спадщина В.О.Сухомлинського й проблеми сучасності // Наукові записки. – Випуск 52. Частина II. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – С. 132-135.
68. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія. К.: Академвидав, 2008. – с. 432;
69. Пенішкевич Д.І., Марчук Л.І. Використання елементів народознавства в роботі з ознайомлення з природою старших дошкільників та учнів перших класів // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю з дня проведення Першого Українського педагогічного конгресу у Львові. – Івано-Франківськ, 2003. – С.53
70. Плохій З. Екологічне світобачення дошкільнят // Дитячий садок. – Липень, 2009 №27.
71. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників. – К.: Редакція журналу «Дошкільне виховання», 2002. – 173 с.
72. Поліщук М.А. Коли в серці живуть добринки / Поліщук М.А. – Т.: Мальва, 2004. – 96 с.
73. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / Под ред. Л.А. Венгера. – М., 1986.
74. Родари Дж. Грамматика фантазий. Введение в искусство придумывания историй. – М.: Проресс, 1978.
75. Розвиваємо творчість дітей дошкільного віку: Навчально –методичний посібник / Упоряд. Т.М.Корж, Л.М. Томенко / За ред... Н.І.Клокар. – Біла Церква: КОПОПК, 2008.- 148с.
76. Розвиток і виховання дітей раннього віку: Навчально-методичний посібник / Автори-упорядники: Нечипорук Н.І., Корж Т.М., Томей О.П. – Біла Церква: КОПОПК, 2007. – 272 с.
77. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. У 2-х кн.. (за ред.Є.І.Коваленко) К.: Либідь. 1997.
78. Рыжова Н. А. Экологическое образование в детском саду. – М.: Карапуз, 2001. – 432 с.

- 79.Семенчук В.М. Наступність в екологічному вихованні дошкільників та молодших школярів /Еколого-натуралістична творчість. Науково-методичний вісник №3 – К., НЕНЦ, 2002. - С. 242 – 244.
- 80.Семенчук В.М. Софія Русова про екологічне виховання дошкільників / Матеріали третьої міжнародної науково-практичної конференції 17-19 листопада 2003 р. – Чернівці. - С. 163 – 166.
- 81.Содержание и методы умственного воспитания дошкольников / Под ред., Н. Н. Поддъякова . - М.: Педагогика, 2006. - С. 100.
- 82.Стельмахович М.П. Народна педагогіка. К.: 1985.
- 83.Струннікова Д.І. Використання педагогічних ідей К.Ушинського в процесі ознайомлення дошкільників з природою рідного краю // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: У 6 кн. - Чернівці, 2003. – Кн. 2. - С. 108-110.
84. Струннікова Д.І. Індивідуально-диференційований підхід в ознайомленні дітей з природою // Індивідуальний підхід до розвитку особистості дитини дошкільного та молодшого шкільного віку в навчально-виховному процесі: Матеріали обл. наук. практ. конф. - Чернівці: Прут, 2009.- С.86-89.
- 85.Суржанська В.А. Підготовка вихователів до творчої професійної діяльності з дошкільниками засобами творчих завдань. – Дніпропетровськ, 2004. – 128 с.
- 86.Сухомлинський В.А. Серце віддаю дітям. К.Рад.школа. 1972.
- 87.Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. М.: 1954.
- 88.Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою: навч. посіб. / Яришева Н.Ф. – К.: Вища шк., 1993. – 225 с.
- 89.Рижова Н.А.Екологічна освіта дитячого садка.-М.:Видавничий будинок «Карпуз», 2001,-432с;
- 90.<http://psychologia.ucoz.org>. Розвиток почуттів у дошкільному віці.
- 91.<http://studentam.net.ua>. Моральний розвиток і моральне виховання.
- 92.<http://readboorz.com>.Лекції з педагогіки. Виховання естетичної культури.

93.[http://dnz 681.klasna.com](http://dnz681.klasna.com). Виховання в дошкільників позитивного ставлення до природи.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест загальної обізнаності

Дитині задаються питання, на які вона має дати відповіді. Не потрібно квапити її, підказувати їй, а треба підштовхувати, щоб вона говорила якомога більше.

1. Яка тварина більша: кінь чи собака?

Правильна відповідь – 0 балів, неправильна – „-5”.

2. Вранці ми снідаємо, а вдень ...

Правильна відповідь (обідаємо, їмо суп, кашу, м'ясо) – 0 балів, неправильний – „-3”.

3. Вдень світло, а в ночі ...

Правильна відповідь (темно – 0 балів, неправильна – „-4”.

4. Небо блакитне, а трава ...

Правильна відповідь (зелена) – 0 балів, неправильна – „-4”.

5. Черешні, груші, сливи, яблука – це що ?

Правильна відповідь (фрукти) – „+1”, неправильна – „-1”.

6. Чому раніше, ніж приїде потяг, поперек дороги опускають шлагбаум?

Правильна відповідь (щоб потяг не зіткнувся з автомобілем, щоб ніхто не попав під потяг) – 0, неправильна – „-1”.

7. Що таке Москва Санки-Петербург, Київ?

Відповідь: „Міста” – „+1”.

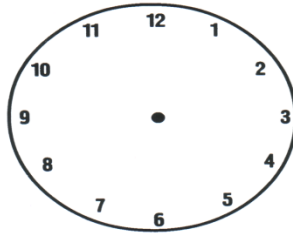
„Станції” – 0.

Неправильна відповідь – „-1”.

8. Котра година?

Дитина повинна показати на паперовому годиннику за допомогою стрілок четверть сьомої, без п'яти хвилин вісім, четверть дванадцятої, п'ять хвилин дванадцятого.

Усе правильно – „+4”, показано лише четверть, цілу годину, четверть і годину – „+3”. Дитина не вміє визначати час за годинником – 0.

9. Маленька корова – це телятко, маленька собака – це ..., маленька вівця – це ...

Щеня, ягня – „+4”, одна правильна відповідь – 0 балів, неправильна – „-1”.

10. Собака більше схожа на курку чи на кішку? Чим? Щоу них однакове?

Правильна відповідь із наведенням однієї і більше ознаки схожості – „+1”, без наведення ознак схожості – 0, неправильна відповідь – „-3”.

11. Чому у всіх автомобілів є гальма?

2 причини – „+1”, одна причина – 0, неправильна відповідь – „-1”.

12. Чим схожі один на одного молоток і сокира?

Будь-які дві ознаки – „+3”, одна ознака – „+2”, неправильна відповідь – „-1”.

13. Чим схожі один на одного білка і кішка?

Дається визначення, що це ссавці, або наводяться дві часткові ознаки – „+3”, наводиться одна ознака – „+2”, неправильна відповідь – 0.

14. Чим відрізняються цвях і гвинт? Як би ти їх упізнав, якби вони лежали поруч на столі?

У гвинта нарізка – „+3”, гвинт вкручується, а цвях забивається, або у гвинта гайка – „+2”, неправильна відповідь – 0.

15. Футбол, стрибки у висоту, плавання – це ...

Спорт, фізкультура – „+3”, ігри, вправи, змагання – „+2”, неправильна відповідь – 0.

16. Які транспортні засоби ти знаєш?

Три наземні + літак, корабель – „+4”, те ж саме, але тільки після пояснення, що транспортний засіб – це те, на чому ми їздимо, пересуваємося – „+2”, неправильна відповідь – 0.

17. Чим відрізняються старий чоловік від молодого? Яка між ними різниця?

Три ознаки (сиве волосся або лисина, зморшки, не може працювати, погано бачить і чує, частіше хворіє, раніше помре, ніж молодий) – „+4”, одна або дві відмінності – „+2”, неправильна відповідь (у нього палка, він курить) – 0.

18. Чому люди займають спортом?

Названі дві причини – „+4”, одна причина – „+2”, неправильна відповідь – 0.

19. Чому погано, коли хтось не хоче працювати?

Інші повинні працювати за нього, тобто хтось через нього страждає, - „+4”, він лінивий, мало заробляє і нічого не може собі купити – „+2”, неправильна відповідь – 0.

20. Чому на лист треба наклеювати марку?

Так платять за перевіз листа – „+5”, неправильна відповідь – 0.

Висновки про рівень загальної обізнаності:

Високий рівень – від 14 балів і вище.

Середній рівень – від 0 до 13 балів.

Низький рівень – менше 0 балів.

Додаток Б

Проективний тест особистісних відносин, соціальних емоцій та ціннісних орієнтацій „Будиночки”

Тест дозволяє зробити діагностику:

- ступеня диференційованості-узагальненості емоційної сфери в області вищих емоцій, які мають соціальний генезис;
- шкали духовних цінностей та інше.

Необхідні матеріали:

- лист для відповіді;
- шість кольорових олівців: синій, зелений, червоний, жовтий, коричневий, чорний.

Процедура дослідження складається із трьох завдань з розфарбовування. У першому завданні дитина робить просте ранжування кольорів по ступеню їх переваги.

У другому завданні суть процедури змінюється. Дитину просять підібрати підходящий колір для будиночків, у яких „живе” ряд моральних соціальних категорій. Таким чином, дитина виражає емоцію, яка має соціальну генезу, виховану в рамках соціуму, своє відношення до тієї чи іншої моральної категорії. Колір слугує мірою оцінки, суб’єктивною шкалою переваги даної категорії.

У третьому завданні відбувається підключення кольоро-асоціативного ряду емоцій дитини до різних видів діяльності у дитячому садку, до самого дитячого садка, який дитина відвідує.

Інструкція для розмальовування

(для дітей 6 – 11 років)

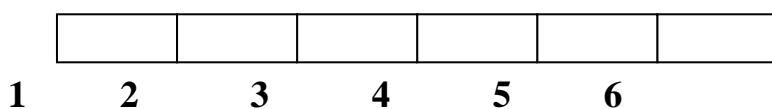
„Діти! Сьогодні ми будемо займатися розмальовуванням. Подивіться, що лежить у вас на столах: листок, який ми будемо розмальовувати. На листку ви бачите три завдання, які позначені римськими цифрами. Почнемо з першого.

Лист для відповіді для дітей 6 – 11 років

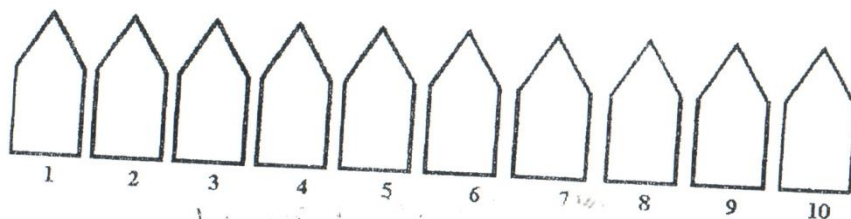
Садок / школа _____ Прізвище, ім'я _____ Група / клас _____

Дата _____

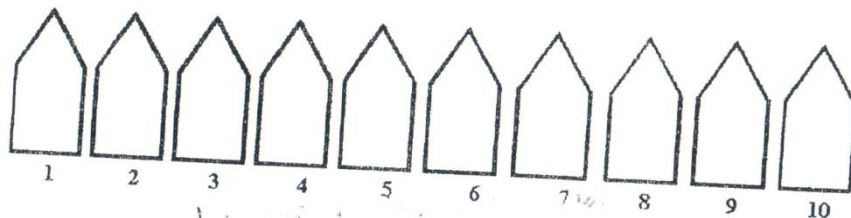
I завдання

II завдання

III завдання

Вибір _____

I завдання

Потрібно розмалювати доріжку із шести клітинок. Подивіться, яка вона безбарвна, нецікава. Погляньте на олівці, які різні, красиві кольори! Чи є серед них олівець такого кольору, який подобається вам більше, ніж інші? Не дивіться один на одного. У кожного з вас цей колір може бути своїм. Олівцем, який ви обрали, розмалуйте першу клітинку. Як гарно вийшло!

Відкладіть олівець в бік, у цьому завданні він більше не знадобиться. Подивіться на олівці, що залишилися. Чи є серед них ще один олівець, колір якого подобається вам більше, ніж інші? Візьміть його і розмалюйте наступну клітинку. Відкладіть олівець у бік ...”

II завдання

„Друге завдання відрізняється від першого. Подивіться на листок. На що схожі ці фігури? На будиночки. Тут ціла вулиця. Але вона така безбарвна, нецікава. Треба її розмалювати. Але перш ніж почати розмальовувати, послухайте, як правильно це зробити. На цій вулиці у будиночках живуть різні хазяї. Я скажу, хто живе у кожному будиночку, а ви розфарбуйте цей будинок у підходящих для цього хазяїна колір.

У першому будиночку живе щастя. Виберіть олівець, колір якого, вам здається, підійшов би цьому хазяїну. Розфарбуйте перший будиночок. Молодці! Олівець не треба відкладати. Будиночків багато, більше, ніж олівців, а їх хазяї можуть бути схожими”

Список слів: щастя, горе, справедливість, образа, дружба, милосердя, доброта, злоба, нудьга, захоплення.

Рекомендовані пояснення

Щастя – коли нам весело, все добре виходить і ми всім задоволені.

Горе – коли у людини сталося щось погане і він сильно засмутився, йому дуже гірко.

Справедливість – коли все по-чесному, порівну, за правилами.

Образа – коли когось незаслужено образили, засмутили. Обманули, щось забрали.

Дружба – коли ми дружимо, допомагаємо один одному, захищаємо один одного.

Милосердя – вміння співчувати тому, хто потрапив у біду .

Доброта – коли хтось робить добро людям, ділиться, не жадний, жаліє тих, кому погано.

Злоба – коли хтось сердиться, ображає, хоче зробити іншому погано.

Нудьга – коли нецікаво, немає що робити, все набридло, мами вдома немає.

Захоплення – коли ми любуємося чимось дуже красивим, нам дуже радісно від цього і ми відчуваємо велике задоволення.

III завдання

„Діти, у нас залишилося ще одне завдання. Щоб його виконати, потрібно послухати ще одне правило. Відкрию таємницю. На цій вулиці живемо ми. У кожному будиночку ми робимо щось особливе, і в залежності від того, що ми там робимо, цей будиночок треба розмалювати у свій підходящий колір”

позначення будиночків: перший будинок – наш садочок, в другому будинку ми малюємо, у третьому ми танцюємо, четвертий будинок – музей, у п'ятому ми співаємо, у шостому – рахуємо, у сьомому – читаємо, у восьмому – граємося, у дев'ятому спостерігаємо за природою.

Інструкція для розмальовування останнього будиночка

«Придумайте і поселіть у цьому будиночку свого хазяїна, для кого ви б розмалювали цей будиночок, придумайте і те, чим він займається. Оберіть для свого хазяїна підходящий колір і покрасьте будинок. Хто закінчить розмальовувати, тихенько мені на вушко скаже, хто в цьому будиночку живе і що там робить той, для кого ви розмалювали цей будиночок”

Додаток В

Методика С. Ніколаєвої «Добровільні помічники».

Мета методики: виявити рівень сформованості відповідального ставлення дітей до об'єктів природи. Спостереження за реакціями дітей на діяльність вихователя в куточку природи.

1 етап. Вихователь декілька днів до виходу дітей на прогулянку демонстративно та голосно, щоб чули всі, оголошує: «Діти, зараз я буду прибирати у куточку природи, годувати рибу, пташок, поливати квіти (невеличка пауза), а лише потім ми підемо гуляти». Завдання педагога – побачити реакцію дітей на оголошення і діяльність дорослого у куточку природи. Педагогу слід зазначити такі особливості поведінки дітей:

1) чи всі «відірвуться» від своїх справ (затихнуть, подивляться на того, хто говорить), хто взагалі не зреагує на оголошення;

2) що робитимуть діти, коли вихователь пройде до куточка природи й почне діяльність:

- продовжувати грати або в свою справу;

- підійдуть до дорослого і його дивитимуться, що як він ставить;

- захочуть включитися у його.

Саме «прибирання» може бути нетривалим чи взагалі інсценуванням – це лише спосіб виявити реакцію дітей. Дітям, які виявили бажання допомогти, вихователь дає доручення. Завершивши «прибирання», в психолог відразу ж фіксує в діагностичний зошит картину поведінки дітей.

2 етап. Вихователь щодня робить це ж оголошення, але виразно додає запрошення надати йому допомогу. Педагог знову спостерігає загальне полотно поведінки дітей, фіксує данні в діагностичний зошит.

Інтерпритація даних :

Високий рівень (3 бала)

Діти відгукуються на повідомлення вихователя. Діти реагують з ініціативою – пропонують свої послуги.

За результатами спостережень вихователя за реальним поведінкою дітей, їх вчинками, діяльністю, характером взаємодії з рослинами і тваринами найближчого оточення, спостереження за грою, малюванням, висловлюваннями, діти виявляють різні відчуття провини і емоції: співчуття і співпереживання, пізнавальну зацікавленість, радість від сприйняття краси природи, позитивних змін - у світі рослин і ін.

Позитивні відносини виявляється у справах та вчинках:

- добровільне і зацікавлена що у догляді за мешканцями куточка природи; відсутність агресивних і що руйнують дій, вкладених у живі істоти найближчого оточення.

- в вербальних проявах: діти ставлять запитання, роблять повідомлення, охоче слухають пояснення, читання книжок, розгляд ілюстрацій.

Середній рівень (2 бала)

Діти реагують на повідомлення вихователя, відриваються від своїх справ, підходять до дорослого, дивляться, що як він ставить, ставлять запитання. Іноді висловлюють бажання включитися у діяльність дорослого. Діти іноді виявляють співчуття і переживання до живих істот найближчого оточення. Діти на прохання вихователя беруть участь у догляді за мешканцями куточка

природи, у спільній праці у природі. Діти відсутня агресивне дія з об'єктів природи.

Рівень нижчий від середнього (1 бал)

Діти не реагують на повідомлення вихователя, продовжують займатися своїми справами. За результатами спостережень вихователя над поведінкою дітей, їх вчинками, характером взаємодії з рослинами і тваринами найближчого оточення, висловлюваннями, діти не виявляють пізнавальну зацікавленість, співчуття, переживання стосовно об'єктах природи. Спостерігаються агресивні і руйнують дії, створені задля живі істоти найближчого оточення.

Додаток Г

Анкета для батьків

1. Чи у Вас вдома домашні тварини?
2. Як часто ви доручаєте Вашій дитині догляд за домашніми улюбленцями?
3. Чи є у Вас вдома домашні рослини?
4. Чи приймає участь Ваша дитина у догляді за ними?
5. Як часто Ви з дитиною буваєте на природі?
6. Чи залишаєте Ви або Ваша дитина після себе сміття?
7. Чи бувають такі випадки, що Ви з дитиною просто милуєтесь красою дерева чи квітів чи співом пташок?
8. Якою була б Ваша реакція на зламану гілку рукою Вашої дитини?
9. Чи підготовуєте Ви пташок взимку?
10. Як часто ви читаєте дитині казки та оповідання природничого змісту?
11. Як часто ви читаєте дитині казки та оповідання на морально-етичні теми?
12. Чи допомагаєте Ви своїй дитині зрозуміти та пізнати світ емоцій та почуттів?
13. На Вашу думку, чи має значення розвиток емоційно-почуттєвої сфери дитини до формування екологічної культури? Якщо так, чому?

Додаток Г

Г.Х.Андерсен «Ромашка»

Вот послушайте-ка!

За городом, у самой дороги, стояла дача. Вы, верно, видели ее? Перед ней еще небольшой садик, обнесенный крашеною деревянною решеткой. Неподалеку от дачи, у самой канавы, росла в мягкой зеленой траве ромашка. Солнечные лучи грели и ласкали ее наравне с роскошными цветами, которые цвели в саду перед дачей, и наша ромашка росла не по дням, а по часам. В одно прекрасное утро она распустилась совсем - желтое, круглое, как солнышко, сердечко ее было окружено сиянием ослепительно белых мелких лучей-лепестков. Ромашку ничуть не заботило, что она такой бедненький, простенький цветочек, которого никто не видит и не замечает в густой траве; нет, она была довольна всем, жадно тянулась к солнцу, любовалась им и слушала, как поет где-то высоко- высоко в небе жаворонок. Ромашка была так весела и счастлива, точно сегодня было воскресенье, а на самом- то деле был всего только понедельник; все дети смирно сидели на школьных скамейках и учились у своих наставников; наша ромашка тоже смирно сидела на своем стебельке и училась у ясного солнышка и у всей окружающей природы, училась познавать благодать божью. Ромашка слушала пение жаворонка, и ей казалось, что в его громких, звучных песнях звучит как раз то, что таится у нее на сердце; поэтому ромашка смотрела на счастливую порхающую певунью птичку с каким-то особым почтением, но ничуть не завидовала ей и не печалилась, что сама не может ни летать, ни петь. "Я ведь вижу и слышу все!- думала она. - Солнышко меня ласкает, ветерок целует! Как я счастлива!"

В садике цвело множество пышных, гордых цветов, и чем меньше они благоухали, тем больше важничали. Пионы так и раздували щеки - им все

хотелось стать побольше роз; да разве в величине дело? Пестрее, наряднее тюльпанов никого не было, они отлично знали это и старались держаться

возможно прямее, чтобы больше бросаться в глаза. Никто из гордых цветов не замечал маленькой ромашки, росшей где-то у канавы. Зато ромашка часто заглядывалась на них и думала "Какие они нарядные, красивые! К ним непременно прилетит в гости прелестная певунья птичка! Слава богу, что я расту так близко - увижу все, налюбуюсь вдоволь!" Вдруг роздалось "квир-квир-вит!", и жаворонок спустился... не в сад к пионам и тюльпанам, а прямехонько в траву, к скромной ромашке! Ромашка совсем растерялась от радости и просто не знала, что ей думать, как быть!

Птичка прыгала вокруг ромашки и распевала. "Ах, какая славная мягкая травка! Какой миленький цветочек в серебряном платьице, с золотым сердечком!"

Желтое сердечко ромашки и в самом деле сияло, как золотое, а ослепительно белые лепестки отливали серебром.

Ромашка была так счастлива, так рада, что и сказать нельзя. Птичка поцеловала ее, спела ей песенку и опять взвилась к синему небу. Прошла добрая четверть часа, пока ромашка опомнилась от такого счастья.

Радостно-застенчиво глянула она на пышные цветы - они ведь видели, какое счастье выпало ей на долю, кому же и оценить его, как не им! Но тюльпаны вытянулись, надулись и покраснели с досады, а пионы прямо готовы были лопнуть! Хорошо, что они не умели говорить - досталось бы от них ромашке.

Бедняжка сразу поняла, что они не в духе, и очень огорчилась.

В это время в садике показалась девушка с острым блестящим ножом в руках. Она подошла прямо к тюльпанам и принялась срезать их один за другим.

Ромашка так и ахнула. "Какой ужас! Теперь им конец!" Срезав цветы, девушка ушла, а ромашка порадовалась, что росла в густой траве, где ее никто не видел и не замечал. Солнце село, она свернула лепестки и заснула, но и восне все видела милую птичку и красное солнышко.

Утром цветок опять расправил лепестки и протянул их, как дитя ручонки,

к светлому солнышку. В ту же минуту послышался голос жаворонка; птичка пела, но как грустно! Бедняжка попала в западню и сидела теперь в клетке, висевшей у раскрытого окна. Жаворонок пел о просторе неба, о свежей зелени полей, о том, как хорошо и привольно было летать на свободе! Тяжело-тяжело было у бедной птички на сердце - она была в плену! Ромашке всей душой хотелось помочь пленнице, но чем? И ромашка забыла и думать о том, как хорошо было вокруг, как славно грело солнышко, как блестели ее серебряные лепестки; ее мучила мысль, что она ничем не могла помочь бедной птичке.

Вдруг из садика вышли два мальчугана; у одного из них в руках был такой же большой и острый нож, как тот, которым девушка срезала тюльпаны. Мальчики подошли прямо к ромашке, которая никак не могла понять, что им было тут нужно.

- Вот здесь можно вырезать славный кусок дерна для нашего жаворонка! - сказал один из мальчиков и, глубоко запустив нож в землю, начал вырезать четырехугольный кусок дерна; ромашка очутилась как раз в середине его.

- Давай вырвем цветок! - сказал другой мальчик, и ромашка затрепетала от страха: если ее сорвут, она умрет, а ей так хотелось жить! Теперь она могла ведь попасть к бедному пленнику!

- Нет, пусть лучше останется! - сказал первый из мальчиков. - Так красивее!

И ромашка попала в клетку к жаворонку. Бедняжка громко жаловался на свою неволю, метался и бился о железные прутья клетки. А бедная ромашка не умела говорить и не могла утешить его ни словечком. А уж как ей хотелось!

Так прошло все утро.

- Тут нет воды! - жаловался жаворонок. - Они забыли дать мне напиться, ушли и не оставили мне ни глоточка воды! У меня совсем пересохло в горлышке!

Я весь горю, и меня знобит! Здесь такая духота! Ах, я умру, не видать мне

больше ни красного солнышка, ни свежей зелени, ни всего божьего мира! Чтобы хоть сколько-нибудь освежиться, жаворонок глубоко вонзил клюв в свежий, прохладный дерн, увидел ромашку, кивнул ей головой, поцеловал и сказал:

- И ты завянешь здесь, бедный цветок! Тебя да этот клочок зеленого дерна - вот что они дали мне взамен всего мира! Каждая травинка должна быть для меня теперь зеленым деревом, каждый твой лепесток - благоухающим цветком. Увы! Ты только напоминаешь мне, чего я лишился! "Ах, чем бы мне утешить его!" - думала ромашка, но не могла шевельнуть ни листочком и только все сильнее и сильнее благоухала. Жаворонок заметил это и не тронул цветка, хотя повыщипывал от жажды всю траву. Вот и вечер пришел, а никто так и не принес бедной птичке воды. Тогда она распустила свои коротенькие крылышки, судорожно затрепетала ими и еще несколько раз жалобно пропищала:

- Пить! Пить!

Потом головка ее склонилась набок и сердечко разорвалось от тоски и муки.

Ромашка также не могла больше свернуть своих лепестков и заснуть, как накануне: она была совсем больна и стояла, грустно повесив головку.

Только на другое утро пришли мальчики и, увидав мертвого жаворонка, горько- горько заплакали, потом вырыли ему могилку и всю украсили ее цветами, а самого жаворонка положили в красивую красненькую коробочку – его хотели похоронить по- царски! Бедная птичка! Пока она жила и пела, они забывали о ней, оставили ее умирать в клетке от жажды, а теперь устраивали ей пышные похороны и проливали над ее могилкой горькие слезы! Дерн с ромашкой был выброшен на пыльную дорогу; никто и не подумал о той, которая все-таки больше всех любила бедную птичку и всем сердцем желала ее утешить.

Вопросы для обсуждения:

Какими были цветы в саду?

Где росла Ромашка?

Какою она была?

Что Ромашка любила делать больше всего на свете?

Почему Ромашка удевилась, когда Жаворонок прилетел к ней?

Что сделали мальчишки?

Почему Ромашке стало жалко Жаворонка?

Что с ним случилось? По чьей вине?

Может ли вольная птица жить в клетке?

Что вы почувствовали после прослушивания этой истории?

Казка В. О. Сухомлинського «Соромно перед соловейком»

Оля й Ліда пішли до лісу. Після втомливого шляху вони сіли на траву відпочити й пообідати. .

Витягли з сумки хліб, масло, яєчка. Коли дівчата вже закінчили обідати, недалеко від них сів на дерево соловейко й заспівав.

Зачаровані прекрасною піснею, Оля й Ліда сиділи, боячись поворухнутися.

Соловейко перестав співати.

Оля зібрала недоїдки й шматки газети, кинула під кущ.

Ліда зібрала недоїдки в газету, загорнула й поклала в сумку.

- Навіщо ти зібрала сміття? - запитала Оля.- Це ж у лісі... Ніхто не бачить...

- Соромно перед соловейком,- тихо відповіла Ліда.

Питання для обговорення:

Що так причарувало дівчат в лісі?

Хто з дівчат вчинив правильно? Чому?

Чому не можна залишати сміття у лісі?

Казка В.О Сухомлинського «Флейта і вітер»

В саду на лавці сидів Музикант. Він грав на флейті. До його чудової пісні прислухалися і пташки, й дерева, й квіти. Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті.

Грав Музикант про сонце в блакитному небі, про біленьку хмаринку, про сіреньку пташку жайворонка і про щасливі дитячі очі.

Замовкла пісня, поклав Музикант флейту на лаву й пішов до хати. Підвівся Вітер з-під куща, прилетів до флейти та й подув з усієї сили.

Загула флейта, мов осіння непогода під стріхою. Подув Вітер ще дужче, а флейта не грає - гуде та й гуде.

«Чому ж це так? - думає Вітер.- Адже я залюбки можу вирвати дуба з корінням, скинути дах із хатини. Чому ж флейта не підкоряється мені –не грає?»

Питання для обговорення:

Про що грав Музикант?

Чому до гри Музиканта так все прислухалось у саду?

Чому Вітер не зміг грати так гарно, як Музикант?

Додаток Д

Вивчення індивідуальних особливостей дітей
з емоційними проблемами

(Методи вивчення психічного розвитку дитини – дошкільника: Метод. посіб. для педагогів, практи. психологів, студ. серед. і вищ. пед. закл. / С.Є.Кулачківська, Т.О.Піроженко, Л.Г.Подольак та ін.. – К.: Світлич, 2003. – С. 31).

Метод: спостереження.

Мета: виявити, коли і як саме емоційні проблеми виникають в окремих дітей, визначити засоби усунення причини їх появи.

Прізвище та ім'я дитини _____

Вік _____ Дата спостереження _____

Час і місце проведення _____

№ п/п	Показник для оцінювання	Факти
1.	Чи цікавиться дитина діяльністю інших дітей: -на заняттях -у вільний час	
2.	Чи виявляє негативні емоції при виконанні режимних моментів та чи вміє їх опанувати	
3.	Наскільки адекватно емоційно ставиться до: -несподіваних ситуацій -успіху -невдачі	
4.	Як виявляє свої негативні емоції: -словами -діями (їх характер)	
5.	Чи дозволяє заспокоїти себе під час емоційного стресу: -вихователеві -ровесникам	
6.	Чи конфліктує з ровесниками і з яких причин	
7.	Чи виявляє чуйність до того, хто її потребує	
8.	Чи виявляє співрадість, коли хтось радіє	
9.	Який настрій превалує у дитини протягом дня: -життерадісна -більше незадоволена -часто жаліється, плаче	

Аналіз: _____

Додаток Е

Дидактична гра "Який настрій?"

Дидактична гра, спрямована на ознайомлення дитини з різними емоціями на прикладі облич. Це можуть бути як людські обличчя (фотографії чи просто малюнки), так і обличчя тварин, казкових героїв:

радість (веселий, усміхнений,
задоволений)

сум (сумний, невеселий)

радість (веселий, усміхнений)

грайливість (веселий,
грайливий)

страх (зляканий)

сміх (веселий, усміхнений,
задоволений)

7
подив (здивований,
зачарований)

10
сльози (сумний, плаксивий,
нешасливий, засмучений)

8
злість (злий, агресивний,
недружній)

11
гордість (гордий, впевнений)

9
зухвалість (зухвалий,
недружній)

12
спокій (спокійний,
врівноважений)

Додаток Є

Зміст, форми і методи організації екологічного виховання дітей дошкільного віку за допомогою образотворчої діяльності у взаємозв'язку з ознайомленням їх із природою

Завдання	Зміст, форми і методи роботи
1	2
Розвиток чуттєвого сприйняття дітей, збагачення їх сенсорного досвіду	Використовуючи об'єкти і явища природи, розвивати в дітей сприйняття. Знайомити дітей із формою плодів, листя, квітів, обводючи їх контури рукою, пальцем. Знайомити дітей із комахами, птахами, тваринами, визначаючи і називаючи їх форму, будову, величину частин, колір і відтінки.
Розвиток здатності сприймати, спостерігати, фіксувати форму, колір, будову, зміни росту і розвитку, подібність і відмінність	Разом із дітьми розглядати об'єкти природи і відзначати їх мінливість залежно від сезону (зміна кольору рослин і плодів), у міру дозрівання (плодів за кольором, величиною), у міру росту тварин (зміна пропорцій тіла), зміни положення тіла тварин і птахів під час руху та різних поз. Під час ознайомлення дітей із тваринами, рибами, птахами звертати увагу на загальні ознаки і відмінності у формі частин тіла тварини. Таке розглядання допоможе потім зобразити об'єкти природи на малюнку й інших видах образотворчої діяльності. У процесі спостережень у природі, які слід здійснювати щодня, необхідно розвивати в дітей різноманітні відчуття: <i>тактильні</i> при обмацуванні, погладжуванні поверхні листка, стебла, стовбура дерева, хутра тварини (зрозуміло, якщо це не небезпечно), встановленні їх якості (гладкості, пухнастості, теплоти, холодності); <i>нюхові</i> з метою встановлення запаху; <i>зорові</i> під час розглядання об'єктів природи, спостереження за явищами природи, тваринами, комахами тощо. Все це сприятиме нагромадженню сенсорного досвіду.
Розвиток естетичного сприйняття об'єктів і явищ природи	На прогулянках розглядання листя чагарників і дерев, обведення форми листкової пластинки по контуру, визначення забарвлення листка: основних кольорів і відтінків при різному освітленні (для дітей старшого віку). При розгляданні листя й інших об'єктів природи відзначати їх красу (цілісність, ажурність, витонченість, поєднання кольорів: м'які або, навпаки, несподівані переходи одного кольору в інший).
Розвиток образного мислення й уяви	Збирання, розглядання різноманітних природних матеріалів, складання різноманітних зображень шляхом комбінування різних природних матеріалів. Складання з листя різноманітних наочних, сюжетних і декоративних композицій, складання букетів. Малювання, ліплення, вирізування фруктів, овочів, гілок, квітів, птахів, тварин та інших природних об'єктів. Із дітьми старших і підготовчих груп створення дидактичних ігор: "Парні картинки", "Знайди такий же", "Доміно" й ін. Можна запропонувати дітям намалювати контури різних за формою листків, а потім заповнити пластинку листка всередині контуру штрихами різної конфігурації чи мазками. Підтримувати різноманітні варіанти, придумані дітьми.
Розвиток дитячої творчості	У старшій і підготовчій групах – малювання осіннього листя з природи. На прогулянці діти разом із вихователем збирають осіннє листя, розглядають його, а потім малюють із природи. Дітям можна запропонувати вирізати і наклеїти красиве осіннє листя, скласти реальну або декоративну композицію, наприклад, осінній килим, осінній кошик тощо. Характеризуючи природні явища, слід широко використовувати художнє слово. Пропонуючи дітям зображати картини природи, необхідно якомога більше урізноманітнювати образотворчі матеріали, стимулювати використання дітьми різних способів зображення.
Спостереження змін у природі	Збір природного матеріалу для виробів із нього, розглядання, порівняння, складання зображень. Створення красивих наочних, сюжетних і декоративних композицій. Спостереження за змінами в природі: погода, поява (зникнення) метеликів, жуків, черв'яків, колір листя, дерева та ін. Спостереження за небом: колір, хмарність, рух та перетворення хмар у різну погоду, у різний час дня.

1	2
<p>Формування в дітей знань про предмети і явища природи, про тварин, риб, птахів, їх загальних і характерних ознак</p>	<p>Знайомити дітей із життям рослин у різні пори року, із характерними змінами в ці періоди часу (розпускання бруньок, листя, в'янення трави, цвітіння квітів та ін.). Ознайомлення з життям тварин, птахів на прогулянках, екскурсіях. Розмови з дітьми про побачене (індивідуальні, групові, з підгрупами). Розвиток дитячої творчості в процесі зображення об'єктів тваринного світу. Учити дітей зображати тварин на малюнках, аплікаціях, ліпленнях. Із цією метою виділяти загальні і конкретні ознаки тварин, форму і будову тіла, форму частин, їх величину і місце розташування відносно головної частини.</p>
<p>Розвиток умінь дітей розповідати про об'єкти природи</p>	<p>Підібрати ілюстрації в дитячих книгах різних художників, у яких зображені об'єкти природи, пейзажі. Звернути увагу дітей на різноманітність образного вирішення зображення. Виділити з дітьми різноманітні прийоми створення зображення. У доступній формі виділити й охарактеризувати манеру й окремі засоби виразності різних художників. Завдання дітям розповісти про те, що цікавого, красивого, незвичайного вони побачили в природі. Читання книг Є. Чарушина, К. Чуковського, С. Єсеніна, творів О. С. Пушкіна та ін. Розглядання ілюстрацій із зображенням тварин. Учити виділяти схожість і відмінність. Розглядання репродукцій, скульптур. Малювання, ліплення тварин і птахів. Вирізування і наклеювання індивідуальних та колективних композицій (реальних, декоративних, казкових). Складання оповідань про тварин.</p>
<p>Виховання бережного ставлення до природи</p>	<p>Показати дітям зв'язок людини з природою: праця в природі, розкривати вплив людини на природу (використання природних ресурсів), позитивне і негативне ставлення до природи (приклади з художньої літератури). Підібрати вірші про природу. Підібрати музику на тему природи. Підібрати матеріал і зробити короткі повідомлення про українських художників-пейзажистів. Організувати виставку дитячих робіт із зображення природи і виробів із природного матеріалу.</p>

ЗАНЯТТЯ

Тема: Чудові квіти

Хід заняття

Мета: продовжувати вчити дітей відповідати на запитання за текстом твору; закріпити знання про кімнатні рослини (фікус, герань, бальзамін, фуксія): їх зовнішній вигляд, будову, назву; уточнювати знання про догляд за ними; розвивати пам'ять, увагу; виховувати любов до квітів.

Матеріал: кімнатні рослини; різнокольорові паперові кільця, паперові квіти відповідного кольору (по кількості дітей); малюнки сонечка і троянди, фланелеграф.

Хід заняття.

Вихователь. Діти, подивіться, хто до нас у віконечко заглядає? Хто так тепло усміхається. *Відповіді дітей.*

– Звісно, сонечко. Воно всіх вітає з новим днем: вас, мене і навіть квіти, які ростуть у нас у кімнаті. Ми сонечко завжди чекаємо і кличемо, коли воно ховається за хмаринку. Давайте пригадаємо, як ми його кличемо.

Вийди, вийди, сонечко,

На дідове полечко,

На бабине зіллячко,

На наше подвір'ячко.

Вихователь. Діти, який у вас настрій, коли світить сонечко? Вам хочеться усміхатися? Погляньте, навіть квіти радіють сонечку. Як можна побачити, що квіти радіють?

Відповіді дітей.

– Що ще люблять квіти, крім сонечка?

Діти розповідають, що квіти люблять, коли навколо них розпушують землю, поливають їх, розмовляють з ними, посміхаються, коли їх пересаджують, якщо вони великі, коли миють їхні листя.

– Ми з вами все це робимо для них. А зараз пригадайте назву цих кімнатних рослин.

Діти називають кімнатні рослини.

Вихователь. У мене є паперові квіти, давайте пограємося з ними.

Дидактична гра «Сплети віночок»

Вихователь роздає дітям різнокольорові паперові кільця. На них прорізані дірочки. Діти вставляють у дірочки квіти того кольору, що й кільце. Вихователь у того, хто першим складе віночок, запитує: якого кольору квіти? Скільки квітів? Скільки віночків?

Вихователь. Малята, ви любите квіти і гарно доглядаєте за ними. І вони відповідають вам тим самим. Квіти добре ростуть і красиво цвітуть. Я вам розповім про пригоду, яку трапилася із сонячним промінчиком.

Вихователь читає твір В. Сухомлинського «Троянда й сонечко», викладаючи малюнки на фланелеграфі:

У саду росла Троянда. Кожного дня до трояндового куща підходила дівчинка й дивилася: чи не розцвітає квітка.

А Троянда розквітла вночі. Яскраво-червона, красива, наче оксамитова, як небо перед сходом Сонця.

Зійшло Сонечко. Побачило гарну квітку й запитує:

—Ти хто?

—Я – Троянда. Ти хто?

—Я – Сонечко. Я несу радість усім людям на землі.

—Отже, ти мій товариш, – зраділа Троянда. Ті, хто приносить радість моїй дівчинці, теж мої друзі.

Вихователь ставить дітям запитання:

—Яка квітка росла у саду?

— Хто приходив до троянди у сад?

—Що несе сонечко людям?

—Що несе троянда людям?

Так, діти. І сонечко, і троянда несуть своєю красою і теплом радість людям, тому вони друзі. Хто вони людям? Так, вони друзі.

Далі вихователь пропонує дітям пограти у рухливу гру «Сонечко і дощик».

Додаток 3

Конспект заняття на розвиток емоційної сфери у дітей дошкільного віку

Тема: Подорож у царство Золотої рибки

Мета: створення умов для найбільш повного і вільного розкриття творчих здібностей засобами нетрадиційного малювання та казко терапії; ознайомлення з нетрадиційними засобами малювання; розширення пізнання дитячого світогляду; активізація комунікативних вмінь та навичок дітей дошкільного віку; закріплення знань дітей про емоції; розвиток вміння розпізнавати емоції та пояснювати їх можливі причини, відобразити їх за допомогою міміки та жестів; активізація вміння перемикатись з одного емоційного стану на інший.

Завдання:

- викликати у малят інтерес до малювання нетрадиційними засобами;
- розвивати вміння дітей емоційно відкликатись на стан героїв;
- допомогти дошкільнятам самореалізуватися та самоствердитись;
- розвивати культуру спілкування, навички колективної та групової взаємодії.

Хід заняття

Привітання. Добрий день любі друзі. Сьогодні ми з вами відправимось у подорож до чарівної казки. Але спочатку давайте привітаємось.

Дивіться у мене у руках маленьке пухнасте серденько. У серці людини є тепло, любов, дружба, тому ми будемо обережно передавати його по колу, називаючи один одного лагідним ім'ям і даруючи при цьому усмішку, ось так: Добрий день, Марійка (передати іграшку та посміхнутись).

Дивіться серденько повернулось до мене, а кожний з нас отримав добрий настрій і щиру посмішку.

Вхід до казки. А тепер самий час мандрувати у казку. Сьогодні ми з вами завітаємо у країну до Золотої рибки. Де вона мешкає? (Відповіді дітей).

Тобто усі ми зрозуміли, що сьогодні ми будемо у гостях на морському дні. Давайте станемо у коло, заплющимо очі і промовимо чарівні слова.

Місяць із сонцем зустрічаються

Чарівна казка починається.

Психом'язова напруга. Відкривайте очі, дивіться ми з вами уже у королівстві Золотої рибки. Навкруги нас блакитне марево, а ми з вами бачимо різних мешканців підводного королівства. Он йде краб, покажіть як він пересувається (діти йдуть по колу виставивши уперед руки-клешні, імітуючи краба). А ось веселі медузи, покажіть як вони грають(пострибати на двох ногах). Далі ми бачимо рибу-їжака, він відчув нашу присутність і став як кулька, покажіть будь ласка (імітування), а ось зграйка веселих рибок, покажіть як вони плавають (показати за допомогою рук). Молодці, ви усі впорались з цим завданням.

Емоційна гімнастика. А зараз подивіться, ми прийшли до будиночка сім'ї восьминогів. Дітлахи восьминожки гуляють біля будиночка, але у кожного з них свій настрій. (Перед дітьми розкладаються малюнки восьминожків із різним виразом на обличчі)

Оберіть будь ласка собі декілька восьминожків з різним обличчям. А тепер покажіть без слів, що він відчуває. А як ви гадаєте, чому у нього такий вираз обличчя (кожній дитині надається час висловити свою думку). Психолог спостерігає, щоб діти відображали мімікою те що намальовано, а лише потім показували малюнок іншим. Допомагає вірно добирати слова до розповіді).

Малювання. Ми з вами дуже багато усього побачили під час нашої подорожі. Давайте намалюємо малюнок, щоб взяти з собою його до групи і він буде нам нагадувати нашу чарівну подорож. Дивіться у мене є білий аркуш. А яким кольором ви хотіли б його зробити(підвести дітей до думки, що вода блакитна). Спочатку давайте намочимо увесь аркуш водою (ватман один на усіх). Тепер ми можемо зафарбувати його блакитним кольором.(малювання по вологому).

А тепер я поставлю вам різнокольорові плями, а ви за допомогою соломинок будете перетворювати їх у різні підводні рослини (направляючи струм повітря на пляму робиться роздування). Подивіться який чудовий малюнок у нас вийшов. А тепер давайте намалюємо морських мешканців за допомогою долонькових фарб (відтиск долоні горизонтально-рибка, долонька вертикально-медуза, відтиск кулачком пальцями - морський коник). Подивіться яка незвичайна морська картина у нас вийшла. (Обговорювання намальованого).

Зняття емоційної напруги. Але подивіться, море стало неспокійним, хвилі хитають усіх мешканців все сильніше та сильніше. Мабуть це шторм. Дуже неприємно і страшно знаходитись під час шторму у морі. Давайте з вами проженемо страх. Візьміть аркушики кольорового паперу. А тепер розірвіть їх на маленькі шматочки. Давайте зробимо велику купу шматочків паперу. А тепер кидайте догори шматочки. Ви відчуваєте як страх убігає від нас? (Повторити декілька разів). Релаксація. Подивіться, буря вгамувалась. Давайте з вами трохи відпочинемо. Лягайте на спинку, заплющте очі. Уявіть собі, що ви пливете на човнику. Хвилі легенько хитають вас. Сонечко гріє ваше обличчя, ручки, ніжки. Вам дуже приємно, ви посміхаєтесь. Вам дуже легко дихається. Відчуйте як тепле повітря проходить через ваш ніс і біжить по всьому тілу. А тепер відчуйте що уся напруга кудись поділась, ми веселі і сповнені сил. Відкрийте очі і посміхніться. Зворотній зв'язок. Нам пора повертатись із казки. Але для початку розкажіть мені, що ви сьогодні узнали на занятті? Що ви робили? Чи сподобалась вам подорож? Добре. А зараз давайте станемо у коло, заплющимо очі і промовимо чарівні слова:

Місяць із сонцем зустрічаються

Казка із нами прощається

Відкривайте очі. До наступних зустріче

Тема: Добре діло – роби сміло

Додаток И

Заняття з розвитку емоційно-почуттєвої сфери.

Тема: *Добре діло – роби сміло*

Програмовий зміст :

Виховувати культуру дитячих бажань, сприяти встановленню системи елементарних цінностей, позитивного становлення до самого себе і людей; культуру поведінки, вправляти в моральному поведженні у звичних та нових умовах життя; базові якості особистості (людяність, самостійність, працелюбність, розсудливість, справедливість, спостережливість, відповідальність, креативність). Розвинути мову, пам'ять, логічне мислення дітей, уяву, збагачувати словник новими словами. Створювати сприятливі умови для розуміння теми. Навчити складати оповідання на задану тему. Закріпити дітей до причинно-наслідкових висновків. Втілювати сюжет у малюнок на задану тему.

Матеріали: сюжетна картина "добре діло роби сміло"; альбом, обладнання для малювання.

План заняття:

1. Бесіда на тему " Добре діло роби сміло":

✓ Що сталося із цією старенькою жінкою? Як вона почувалася? Як можна? Допомогти бабусі? Що для вас важливіше: почуття слова подяки чи просто допомогти?

✓ Чи можуть старенькі люди стати молодшими? А може, наша увага, чуйність, спілкування з ними зроблять диво?

✓ Які добрі справи можете зробити для:

- своїх бабусь та дідуся;
- стареньких сусідів;
- незнайомих стареньких людей?

2. Складання оповідання за уявним малюнком "Дитина пропонує яблучко бідному дідусеві"

- ✓ Як ви підійдете ?
- ✓ Ваші перші слова?
- ✓ Що ви запропонуєте?
- ✓ Які чарівні слова ви використаєте при зустрічі?
- ✓ Чим закінчиться ваша зустріч?

3. Вправа "Скільки коштує добре слово?"

4. Обговорення ситуації.

1. Хлопчик пригощає тістечком собачку. Це бачать жебрак, старенька жінка, твій товариш. Як би вчинили ви?

2. Дівчинка з мамою вийшла на прогулянку. Мама підійшла до старенького чоловіка і допомогла йому дійти до під'їзду, а дівчинка побігла до кумедного песика. Чому дівчинка помітила лише песика? Що б ви сказали цій дівчинці?

3. Бабуся готувала онукові чай. І замість цукру насипала в чашку солі. Ненавмисно (адже сіль і цукор схожі, а бабуся не добачає). Онук розгнівався. Що треба йому сказати?

4. Назвіть казки, оповідання, випадки із життя, в яких бідні, нещасні герої потребують допомоги. Чи стали вони щасливішими у фіналі казок? Як би ви їм допомогли?

5. Як ви розумієте знання слова "благодійність"? ("благо" + "діяти")
Складіть із цим словом речення.

5. Малювання на тему: "Я та моя бабуся"

Додаток І

Заняття з розвитку емоційно-почуттєвої сфери.

Тема: Хто свій гнів долає, той міцний буває

Програмовий зміст:

Виховувати культуру дитячих бажань, сприяти встановленню системи елементарних цінностей, позитивного становлення до самого себе і людей; культуру поведінки, вправляти в моральному поведженні у звичних та нових умовах життя; базові якості особистості (людяність, самостійність, працелюбність, розсудливість, справедливість, спостережливість, відповідальність, креативність).

Розвинути мову, пам'ять, логічне мислення дітей, уяву, збагачувати словник новими словами.

Закріпити у дітей знання про моральні якості добра, взаєморозуміння, людяність, співчуття.

Навчити дітей уважно слухати художній твір, розуміти його зміст, давати відповіді на поставлені запитання; логічно мислити під час вирішення проблемних ситуацій. Підводити дітей до причинно-наслідкових висновків, оцінювати поведінку свого і товаришів.

Матеріал: прислів'я та приказки, розуміти і пояснювати їх зміст.

План заняття

1. Бесіда на тему "Хто свій гнів долає"
 - ✓ Що сталося в лісі?
 - ✓ Чому ведмедик так поведився?
 - ✓ Який настрій у його батька?
 - ✓ Як заспокоїти ведмедика (проспівати пісеньку, запропонувати погратися, розповісти казку, пригостити солодощами)?
 - ✓ Яка приказка найбільше відповідає змістові цієї картини: "З ким жити, того не гнівати" чи "Багато крику – мало користі"?
2. Читання, аналіз та інсценування казки "Лисиця й Заєць"

3. Гра "Злі – добрі кошенята"

Хід гри

Діти стають великим колом, у центрі якого на підлозі лежать фізкультурний. Це "чарівне коло", де будуть відбуватися перетворення.

Дитина заходить усередину обруча й за сигналом ведучого (наприклад плескання в долоні, звук дзвіночка чи свистка) перетворюється на дуже злу кішку: шипить і дряпається. При цьому з "чарівного кола" виходить не можна.

Діти, які стоять навколо обруча, усі разом повторюють за ведучим: "Дужче, дужче, дужче...", - і дитина – "кішка" злиться ще більше.

За сигналом ведучого "перетворення" закінчується, в обруч заходить інша дитина, і гра продовжується.

Наприкінці гри ведучий пропонує "кішкам – злюкам" стати добрими й лагідними. За сигналом діти перетворюються на добрих кішок, які лацаться одна до одної.

4. Розв'язання проблемної ситуації.

Якось увечері матусі – кішка зайшла в кімнату до кошенят і запитала:

- Дітки, що вам приготували на вечерю – кашу чи омлет? Домовтеся між собою й скажіть мені".

Братики почали "домовлятися".

- Кашу!
 - Омлет!
 - Ні, кашу!
 - Ні, омлет!
 - Ти нічого не розуміє!
 - Ти сам нічого не розуміє!
 - Ти – лизун - підлизун!
 - А ти не вмієш кататися на санчатах!
- ... Заходить мама й каже:
- Про смаки не сперечаються. Якщо не домовитися, будете голодними.
- Допоможіть кошенятам домовитися!??
5. "Дружня ведмежа сім'я"